

MARIA REGINA ROMANIEI

TARA MEA

EDITURA LIBRARIEI
PAVEL SURU, BUCUREȘTI

1919

10 Lei

The Project Gutenberg eBook of Țara mea, by Marie Queen of Romania

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Țara mea

Author: Marie Queen of Romania

Release Date: June 8, 2021 [eBook #65565]

Language: Romanian

Character set encoding: UTF-8

Produced by: Andrew Sly, MFR and the Online Distributed Proofreading Team at <https://www.pgdp.net> (This file was produced from images generously made available by The Internet Archive/Canadian Libraries)

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK ȚARA MEA

MARIA REGINA ROMÂNIEI

ȚARA MEA

TRADUCERE DIN ENGLEZEȘTE

DE

N. IORGA

EDIȚIA III

EDITURA LIBRĂRIEI PAVEL SURU, BUCUREȘTI.

SIBIU, 1919

TIPARUL TIPOGRAFIEI ARHIDIECEZANE.

Această carte a fost scrisă la epoce deosebite. Partea întâia a văzut lumina într'un ceas când simțiam că războiul se apropia de hotarele noastre și, știind în ce parte ne vom hotărî, am pregătit o serie de schițe ușoare pentru a fi trimise în Anglia când ne vom fi declarat aliații ei.

România e puțin cunoscută marii Împărății de peste mări, și doriam să fie condeiul meu acela care va vădi unele din frumusețile ei țerii mele de naștere. Cu intenție nu am pomenit în volumul întâiu nume, cu intenție am trecut atât de repede dela una la alta, căutând ca în cât mai puține cuvinte să vrăjesc atmosfera șesurilor noastre întinse, a nesfârșitelor noastre drumuri prăfoase, a munților și

pădurilor noastre, a satelor noastre smerite, a pitorescelor noastre biserici și a pașnicelor noastre mănăstiri, a lunilor noastre de căldură și de frig. Mai voiam și aceia: să fac a se cunoaște sufletul, de o melancolie stranie, al poporului nostru.

Într'un timp cu totul deosebit a fost scrisă partea a doua. Grozava depresiune a înfrângerii și a retragerii, zăcea ca o povară asupra noastră a tuturor. Trei sferturi din țara noastră ni fuseseră smulse; ca o ceată de oi pierdute fuseserăm goniți din adăposturile noastre.

Simțind cât de desnădăjduit era năcazul poporului meu, întrebaiu pe profesorul Iorga ce pot face pentru sufletele lor în acest ceas de întunec. «Descrieți-le locurile pe care le-au pierdut», i-a fost răspunsul. «Ați scris o carte pentru țara nașterii Voastre; acum e vremea să scrieți una pentru țara a cărei nenorocire o împărțiți». Îndemnată de cuvintele cuiva care credeă că aş puteă să mișc inimile oamenilor cu condeiul meu, am făcut o a doua serie de schițe, și le-am făcut la un ceas când toți râvniau să-și amintească, să spere...

Li-am spus numai despre ce-mi eră tot așa de scump ca și lor, și pot spune că s'au cetit larg cărticelele mele. Fiind scrise în zile de năcaz, ele au mers drept la inimile aceloră pentru cari fuseseră scrise, ajutând să întărească acea simțire de încredere între mine și poporul meu pe care nădăjduesc că nimic nu o va puteă nimici.

Eră numai o biată ediție tipărită pe hârtie de războiu, dar în multe mâni a ajuns...

Mi s'a spus că acei din Ardeal, aceia pe care i-am așteptat așa de îndelung și cari așa de îndelung ne-au așteptat pe

noi, ar vreà să cetească și ei cartea mea; de aceea se tipărește o nouă ediție în țara lor, care e și a noastră.

Cândva poate, dacă Dumnezeu mă ajută să trăiesc, voi scrie altă carte, o carte despre acele scumpe țeri care au umplut de dor toate inimile românești, despre acele țeri pentru a căror liberare atâtea vieți tinere s'au jertfit, atâta sânge s'a vărsat... Dar întâiu ca în pelerinagiu trebuie să le străbat, din loc în loc. Căci pot descrie bine numai lucrurile pe care le-am văzut, lucrurile pe care le-am simțit.

Dacă această a treia parte va veni vreodată la lumină, simt ca și cum sufletele celor cari au murit pentru idealul nostru ar sta lângă mine, simt ca și cum mâinile lor de umbre mi-ar călăuzi condeiul. Ar fi scrisă pentru cei vii întru pomenirea morților.

Dar prezentul singur e al nostru; viitorul zace în mâinile lui Dumnezeu. Și, fiindcă acea carte visată nu s'a înfăptuit încă, trimet aceste două cărțicle fraților noștri de peste munți, sperând că vor primi cu simpatie ceiace cu atâta iubire s'a scris.

Maria

I.

Regina unei țeri mici!

Aceia cari sunt deprinși a vedea cârmuitori ai unor țeri mai mari înțeleg prea puțin ce înseamnă aceasta.

Înseamnă muncă și griji și nădejde, și multă trudă pentru slabă ispravă. Dar larg e câmpul, și, dacă inima are voie bună, mare e opera.

Când eram tânără, gândiam că totul e muncă, muncă pieptiș în sus; dar anii cari trecură au adus altă cunoștință, o cunoștință binecuvântată, și acuma știu.

Țara aceasta e mică, e nouă, dar e o țară care mi-e dragă. Îmi trebuie ca și altora să li fie dragă; de aceea ascultați câteva cuvinte despre dânsa. Îngăduiți-mă să zugrăvesc câteva icoane, să fac câteva schițe așa cum le-am văzut cu ochii întâiu, apoi cu inima.

Odată eram pentru acest popor o străină; acuma sunt una dintre ei, și, pentru că vin de atât de departe, am fost mai mult în stare să-i văd cu însușirile lor bune și cu neajunsurile lor.

Țara lor e o țară rodnică, o țară de întinse șesuri, de grâu învălurat, de codri adânci, de stâncoși munți, de râuri care în primăvară vuiesc de ape spumegate și care vara nu sunt decât leneșe șuviți de apă pierdute între pietre. O țară unde țăranii muncesc supt un soare care arde, o țară neatinsă de murdăria fabricelor, o țară de extreme, unde iernile sunt de ghiață și verile ard ca în cuptor.

Legătură intră Răsărit și Apus.

La început era o țară străină. Drumurile ei prea prăfoase, prea fără de capăt șesurile ei. A trebuit să mă învăț a-i vedea frumusețile și a-i simți nevoile cu inima mea.

Puțin câte puțin străina a ajuns a fi una din ei, și acuma i-ar plăcea ca pământul nașterii sale să vadă acestălalt pământ cu ochii Reginei lui.

Da, puțin câte puțin am învățat să înțeleg acest popor și, încetul pe încetul, el a învățat să mă înțeleagă pe mine.

Acuma ne încredem între noi, și astfel, cu ajutorul lui Dumnezeu, împreună vom merge spre un mai mare viitor.

Iubirea mea de libertate și de zări întinse, iubirea mea de aier liber și de cărări necălcate m'a dus la multe descoperiri. Îmi plăcea să călăresc singură ceasuri întregi ca să ajung la vre-un sat pierdut, ca să dau de vre-o biserică în ruine stând între crucile ei rustice pe vre-un mal ori să mă aflu la cutare loc în vremea apusului, când boltă și pământ erau să fie scăldate în roșu înflăcărat.

O, apusurile românești, ce minunate sunt!

Odată călăriam încet spre casă.

Ziua fusese arzătoare, aierul era greu de praf. În nesfârșite valuri de aur ars câmpiile de grâu se întindeau înaintea mea. Nicio aburire de vânt nu mișca maturitatea lor; păreau că așteaptă ceasul secerișului, mândre că sunt bogăția țerii.

Cât cuprindeam cu ochiul, câmpii de grâu și alte câmpii de grâu, pierzându-se 'n zări într'o linie palidă. O ceață albastră plutia asupra lumii, și cu dânsa o mireasmă de rouă și de sămânță ce coace se ridica ușor din pământ.

La capătul drumului era o fântână, cu cumpăna-i lungă ținând ca un deget uriaș spre cer. Lângă dânsa o veche cruce de piatră hâită într'o parte ca de oboseală, o cruce înălțată odată cu fântâna întru amintirea cutăruia care murise....

Pace mă înfășura; calul meu nu făcea nicio mișcare: și el era supt farmecul de amurg.

De departe, o cireadă de bivoli venia încet spre mine pe lungul drum drept: un alai urât de bestii care puteau să fi aparținut vremurilor înainte de potop.

Unul câte unul înaintau, acoperiți de noroiu, răbdurii, hâținând trupurile lor hâde, purtând masiv capetele lor cu coarne grele, ochii lor goi de înțelegere zgâți spre nimic, de și, când și când, ridicându-și fețele, păreau că-și caută ceva din ceruri.

De supt copitele lor se ridicau nouri de praf, întovărășindu-li orice pas. Soarele apuind îl prindea, prefăcându-l într'un fum aprins. Era un vâl de lumină întins asupra acestor dobitoace de povară, o glorioasă aureolă de raze înaintând cu dâșii către odihna lor.

Stătui pironită pe loc și mă uitai la dâșii cum treceau pe lângă mine, unul câte unul.... Și în seara aceia o perdea pare

că a fost trasă de 'nnaintea atâtor taine. Prinsesem înțelesul vastei și rodnicei câmpii.

Douăzeci și trei de ani am cheltuit până acum în această țară, fiecare zi aducând bucuria ei sau năcazul ei, lumina ei sau umbra ei; cu fiecare an interesul meu pentru dânsa s'a făcut mai vast și înțelegerea mea s'a adâncit; am ajuns să știu unde era nevoie de mine ca să ajut.

N'am să mă apuc a povesti de așezămintele țerii mele, de politica ei, de nume cunoscute lumii întregi. Alții au făcut aceasta cu mai multă pricepere decât aș fi putut. Îmi trebuie numai să vorbesc de sufletul ei, de atmosfera ei, de țăranii și ostașii ei, de lucruri care m'au făcut să iubesc țara aceasta, care au făcut ca inima mea să bată odată cu inima ei.

M'am purtat printre cei mai umili. Am intrat în căsuțele lor, li-am pus întrebări, am prins în brațele mele pe pruncii lor.

Li-am vorbit limba cu stângăcie, făcând multe greșeli, dar, de și străină, nicăiri, între țărani, n'am întâmpinat neîncredere ori bănuială. Erau bucuroși să-mi vorbească, bucuroși să mă lase să intru în căsuțele lor și în deosebi să-mi vorbească de năcazurile lor. Totdeauna de năcazurile lor au să povestească cei sărmani, dar aceștia o făceau cu o demnitate deosebită, vorbind de moarte și de sărăcie cu o resignare stoică, numărând mormintele copiilor lor așa cum altcineva ar număra pomii sădiți în jurul casei.

Săraci sunt, neștiutori sunt țăranii aceștia. Părăsiți sunt și plini de eresuri, dar este o mare nobleță în rasa lor. Sunt cumpătați la mâncare și mulțămiiți cu puțin, puține sunt nevoile lor, dorințele lor sunt mărgenite; dar *un* vis mare îl hrănește cu dragoste fiecare din ei în inima sa: el dorește să

fie stăpân pe pământ, să aibă în sama lui ogorul pe care-l lucrează; dorește să-l poată numi al său. Aceasta mi-a spus fiecare din ei și ei toți; era cântecul veșnic al tuturor cuvintelor lor.

Când am văzut întâiu un sat românesc, cu colibele-i mărunte ascunse între pomi, singurele colțuri verzi pe nemărgenitele câmpii, abia de puteam crede că familii întregi pot locui în case așa de mici.

Păreau casele pe care le schițam în copilărie, cu o ușă la mijloc, o ferestruică de amândouă părțile și fum mergând undeva în rotocoale din coperișul buhos. Adesea aceste coperișuri par prea grele pentru asemenea căsuțe; par că le zdrobesc, și ușile date în lături li dau o înfățișare de parcă ar striga după ajutor.

Seara femeile stau torcând din furcă pe praguri, pe când turmele vin spre casă tropotind moale prin praf și dulăii latră furios, umplând de zarva lor tot văzduhul.

Nicăiri n'am văzut atâția dulăi ca într'un sat românesc, — grea încercare pentru cine călărește pe un cal neastâmpărat.

Cât e noaptea de mare, câinii latră îngânându-se. Nu se opresc nicio clipă; e un zgomot nedespărțit de noaptea românească.

Totdeauna mi-a plăcut să cutreier satele acestea. Am făcut așa în orice timp al anului, și nu e lună care să nu-și aibă farmecul.

Primăvara, sunt pe jumătate îngropate 'n pomi, o Mare spumegând de flori albe, din mijlocul cărora coperișurile

rotunde ale colibelor răsar ca niște nouri mari cenușii.

Galițe, găști și purceluși se joacă ici și colo pe praguri; zambile timpurii și păpădii galbene cresc în voie prin curțile nemăturate, unde oale de forme ciudate și luminoase bucăți de scoarțe rupte zac în pitorească neorânduială.

Printre toate acestea copiii cu ochi negri se găsesc pe jumătate goi în fericită libertate.

Niciodată n'am fost în stare să înțeleg cum familii așa de îmbielșugate, fără să mai pomenesc păsările și atâția prieteni cu patru picioare, pot afla loc în cele două mărunte cămăruțe din care se alcătuiesc aceste colibe.

Iarna, satele sunt acoperite de zăpadă; fiecăcăsuță e o albă grămăgioară învăluită; toate colțurile sunt rotunzite, așa încât coliba pare să fie împachetată în vată.

Nu-și dă nimeni osteneala să înlăture nămeții. Zăpada rămâne unde a căzut; săniuțele sar peste ridicăturile ei, făcând drumuri tot așa de învălurate ca o Mare bătută de furtună!

Țeranul român nu e niciodată grăbit. Timpul n'are niciun rost în socoteala lui de viață. Deprins cu zări nemărgenite, el nu așteaptă să ajungă într-o zi la capătul drumului.

Vara, carăle, iarna săniile se mișcă de-a lungul acestor nesfârșite drumuri, încet, supus, cu o neobosită răbdare.

Trase de cai mărunți, slabi, săniile de lemn trec peste zăpada neegală; țeranul stă pe jumătate ascuns între grămezile de lemne și căpițele de fân ori de coceni, după cum duce una ori alta dela un loc la altul. Bun de zugrăvit în

asprul lui cojoc, e tot așa bun de zugrăvit vara în cămașa lui albă, cu pălăria largă 'n margini, culcat cu mulțămire pe grâul clădit, pe când boii lui răbdurii se trudesesc înnainte, părând a fi tot așa de nepăsători ca și stăpânul lor la lungimea drumului. Cenușii boii aceștia, — slabi, vânjoși, cu coarnele lung arcuite; ochii li sunt frumoși, cu o căutătură aproape ca a omului.

Și de-a lungul acestor drumuri carăle țăranilor se trudesesc, unul după altul, în șir fără capăt, prin norii de praf. Dacă noaptea le apucă pe drum, boii sunt desjugați, carăle trase lângă șanț până ce zorile răsărind amintesc țăranilor că mai sunt multe poște până să ajungă la țintă.

Când plouă, praful se face noroiu; drumul se face atunci numai o apă!

România nu e o țară de colori tari. E o ciudată unitate în zărilor-i largi, în drumurile-i prăfoase, în țăranii ei îmbrăcați în alb, în carăle ei aspre de lemn. Până și boii și caii par a se fi contopit în cenușiu sau în coloare murgă, așa încât să se facă una cu acel soi de visătoare negură ce zace asupra tuturor lucrurilor.

Numai apusurile prefac toate aceste nuanțe de umbră într'o neașteptată minune de coloare, revărsând asupra pământului și cerurilor valuri de aur minunat. Am văzut clăi de fân schimbându-se în piramide aprinse, râuri în panglici de foc și fețe sarbede, obosite aprinzându-se ca de o miraculoasă strălucire.

Un ceas fugar, ceasul acesta al apusului, dar totdeauna el năvălește asupra-mi ca o veșnică făgăduială trimeasă de Dumnezeu din ceruri.

Poate că, iarna și toamna, aceste apusuri sunt mai glorioase, când pământul e obosit, când munca lui de un an

e isprăvită sau când el doarme supt strălucitoru-i giulgiu de zăpadă, păzind în sânul său recolta ce va să vie.

Cu totul altfel decât satele de la câmp sunt cele din munte.

Căsuțele sunt mai puțin sărăcăcioase, nu așa de mici, coperișurile de stuh sunt înlocuite cu cele de tablă, care strălucesc ca argintul în soare. Mai bogate și mai felurite sunt veșmintele țăranilor; colorile sunt mai vii, și adesea o grădiniță plină de flori încunjură casa.

Toamna e vremea potrivită ca să cercetezi aceste sate din muncele; toamna, când copacii sunt o înflăcărată strălucire, când anul ce trage de moarte aruncă o ultimă sfortare de frumuseță înnainte să-l învingă frigul și zăpada.

De multe ori am fost primită din inimă în aceste sătucene, țăranii ieșindu-mi înnainte cu mânilor pline de flori. La cel d'intâiu semn de apropiere a trăsurii mele, cete de călăreți rustici vin în goană ca să mă întâmpine, săltând grăbit pe căluții lor zburliți, purtând stegulețe ori ramuri înflorite și chiuind de bucurie. Se țin hojma de trăsură, ridicând nori de praf. Ca și stăpânii lor, caii mărunți sunt nebuni de aprinși; totul e zvon, coloare, mișcare; sălbatec aleargă bucuria pe pământ.

Clopotele satului sună, glasurile lor sunt pline de voioșie; și ele-ți strigă: bine-ai venit! Cete de femei îmbrăcate vesel și de copii se revarsă din case, după ce și-au prădat grădinile ca să samene flori în calea Reginei lor.

Biserica se află 'n de obște în mijlocul satului; acolo Doamna trebuie să-și lase trăsura, și, încunjurată de o mulțime iute, fericită, e dusă spre sfântul lăcaș, unde preotul o primește la ușă cu crucea în mână.

Ori încotro se duce, mulțimea o întovărășește; nu e stângăcie, nu e sfială, dar nu e nici îmbulzeală ori strivire. Țeranii români rămân plini de demnitate; rare ori ei sunt gălăgioși în bucuria lor. Li trebuie să se uite la cineva, să-l atingă, să-i audă glasul: dar nu arată mirare și curioșitate, numai puțină. De cele mai multe ori expresia feței lor rămâne serioasă, și copiii lor se uită lung la om, cu fețe grave și ochi mari plini de expresie.

Numai călăreții aceia în goană ajung a face zgomot în voioșia lor.

Sunt curioase datini la țerani, eresuri ciudate. România fiind o țară de secetă, e noroc să ajungi cu ploaie: e semn de bielșug, de rodnicie, e nădejde de bună recoltă, — bogăție.

Une ori, când mergeam prin sate, țerancele puneau donițe mari pline de apă înaintea pragului; un vas plin e semn de noroc. Ele varsă chiar apă înaintea piciorului cuiva, tot din pricina acestui straniu eres, că apa e belșug, și, când vine fața luminată între ei, trebuie să i se facă cinste în tot felul.

Am văzut fete înnalte, frumoase, ieșind din casele lor ca să mă întâmpine cu cofe pline ochi pe cap: la apropierea mea, stăteau pe loc, stropii lunecându-li pe față ca să arăte bine că vasele sunt cu adevărat pline.

E bine să întâlnești un car plin de grâu sau de fân care ți iese 'n cale; dar un car deșert e semn sigur de nenoroc.

De multe ori, pe unde am fost, locuitorii s'au strâns în jurul mieu, sărutându-mi mânilor, marginea hainei mele, căzând în genunchi parcă ar fi voit să-mi sărute piciorul, și mai mult decât odată ei mi-au adus pe copiii lor cari-și făceau cruce înaintea mea ca și cum aș fi fost o icoană într'o biserică.

La început era greu să primești fără a te înroși așa un omagiu, dar pe încetul m'am deprins cu aceste manifestații loiale; pe jumătate umilită, pe jumătate mândră, înnaintam printre ei, fericită că mă aflu în mijlocul lor.

Ar fi cu neputință să vă descriu tot ce am văzut, auzit ori simțit pe cale între acest popor simplu, cu inima caldă; atâtea priveliști vii, atâtea scene mișcătoare au rămas întipărite în inima mea. Am rătăcit prin sate pierdute în locuri uitate, pe șesuri fierbinți; m'am cățărat până la umile căsuțe cuibărite laolaltă pe coaste de munți. Am ajuns la plăcute sălașuri mărunte ascunse între brazi uriași. Pe țărmuri de Mare pierdute am descoperit sătucene unde Turci locuiau în singuratecă răzlețire; lângă Dunărea largă am rătăcit printre târguri puținele, locuite de pescari ruși, al căror tip se deosebește așa de mult de al țăranului român. De la întâia vedere recunoști neamul lor: uriași înnați, cu bărbi frumoase și ochi albaștri, cu cămășile roși ce se văd cât de colo.

Mai ales în Dobrogea aceste nații felurite se îmbulzesc: pe lângă Români, Turci, Tatari, Ruși, pe alocurea și Nemți, trăiesc pașnic unii lângă alții.

Am fost într'un sat din Dobrogea, care era în parte românesc, în parte rusesc, în parte nemțesc, în parte turcesc. Am mers de la un capăt la altul, cercetând atâtea căsuțe, întrând în fiecare biserică, isprăvindu-mi încunjurul la mica moschee rustică, tapisată cu covoare veștejite, și acolo, într'o mulțime de Turci de rând, am ascultat slujba lor ciudată, din care n'am înțeles nimic. O femeie care nu e voalată n'are drept să între în sfânta incintă; dar un nume

regal deschide atâtea uși, și atâtea regule severe se calcă în bucuria de a primi un oaspe așa de neobișnuit.

Într'o arzătoare zi de vară am venit într'un orășel locuit aproape numai de Turci. Împărțiam bani mărunți între săraci și cei fără sprijin și mă purtam de ici colo. Era acuma rândul populației musulmane; de aceia cercetam locurile cele mai nenorocite, cu mâinile pline de bani.

Așa li-a fost de mare bucuria la venirea mea, încât scopul cel adevărat al vizitei mele a fost aproape uitat. M'am găsit încunjurată de un roi de femei aprinse, în haine ciudate, ciripind o limbă neînțeleasă mie.

Îmi ziceau: Sultană, și fiecare-și simția nevoia de a mă pipăi; puneau degetele pe hainele mele, mă atingeau pe spate, ba o bahadârcă bătrână m'a apucat de bărbie. Mă duceau din colibă 'n colibă, din curte 'n curte. M'am găsit despărțită de tovarășii miei, rătăcind într'o lume pe care n'o mai cunoscusem până atunci. Mă târau cu ele printr'un labirint de mici colibe clădite din lut, de grădini ridicul de mici, de ogrăgioare dosite, făcându-mă să întru în locuințele lor, să pun mâna pe copiii lor, să mă așez pe scaunele lor. Ca un zbor de cioare se certau și se băteau după mine, puindu-mi întrebări, copleșindu-mă cu bune urări, la care nu puteam răspunde decât cu o mișcare din umere și zâmbete.

Femeile musulmane mai sărace nu sunt de fapt voalate. Ele poartă largi nădragi de bumbac și peste dânșii un fel de mantie pe care și-o tot țin supt nas. Croiala acestor mantii li dă acea linie indesscriptibilă, așa de plăcută ochiului și care aparține numai Răsăritului. Și colorile ce aleg ele sunt totdeauna armonioase; afară de aceasta, ele sunt în concordanță cu împrejurimea lor de soare și de praf. Femeile acestea poartă ciudate colori albastre-șterse și *mauve*, — chiar și negrul hainelor lor nu e cu adevărat negru, ci a luat

nuanțe ruginii, care se amestecă plăcut cu mediul în floarea noroiului în care locuiesc.

Când se îmbracă pentru drumuri mai lungi, portul lor e în de obște negru, cu o pânză albă ca zăpada pe capetele lor, așa fel înfășurată încât ascunde toată fața afară de ochi.

Nespus de pitoresce și de tainice sunt aceste întunecate figuri când vin către tine, atingând ușor păreții și purtând în de obște un băț greu în mâni; este în ele ceva biblic, ceva care duce pe om îndărăt spre vremuri foarte depărtate.

În acea caldă dimineață de vară de care vorbesc, am căutat să scap o clipă de năvălitoarele mele din cale-afară de prietenoase, așa încât să mă pot furișa într'o colibă mică a cărei ușă era larg deschisă.

Ispită irezistibil de umbra-i tainică, am străbătut în tainița de lut, găsindu-mă într'un aproape desăvârșit întunec. La capătul cellalt o ferestuiică lăsa să străbată o slabă rază de lumină.

Bojbăindu-mi drumul, dădui de un pătucean de zdrențe și pe acest culcuș al miseriei descoperii o femeie bătrână-bătrână, — așa de bătrână, încât ar fi putut să fi trăit pe vremea zinelor și a vrăjitoarelor, vremi ce nu mai au a face ca vălmășagul și zvonul de astăzi.

Aplecându-mă asupra ei, m'am uitat în fața-i boțită, și toate poveștile tinereții mele părău că-mi răsar înnainte, toate istoriile pe care, în copilărie, încântată, le ascultasem, istorii pe care nu le uiți niciodată...

De-asupră-i, atârând de un cuiu ruginit la îndemâna ei, era o oală de lut neagră, de o formă ciudată. Toate în jurul bahadârcei acesteia erau în floarea pământului: fața ei,

locuința ei, zdrențele care o acoperiau, locul pe care sta. Singura pată de lumină în această tainică era un miel alb, culcat fără să-l supăre cineva la picioarele patului.

Puind ceva bănuți între cârligatele-i degete osoase, am lăsat pe această ciudată ființă bătrână în sama tovarășului ei alb ca zăpada, și, întorcându-mă la lumina soarelui, avuiu simțul că, o clipă, mi-a fost dat să rătăcesc prin veacuri fără număr spre zilele de odinioară.

De la început România a fost o țară supusă năvălirilor. Un stăpân tiranic după altul și-a pus mâinile grele asupra acestui popor; el a fost deprins a fi stăpânit, apăsător, maltratat. Rare ori i-a fost îngăduit să se afirme, să-și ridice capul, să fie neatârnat, fericit ori liber; totuși, în ciuda luptelor și a robiei, n'a fost un neam sortit să piară. A biruit orice asprime a sorții, a înfruntat orice miserie, a biruit orice subjugare, și n'a putut fi strivit până la moarte; dar de aici a ieșit că poporul românesc nu e vesel.

Cântecele lor sunt triste, încete danțurile lor, petrecerile lor rare ori aprinse, rar se aud tare glasurile lor. În zilele de serbătoare îmbracă hainele cele mai vesele și, strânși laolaltă în praful drumului, ei dănuiesc în grupe sau în cercuri largi, neobosiți, ceasuri întregi; dar nici atunci nu sunt voioși sau gălăgioși, ci solemni și plini de demnitate, părând a-și face cheful cumpătat, fără patimă, fără grabă.

Cântecele lor sunt plângeri îndelungi; ariile ce cântă pe fluierile lor plâng fără sfârșit aspirația lor și dorul care se pare a rămânea veșnic nemulțămît, a nu cuprinde nici nădejde, nici îndeplinire.

Tot pentru aceia sunt puține case foarte vechi: abia de este vre-un castel ori vre-un mare monument rămas din trecut. De ce nevoie să se clădească frumoase case dacă în fiecare zi dușmanul putea să năvălească asupra țerii și să ardă totul până la pământ!

Una ori două ciudate vechi clădiri s'au păstrat din acele vremuri de năvălire: solide, înalte ziduri cu un cerdac deschis, tocmai în vârf alcătuit din puternici stâlpi scurți, și, ici colo în imensa adâncime a zidurilor, ferestruici cu locuri de pândă. Cetăți primitive, pe jumătate turnuri, pe jumătate case țărănești, ele stau de obicei cam răzlețe și nu seamănă cu nimic din ce am văzut în alte țeri.

Am trăit într'una din aceste ciudate case. Cerdacul, care fusese odinioară o întăritură, s'a prefăcut acum într'un simplu balcon, și din mijlocul stâlpilor stârșiți o plăcută vedere se putea căpăta asupra dealurilor și șesului. Odăile de dedesupt erau mici, joase, neregulate, cu ziduri mari groase; o scară de lemn dreaptă ca una de funie ducea la aceste încăperi.

Și pe din afară și pe din lăuntru zidirea era dată cu var, și atât de primitivă-i era construcția, încât căpătase încântătoarea înfățișare că ar fi fost modelată cu degetul unui olar. Nu erau unghiuri tăioase, ci ceva rotunzit și neegal la colțuri pe care nici o casă nu-l poate avea. Totul era încununat de un acoperiș lat de șindilă, cenușiu, cu lumini de argint.

Dar înainte de toate vechile mănăstiri ale acestei țeri au păstrat comori din trecut.

Chiar de la început, aceste colțuri răzlețe de frumusețe m'au atras mai mult decât orice; nedescriptibil e farmecul pe

care-l aruncă asupra-mi, aproape neînțeleasă desfătarea cu care-mi umplu sufletul!

Ca și în multe alte țeri, călugării și maicele din România știu cum să aleagă cele mai încântătoare locuri pentru lăcașurile lor de pace.

Am călătorit dela unul din ele la altul, descoperind multe tesaure ascunse, cercetând pe cele mai bogate și pe cele mai sărace, pe cele de un acces ușor și pe cele ascunse departe în văi de munte, unde piciorul călătorului numai arare ori rătăcește.

La unele am putut ajunge numai călare, urcându-mă peste dealuri și văi, peste pasuri pietroase, urmată de cete de țerani în veșminte albe, pe căluți zburliți, ciufuliți, dar având piciorul sigur ca al caprei de munte.

Odată într'amurg, dupăce o zi întreagă călărisem peste munți, dăduiu pe neașteptate peste unul din aceste depărtate lăcașuri, cu păreții albi, de un pitoresc straniu, pe jumătate ascuns între brazi și venerabili fagi cu trunchiurile ca uriași deodată împietriți, uriași cari în cel din urmă al lor spasm de agonie își frâng mâinile în zădarnică desperare.

La apropierea mea clopotele începură să sune, glasurile lor clare și răsunătoare proclamându-și bucuria către ceruri.

Trecui pe supt portalul acoperit în curtea încunjurată de ziduri. Înainte de a fi putut să mă cobor, am fost încunjurată de un negru roiu de maice schițând smerite gesturi de salutare, făcându-și cruce, căzând în ghenunchi și apăsându-și frunțile pe pietrele de jos, apucându-mi mâinile ori părți din îmbrăcămintea mea, pe care le sărutau, pe când strigau și murmurau, șoptind vre-o rugăciune.

Uimită de așa o întâmpinare, am fost luată de suptioară de maica stăriță, o venerabilă bătrână tremurândă, a cărei față era așa de încrețită de vârstă ca un câmp brăzdat de plug.

Pe jumătate ducându-mă, pe jumătate acățându-se de sprijinul meu, mă conduse prin ușa deschisă a bisericii. Din vreme în vreme-mi sărută pe furiș umărul și într'un fel de smerit extas apăsă fața-i bătrână, bătrână, de a mea.

Toate celelalte maice se îngrămădiau după noi ca un stol de păsări cu penele negre, vălurile lor întunecate plutind în vânt, iar clopotele sunând într'una, în zvon de bucurie.

În lăcașul umbrit făcliile aprinse erau ca roiuri de muști luminoase într'o pădure întunecată. Călugărițele se așezară de-a lungul zidurilor, veșmintele lor negre făcându-se una cu umbra, așa încât numai fețele lor reieșiau, făcute și mai eterate prin tremurătoarea lumină a candeliei.

Cântau, — bucuros aș spune că era frumos cântecul lor, însă n'ar fi tocmai adevărat. Nu ca în Rusia, cântarea în bisericile românești e departe de a fi melodioasă: ele bâzâiau pe nas cântări trăgănate, adesea repetate, de loc armonioase și care nu par să aibă cuvânt de-a ajunge vre-odată la capăt.

Dar, oarecum, în seara aceea, în pierduta mănăstire de munte, departe de casele oamenilor, acolo, în paraclisul cu tavanul jos, plin de aceste figuri îmbrăcate'n doliu, ale căror fețe severe erau îngerești în mistica lumină, sunetele stranii care se ridicau spre boltă nu erau ne la locul lor. Era ceva bătrânesc în ele, ceva arhaic, primitiv, în legătură cu zugrăvelile și icoanele oarecum barbare, ceva care părea că a răătăcit, venind din vremi trecute, până în lumea mai zbuciumată de astăzi...

Mai pompoase erau primirile de care m'am învrednicit în mănăstirile mai mari.

Acolo toți călugării veniau în alaiu să mă întâmpine: o procesiune de ființi cu veșminte negre și bărbi lungi, de aparență austeră, întunecați la față.

Luându-mă de braț, părintele stareț mă ducea solemn prin biserica bogat împodobită, pe când o sumă de copilași aruncau flori cum treceam.

Nu sunt peste măsură de aspre regulele mănăstirești în România. Ușile mănăstirilor sunt deschise vizitatorilor; în zilele mai demult erau case de adăpost pentru drumeții ce călătoriau din loc în loc.

Sfintele ziduri dădeau găzduire de trei zile celor ce treceau pe acolo; aceasta era vechea datină; și acuma în multe locuri călugării și maicele au voie să-și închirieze căsuțele la cei ce simt nevoie de odihnă pe o vară. Aceasta însă e cu puțință numai unde mănăstirile sunt adevărate mici sate, unde, mai mult sau mai puțin, fiecare locuitor are căsuța lui!

Sunt două feluri de mănăstiri în această țară; ori o mare zidire, unde călugării și maicele sunt uniți supt acelaș coperiș, ori o sumă de case mici adunate pe un spațiu larg în jurul bisericii centrale.

Numai cele d'intâiu sunt interesante din punct de vedere al arhitecturii, și unele din cele pe care le-am cercetat sunt de o perfecție aleasă în proporție și formă.

Mai presus de toate celelalte una din aceste mănăstiri mă atrage spre sine, căci cu adevărat e de neînvins farmecul ei.

O mănăstire, albă, singuratecă, ascunsă departe în regiuni de păduri mai verzi și mai dulci ca oricare altele în țară. Perfectă e forma bisericii sale, albe ca zăpada rândurile de stâlpi care-i încunjură liniștita curte. Un farmec și o taină o înfășură, cum n'am mai simțit aiurea. Sobre-i sunt sculpturile, dar o armonie de nedescris îi face liniile frumoase, și o pace ca aceia străbate locul, încât aici am simțit de pare că aș fi găsit cu adevărat casa odihnei...

Oriunde merg, acolo călugărițele mă primesc cu o mișcătoare bucurie, pe jumătate mirate că poate cineva care e așa de sus să se îngrijească de un loc așa de simplu. Mă duc adesea acolo, oricând pot, căci a aruncat un straniu farmec asupra-mi, și adesea trebuie să mă întorc iarăși la păreții ei albi.

Clădirea alcătuiește un dreptunghi în jurul bisericii, trei laturi din care, sunt alcătuite de o îndoită colonadă, un rând peste altul, cel de sus formând un cerdac deschis mergând de jur împrejurul întregului. În dosul acestor stâlpi sunt chiliile maicelor: mici bolți, odăi mici, date cu var, umile și tăcute....

Largă e biserica, nobilă în linii, bogată în sculptură, având în frunte un vast pridvor acoperit care se sprijină pe stâlpi de piatră bogat sculptați. Ca și interiorul clădirii, acest pridvor e împodobit întreg cu fresce, de o concepție fără artă, de un desen arhaic, și armonioase, culoarea fiind îmblânzită de mâna vremii.

În lăuntru, biserica e înaltă, întunecoasă, mistică, zugrăvită întreagă cu sfinți ciudați la față, cari se uită fix la tine ca și cum s'ar mira că sunt tulburați din singurateca lor tăcere și pace.

Multe comori zac între aceste ziduri: vechi icoane, lespezi de mormânt în ruină, o catapeteasmă minunat săpată, aurită și zugrăvită cu o neasămănată îndemânare, toate colorile fiind veștejite și armonisate de meșterul tuturor artelor, — Timpul.

În colțuri de umbră candelile greu bătute cu ciocanul, atârând de lanțuri de sus, răspândesc o lumină tainică asupra icoanelor îmbrăcate cu argint pe care l-au lustruit atâtea evlavioase sărutări. De fapt un sfânt lăcaș, îndemnând sufletul să se ridice mai presus de lucrurile pământului acestuia...

Ultima latură a pătratului e închisă de un zid înalt, cu o ușă la mijloc, care se deschide asupra unei înguste cărări ce duce spre o a doua biserică, mai mică, tot așa de perfectă în formă ca și zidirea mai mare din curtea interioară. Aici se îngroapă maicele: un colț idilic, încunjurat de ziduri zguduite, pe care le țin laolaltă, cu lungile lor brațe spinoase, tufe de trandafiri sălbateci, acoperiți cu gingașe flori. Crucile de lemn cu ciudate forme care înseamnă mormintele stau în mijlocul înaltei ierbi învălurate și a venerabililor meri pe cari vrâsta pare să-i aplece milos cătră cele ce dorm supt brazdă la picioarele lor.

De jur împrejur, păduri de fag pe dealuri joase, undulând; ca fond la acestea, munții: albaștri, înnegurați, cu neputință de atins, alcătuind o barieră împotriva lumii din afară...

Un loc de frumuseță, un loc de odihnă, un loc de pace... Multe rituri de frumuseță răsar înaintea ochilor mici când mă gândesc la aceste ascunse case de rugăciune. Nenumărate sunt acelea pe care le-am cercetat în cele patru colțuri ale țării, și iarăși îmi întorc pasul spre ele ori de câte ori pot.

Ar fi greu de spus care sunt cele mai interesante: comunitățile monahale sau mănăstirile; și unele și altele sunt de o potrivă de interesante, de o potrivă de gingașe.

Îmi aduc aminte de o mănăstioară cuibărită la picioarele unui munte amenințător, încunjurată de păduri de brad, întunecoase și tainice. Drumul într'acolo era întortochiat, pietros, greu de făcut, dar locul el însuși era un mic raiu de liniște, încunjurat de livezi, verde și odihnitor ca un vis de pace.

Ciudați călugări bătrâni îl locuiau: pustnici tăcuți, îngropați departe de lume, stafii de umbră, aproape siniștri în răzlețirea lor, cu ochii lor cari au luat căutătura locuitorilor de păduri nedepriși să se mai uite în ochii oamenilor.

Fără zgomot ei mă urmau oriunde mergeam, cu capetele plecate, dar urmărindu-mă cu privirea de supt sprincenele stufoase, mâinile fiindu-li ascunse în largile mâneci ce atârnavă: pare că umbre întunecate îmi pândeau fiecare pas.

M'am întors de am privit în fețele lor obscure: cât de departe păreau a fi! Cine erau ei? Care li era povestea? Care fusese copilăria lor, speranțele lor, iubirile lor? În cea mai mare parte, cred eu, erau numai ființi umile, ignorante, fără ideale mai vaste, fără visiuni îndepărtate de mai înnalte lucruri. Unii erau așa de bătrâni, așa de gârbovi, încât nu-și mai puteau ridica frunțile să privească sus spre cer; bărbile lor lungi, sure, luaseră înfățișarea mușchilor ce cresc pe copacii căzuți.

Dar unul era printre ei, înalt și drept, cu fața palidă, uscată ca a unui sfânt. Nu știam numele lui, nimic din trecutul lui, dar avea o față nobilă, și mi s'a părut că în ochii lui puteam ceti visuri care nu erau numai visurile acestui pământ.

Nu pot vorbi, vai! de toate mănăstirile ce am văzut, dar de una trebuie să pomenesc, căci în adevăr e un rar colțișor de lume.

Ascunsă în gura unei peșteri, pierdută în cea mai sălbatecă regiune de munte, este o bisericuță ciudată, așa de mică, dar așa de mică, încât trebuie să-ți pleci capul că să-i treci pragul; pare să fie o jucărie, lăsată să cadă acolo de vre-o mână de uriaș și uitată. E numai un paraclis de lemn, mic, suptirel, păzit de puțini albi călugări bătrâni, ființe așa de vechi și de gârbove, încât par a fi prins mușchiu ca pietrele ce zac totdeauna în același loc...

Niciun drum nu duce la acest lăcaș; trebuie să-ți cauți calea până acolo pe jos sau călare, peste prăpăstii de munte și peste stânci piezișe. Acolo zace, la intrarea întunecoasă a peșterii, singuratecă, sură și veche, ca o taină ascunsă ce așteaptă a fi descoperită.

Dincolo de bisericuță prăpastia se întinde, întunecată și întortochiată, mergând în misteriosul întunerec, drept în inima pământului. Când ajungi la capăt, se aude un gălgâit de apă: un izvor, rece ca gheața, iese aici bolborosind din adânc, curat și răcoritor ca izvoarele din grădinile Edenului.

Am aflat de îndrăgostiți cu patimă cari vin să fie cununați la această biserică, în ciuda asprimilor drumului, în ciuda barierelor posomorâte, așa încât să fie uniți pe viață în acest loc depărtat unde mulțimile nu se pot aduna.

Pe calea la această biserică, nu departe de gura peșterii, stă un mic cimitir singuratec, plin de cruci de lemn. Aici călugării cari și-au isprăvit viața singuratecă sunt așezați în sfârșit spre veșnica odihnă. Întunecate sunt aceste cruci, stând ca spectri în potriva stâncii goale. Soarele verilor le cojește, vânturile toamnei le bat și adesea zăpezile iernii le

dau la pământ. Dar, primăvara, viorelele timpurii și dediteii gingași se adună în jurul lor, grămădindu-se în mirositoare mănunchi la picioare.

Mi se pare că, în ciuda singurătății, n'ar fi trist să fii îngropat într'un loc ca acesta...

Odată călăriam prin zăpada ce se topia. Calea ce urmam, ca toate drumurile românești, era lungă, lungă, nesfârșit de lungă, pierzându-se în depărtare, făcându-se una cu bolta fără culoare.

Era o zi de depresiune, o zi de desgheț, când lumea e cum îi mai rău.

Jur împrejurul meu câmpiile netede se întindeau așteptând ceva care nu venia. Peisagiul părea să fie fără orizont, să n'aibă margini; totul era monoton uniform, fără viață, fără lumină, fără veselie. Tăcere apăsă asupra pământului, tăcere și tristă odihnă.

Cu frâul lăsat în voie și capul plecat înnotam cu calul meu prin noroiu. Nu mergeam nicăiri anume; un fel de toropeală sau nepăsare venise asupra noastră, în consonanță cu melancolia zilei.

O ceață umedă atârna ca un văl veșted chiar de-asupra pământului; nu era o ceață deasă, ci flutura ca un abur.

Deodată auziiu un sunet jalnic venind spre mine din depărtare, ceva cum nu mai auzisem înaintea.

Trăgând frâul, stătui pe loc la marginea drumului, mirându-mă ce o să văd.

De fapt neașteptată era procesia care, ca un vis straniu, venia spre mine din ceață.

Înnotând prin zăpada în topire înaintau doi băiețași purtând între ei o tavă rotundă suptire pe care se afla o colivă; după ei venia un preot bătrân cu crucea în mână, îmbrăcat pompos în podoabe veștede: roșii, de aur și albastre. Veșmântu-i greu era tot stropit și murdărit, părul lui cel lung și barba nepieptănată erau de un cenușiu murdar, ca și drumul pe care mergea. Un bătrân trist, neavând altă expresie decât a miseriei pe palida-i față căzută.

Îndată după el urmă un car aspru de lemn, tras de boi ale căror nasuri atingeau aproape pământul; răsuflarea lor făcea nourași în jurul capetelor, prin cari ochii luciau cu o nerăbdătoare neliniște.

Din acest car se auzise sunetul cel trist. Ce putea să fie? Atunci de-odată am înțeles!

Un sicriu neted era pus în mijlocul carului; în juru-i stătea un număr de bătrâne, gemând și plângând, ridicându-și glasurile într'un cântec trist, care răsuna ca o bocire prin aier. Părul lor alb era zburlit și valurile lor negre fluturau în jur ca smocuri de fum.

După car mergeau patru Țigani bătrâni, cântând arii jalnice pe vioarele lor țipătoare, pe când glasurile femeilor luau refrenul pe altă scară. Niciodată n'am auzit un bocet mai trist, nici un zgomot mai lugubru. Îndată după Țigani venia o ceață de rude desculțe, ținând lumânări aprinse în mâni. Flăcările șubrede păreau aproape rușinate că ard așa de slab în melancolica lumină a zilei.

Trecând, aceste ființi obosite ridicară fețe palide, privindu-mă cu ochii jalnici cari nu arătau nicio mirare. Prin ceața

Întunecoasă păreau a fi tot atâtea stafii, venite de nicăiri, mergând spre nu ştim ce ţintă. Ca umbra trecură şi se pierdură. Dar, prin ceaţa ce se strânsese, bocetul se întorcea să mă urmărească, statornic, în chip ciudat, ca şi cum mortul ar fi strigat, din sicriaşul lui, după ajutor...

Mult timp după ce această stranie vedenie dispăruse, am stat privind la drumul unde urmele picioarelor lor rămăseseră întipărite pe zăpada topită. Fusesse totul numai o halucinaţie, creată de melancolia zilei?

La întorsul calului mi se înfăţişă o umbră răsărind mare la o distanţă scurtă pe drum. Ce putea să fie? Era o zi de triste apariţii?

Nu fără greutate făcuiu să se apropie calul de acel loc; zău cred că une ori caii văd stafii!...

Apropiindu-mă, am băgat de samă că aceia ce înspăimântase calul meu nu era decât o înaltă cruce de piatră. Monumentală, acoperită de muşchiu şi misterioasă, stătea singurică, asemenea cu un străjer ce ţine veşnică pază asupra drumului. De pe braţele-i răstignite picături mari cădeau pe pământ ca lacrimi grele....

Plângea oare crucea bătrână, plângea pentru că o singuratecă îngropare trecuse pe acest drum?...

Trebuie să vorbesc puţin de aceste ciudate cruci vechi pe care, pe toate drumurile ce le-am străbătut, le-am întâlnit, în orice parte a ţerii.

Până acum n'am dat bine de rostul lor, dar mi-s dragi: ele par aşa de bine în consonanţă cu caracterul întru câtva melancolic al ţerii!

În de obște ele stau la marginea drumului, une ori în singurătate impunătoare, une ori în grupe; une ori sunt din piatră ciudat săpată; une ori sunt de lemn, crud zugrăvite de figuri de sfinți arhaici.

Fără îndoială aceste pioase monumente au fost înălțate ca să însemne locurile unde s'a petrecut ceva: poate moartea vre-unui erou sau numai omorul unui singuratec călător care nu era menit să ajungă la capătul drumului său...

De cele mai multe ori stau lângă puțuri, purtând numele acelor cari, gândindu-se la drumeții setoși, au ridicat aceste mijloace de adăpat în locuri depărtate.

Ciudate la făptură, ele atrag ochiul de departe; țăranul își descopere fruntea înaintea lor, șoptind o rugăciune pentru morți.

La răscruci, am dat une ori peste dânsese strânse câte zece supt un coperiș; când se află în așa de mare număr, sunt cioplite din lemn. Formele și mărimea lor sunt felurite: unele, sunt grozav de înalte și de zdravene, acoperite original cu șindilă; adesea desemnul lor e încurcat, și mai multe cruci, ieșind una din alta, fac o alcătuire curioasă, zugrăvită peste tot cu colorile cele mai tari, pe carele soarele și ploaia răpede le îndulcesc spre o plăcută armonie.

Ocrotite de tovarășele lor mai mari, multe cruciulițe se grămădesc alături: cruci rotunde și cruci pătrate, cruci care sunt suptirele și drepte, cruci care par a se pleca smerit spre pământ...

Pe drumuri singuratece aceste dovezi rustice de credință au un farmec ciudat. Te miri ce dorinți s'au ridicat când ele au fost puse acolo de mâni evlavioase și de inimi care credeau...

Dar, mai presus de toate, crucile de piatră săpată mă ispitesc. Le-am descoperit în tot felul de locuri: unele sunt de o rară frumuseță, acoperite cu inscripții care șerpuiesc în minunate desemnuri.

Am dat de ele pe câmpii pustii, pe margini de drumuri prăfoase, la capătul pădurilor întunecate, pe singuratece cline de munte. Le-am aflat pe ape pierdute lângă Mare, unde porumbeii valurilor se rotiau în jurul lor, desmierdându-le ușor cu vârful aripilor.

Multe leghi de cale am călărit ca să am alt punct de vedere asupra acestor simbole misterioase, pentru că ele-mi umplu sufletul totdeauna cu o puternică dorință de liniște; ele sunt așa de solemn impresionate, așa de tăcute, așa de liniștite...

Una mai ales mi-a fost scumpă inimii. Stătea singură singurică într'o singurătate demnă, pe un câmp gol, privind amenințător la un smoc de scai cari-și suciau tulpinele spinoase în umbra brațelor ei.

Nu-i știam povestea, nici de ce păzia la un loc așa de singuratec; pare că fusese acolo de la însuși faptul vremii. Obosită de zădarnica veghere, se apleca ușor într'o parte, și în amurg umbra-i sămăna straniu cu umbra unui om.

Nimic nu e mai mișcător pitoresc decât cimitirele de sate; cu cât sunt mai umile, cu atât mai mult desfătează ochiul artistului.

Adesea sunt puse împrejurul bisericii de sat, dar une ori se află chiar de-o parte. Totdeauna le caut, plăcându-mi să rătăcesc prin poetica lor desolație, simțindu-mă așa de

departe, așa de departe de zvonul și graba lumii noastre zgomotoase.

De sigur că aceste mici locuri de înmormântare nu sunt păzite și îngrijite ca în țeri cu mai bună rânduială. Gropile sunt împrăștiate între buruieni și urzici, uneori scări cresc așa de des lângă cruci, că le ascund pe jumătate vederii. Dar, primăvara, până nu e naltă iarba, am găsit pe unele din ele aproape îngropate în păpădii și stânjinei alergând nebunește peste tot locul. Crucile umbroase se uită de sus la toată această bogăție de colori, parecă s'ar mira că poate Dumnezeu însuși a împodobit gropile lor părăsite.

Țeranul român e protivnic oricărei silinți fără folos. Ce trebuie să se întâmple, se întâmplă, ce trebuie să cadă, cade. Deci, dacă o cruce se rupe, de ce să cătăm a o ridica, — las'o să zacă!, iarba o va acoperi, florile se vor grămădi în locul ei.

În dimineața de Vinerea Mare rătăciam printr'unul din aceste cimitire de sat. Spre mirarea mea găsiu că aproape fiecare mormânt era luminat cu o suptire făclioară, a cărei flacără ardea palid, incapabilă de a se întrece cu lumina soarelui. Lângă aceste luminițe spectrale erau bucăți de oală pline cu cenușe încă puțin aprinsă, care trimitea rotocoale fine de fum albastru în liniștitul aier de primăvară. În această zi de jale, cei vii vin să facă onoare morților lor, după datină, în consunanță cu Legea lor.

Ciudată priveliște, de fapt toate aceste mici flacări nesigure între mormintele 'n ruină. Adesea găsiam o candelă înfiptă în locul unde orice rămășiță a mormântului însuși fusese cu totul ștearsă; dar stătea acolo arzând vitejește, amintindu-ți că supt chiar acest deget de pământ o inimă a fost pusă spre odihnă.

O bătrână o găsiu în dimineața aceia stând locului lângă una din acele făclii, — o făclie așa de umilă și de suptire că abia putea să rămâie dreaptă; dar mama bătrână o păzia cu brațele încrucișate parcă ar fi îndeplinit în tăcere vre-un rit.

Apropiindu-mă de dânsa, m'am uitat să văd cât de mare era mormântul ce păzia, dar nu putuiu descoperi nici un fel de mormânt. Galbena luminiță sta umil lângă un mănunchiu de deditei. Tot ceia ce fusese cândva un mormânt fusese de mult făcut una cu pământul.

Pânza din jurul capului bătrânei era albă, albă ca înfloriții cireși cari dădeau veselie acestei grădiniți a lui Dumnezeu; albe erau și florile care creșteau lângă prinosul de dragoste al bătrânei.

— «Cine e îngropat aici?», întrebaiu.

— «Unul dintre ai mei», răspunse ea. «Era fetița fetei mele; acum se odihnește».

— «De ce nu se mai vede mormântul?», mi-a fost întâia întrebare.

Drept orice răspuns dădu din umeri, și ochii întunecați se uitară în ai miei; o desăvârșită resignare era ceia ce cetiam în adâncurile lor.

— «De ce să mai ții un mormânt curat dacă preotul satului dă voie boilor lui să pască între morminte?»

Mă uitaiu la ea cu mirare. «Nu se poate opri o neorânduială ca aceasta?»

Iarăși dădu din umeri. «Unde e omul care să poată opri o neorânduială ca aceasta?»

Iarăși dădu din umeri. «Unde e omul care să poată opri? Vita trebuie să aibă și ea unde să pască».

Văzuiu că socoate aceasta ca un lucru firesc și că acela ce zăcea supt pământ putea fi cu adevărat nepăsător la aceste copite care treceau sus, atâta vreme cât de Vinerea Mare este cine să-și aducă aminte și să aprindă o făclie asupra inimii sale!

În noaptea de Vinerea Mare, se fac lungi slujbe în orice biserică sau paraclis din țară.

Pline de farmec mistic sunt și aceste adunări de ȣerani în jurul umilelor case de rugăciune ale lor. Bărbați, femei și copii se strâng laolaltă, fiecare purtând o făclie. Cei ce nu află loc înăuntru stau afară, în mulțimi răbdătoare.

Cu adevărat o frumoasă priveliște.

Din fiecare fereastră de biserică lumina se revarsă, pe când triste cântece plutesc către cei ce așteaptă dincolo de ziduri. În fruntea lăcașului sfânt sute de mici flăcări bătute de vânt, care luminează fețele celor ce, în extas, ascultă sunetele slujbei ce se săvârșește înlăuntru.

Datina cere ca în nopțile de Vinerea Mare flori să fie aduse de închinători, flori care se așează cu evlavie pe o icoană brodată a lui Hristos răstignitul, ce stă pe o masă în mijlocul bisericii.

Fiecare credincios aduce ce poate: un mănunchiu de verdeață, o ramură de flori, o mână de zambile făcând noaptea dulce de mireazma lor, sau numai câteva simple viorele strânse la marginea drumului, cei d'întăiu dragi soli ai primăverii.

Când slujba s'a sfârșit, în lungi șiruri închinătorii se întorc pe acasă, fiecare și toți laolaltă ferindu-și cu grijă făcliile, pentru că e cu noroc să le aducă aprinse înapoi acasă.

Nu mai strălucește acum lumină din fereștile bisericii; totul e cufundat în întuneric, biserica însăși se desface ca o uriașă massă de umbră de-asupra bolții.

Dar cimitirul de alături e o grădină de lumini! Au căzut oare toate stelele din ceruri ca să mângăie pe cei ce zac supt brazdă? Ori sânt numai luminițele care ard vitejește, ard neconținut pentru cei morți?...

Sânt unele minunate biserici vechi în țară, impunătoare clădiri, bogate și venerabile, pline de comori cu îngrijire păstrate din trecut.

Le-am vizitat pe toate bisericile acelea, cercetând asupra istoriei lor, admirând proporțiile lor perfecte, examinând de aproape scumpele lor broderii, sculpturile lor, candelarele lor de argint, crucile lor smălțuite, Evangheliile lor legate 'n aur.

Dar, în ciuda frumuseții lor, niciuna din zidirile mai mari nu mă atrage așa de puternic ca aceste bisericuțe de sat pe care le-am vizitat până și în cele mai depărtate colțuri ale țării.

O parte din țară e mai ales bogată în aceste gingașe mici clădiri; e o parte care-mi e foarte dragă. Nicio cale ferată nu profanează văile ei liniștite; nicio îmbunătățire modernă n'a distrus simplul ei farmec. Aici mâna civilizației n'a stricat nicio frumusețe originală; niciun pictor binevoitor n'a atins veștejitele fresce de pe vechii pereți. Un colț de pământ și-a păstrat personalitatea: fiind greu de atins a rămas neschimbat, nedespoiat.

Securea n'a dat jos glorioasele-i păduri, speculatorul întreprinzător n'a clădit hâde oteluri, nici locuri de distracție; nicio înștiințare monstruoasă nu desfigurează verzile-i livezi, clinele-i roditoare.

De aceia și cele mai mărunte bisericuțe au fost păstrate. Stau răspândite în locuri cu totul de neașteptat: cățarate pe vârfuri de dealuri prăpăstuite, ascunse în vâi împădurite, adesea oglindindu-și gingașele siluete în râuri ce curg la basa lor.

Înnalți brazi, ce se văd de departe, înfiți ca străji înaintea pridvoarelor, sânt semnele ce arată locurile unde stau. Bisericuțele din urma lor sânt așa de mititele, încât din depărtare se văd numai copacii.

Acești brazi păreau că-mi fac semn făgăduind că voi găsi comori ascunse la picioarele lor; ei se desfac lămurit, întunecați, din peisagiu, pentru că e un Ținut unde pădurile sânt de fag, nu de brad.

Adesea am călătorit legi ca să ajung la ele, peste cărări pietroase, peste terenuri de mocirlă, prin râulețe pline de zvon și peste povârnișuri fără de capăt, și niciodată n'am fost înșelată; întunecatele străji nu m'au chemat niciodată în zădar. Cele mai drăguțe mici ziduri le-am descoperit în aceste locuri cu totul răzlețe.

Unele erau total de lemn, de o culoare caldă, ca pânea neagră de curând scoasă din cuptor, coperișurile lor enorme dându-li înfățișarea de uriașe mușinoaie crescând în pământ rodnic.

În de obște este o clopotniță deasupra, dar la unele clopotnița stă de sine în fruntea bisericii, și e de cele mai multe ori de o făptură delicios de gingașă.

De nedescris e coloarea pe care o ia lemnul vechiu. E totdeauna în armonie cu fondul, cu împrejurimile; fie pe o livadă verde, ori în fața unor brazi întunecoși, fie primăvara, pe jumătate ascunsă după meri în plină înflorire, fie toamna, când copacii cari o încunjură sânt toți numai aur și rugină și roșu.

Pădurea e adânc întunecată, cu lumini sure care sânt uneori ca argintul. Mușchiu verde căptușește adesea deschizăturile dintre ramuri, dând întregului o moale înfățișare de catifea care mulțamește ochiul.

Înlăuntru, aceste lăcașuri rustice sânt copii ca o jucărie a modelelor mai mari; toate sânt mărunte, dar orânduite în același chip. La bisericile ortodoxe altarul e despărțit de restul clădirii printr'un părete săpat și zugrăvit care atinge aproape acoperișul și e în de obște încununat cu o cruce enormă. La partea de jos a acestor despărțiri sânt chipurile sfinților celor mai venerați. Sânt trei ușițe în acești păreți; în vremea unei părți din slujbă aceste uși rămân închise.

Femeile n'au dreptul să pătrundă în Sfânta Sfintelor dincolo de catapeteasmă.

Frumoase icoane am găsit eu adesea în aceste bisericuți vechi, aduse aici fără îndoială din altele mai mari, când așa numite îmbunătățiri izgoniau dintre zidurile înnoite comorile vechimii, care erau privite de acum înaintea ca prea săracăcioase ori prea șterse.

Îmi aduc bine aminte cum într'o seară, după ce m'am suit pe un drum fără capăt, am ajuns în sfârșit la piciorul brazilor cari-mi făceau semn de departe și cum am atins ușa

deschisă a sfântului lăcaș în clipa chiar când soarele scăpătă.

Ziua fusese umedă, dar acest ceas din urmă înaintea întunerecului își încerca frumuseța ca să răscumpere pentru posomorâri mai timpurii.

Sătenii, gâcindu-mi gândul, trimiseseră un țeran bătrân să deschidă biserica. La apropierea mea, sunetul unui clopot mă ajunse, zvonindu-și salutarea în aierul de seară.

Ultimele raze ale soarelui atingeau aurii clădirea când fui la ușă. Ca niște flacări ce joacă, ele străbătuseră înăuntru, răspândind glorioasa lor lumină asupra umilului cuprins, încunjurând chipurile sfinților cu luminoase aureole.

Eră o priveliște minunată!

Pe prag stătea un țeran bătrân, tot în alb, cu mâinile pline de ramuri de cireș înflorite, pe care mi le întinse când se plecă să sărute marginea rochiei mele.

Înlăuntru, degetele iubitoare ale bătrânului aprinseseră multe lumini, și aceleași flori fuseseră puse pios în jurul celei mai sfinte din icoane, aceia pe care orice credincios trebuie s'o sărute întrând în biserică.

Lumina soarelui biruia lumânările, dar ele păreau să făgăduiască a-și urma după putință gloria când marele părinte se va fi dus spre odihnă... Stând într'un colț de umbră, lăsaui minunata pace a lăcașului să-mi străbată sufletul, lăsaui farmecul sfintei case să mă încunjure ca un văl de odihnă.

Soarele dispăruse; acum luminițele reieșiau, tari puncte de lumină împotriva năvălitorului întunec.

Greu îmi eră cu adevărat să mă smulg de acolo; dar timpul, care nu respectă emoțiile omenești, mergea înainte!

Afară, lângă ușa, o cruce de piatră enormă sta ca o stafie, cu capul pierdut între ramurile de zăpadă ale unui pom în plină floare. Crucea era aproape așa de înaltă cât și biserica...

Felurite de fapt sânt formele acestor biserici țărănești. Când nu sunt de lemn, ca acelea pe care tocmai le-am descris, ele sânt mai mult date cu var, linia lor de căpetenie fiind solizii stâlpi cari sprijină, în față, pridvorul. Abia de va fi o biserică românească fără acest pridvor; el dă caracter întregului, e izvorul de căpetenie al împodobirii. Uneori stâlpii au frumoase capitule săpate; uneori sunt numai zdraveni sprijinitori, dați cu var ca și restul bisericii.

Gingașe cu adevărat sunt clădirile pe care vre-un meșter cu inima smerită le-a zugrăvit de sus până jos cu sfinți slabi la față, în strălucite veștminte. Am văzut cele mai ciudate podoabe de acest fel: întregi procesiuni de figuri arhaice în atitudini țăpene, ilustrând întâmplări din sfintele lor vieți. Atunci și stâlpii din față sunt zugrăviți, adesea cu drăguțe desemnuri, sămănând de aproape cu broderii persane, în vechi colori albastre și roșii și brune.

Coperișurile sunt totdeauna de șindilă, cu largi streșini ce înaintează, de cea mai caracteristică formă.

Am văzut o biserică în mijlocul unui câmp de porumb. Coperișul căzuse înlăuntru, pereții erau crăpați, pe alocurea căzând în ruină, înaltă floarea soarelui se iția la fereștile-i fără cercevele și păsările-și făcuseră cuiburile între grinzile bolților ei dărâmate. Era de plâns, cu adevărat, să privești

așa o desolare; dar niciodată n'am văzut o mai magică priveliște.

Păreții erau încă acoperiți cu fresce, colorile fiind aproape nevătămate; catapeteasma bogat săpată arăta încă semne de auritură; abia erau stricate multele-i chipuri de sfinți. Zdravenii stâlpi cari despărțiau o parte de alta stăteau tari și neatinși, afară numai că pe alocuri învelișul lor de tencuială căzuse.

Unic în adevăr era farmecul acestei ruine. Albastra boltă de de-asupra-i era coperiș, și solemni sfinți se uitau de sus de pe ziduri ca și cum ei ar fi întrebat de ce nu s'a ridicat vre-o mână prietenoasă ca să ocrotească frageda lor frumuseță, de vifor și ploaie.

Nu știu de ce o comoară ca aceasta a fost lăsată să cadă în bucăți, — poate că nu e vreme să se caute de vechi ruine într'o țară unde așa de mult e de făcut! În adevăr, biserica era de o rară putere de fascinație, expusă astfel luminii zilei dar supărător era gândul că, de nu va fi răpede acoperită, drăguțele fresce vor cădea cu totul.

Era un chip al Maicei Domnului care în deosibi mi-a atras atenția; se uita la mine din fondul ei de aur cu ochi mari, patetici. Pe genunchii ei stătea Pruncul Isus, țăpăn ridicat, cu o mână întinsă spre binecuvântare; copilul era slăbuț, cu o ciudată față palidă și ochii cu mult prea mari pentru această față.

Nu mă puteam smulge din acest loc de închinare părăsit: iarăși și iarăși o cercetam de jur împrejur, sorbind în sufletul meu icoana ei.

La urmă am lăsat-o, dar de multe ori m'am întors ca să prind o ultimă priveliște.

Floarea soarelui stătea în grupe înalte, cu capetele plecate spre biserică de parcă voiă să se uite înăuntru; un sbor de porumbei albi ca zăpada se rotiau în juru-i, aripile lor fără pată scânteind în lumină. Aceasta am văzut-o la urmă; zidurile ruinate și, plutind asupra lor, acești porumbei albi ca zăpada.

Mi-ar plăcea mai mult să vorbesc despre aceste bisericuțe. Pentru mine acest subiect e plin de nesfârșit farmec; dar sunt multe lucruri de care trebuie să mai spun, așa încât cu părere de rău mă întorc la alte scene.

Cei mai singurateci locuitori ai României sânt ciobanii, mai singurateci și decât călugării în chiliile lor, căci călugării se strâng în congregații, pe când ciobanii petrec luni întregi singuri numai cu câinii lor pe pustii vârfuri de munte.

Adesea rătăcind călare pe culmi am dat de acești paznici tăcuți, sprijiniți pe bâtele lor, așa de liniștiți de ar fi putut să fie chipuri cioplite în piatră.

Marea boltă albastră era a lor, și minunata vedere asupra zărilor fără de margini; ai lor norii schimbători plutind une ori peste capetele lor, alte ori ridicându-se ca un abur din prăpăstiile de la picioarele lor: ale lor erau și tăcerea și apusurile, răsăritul și floricelele de munte cu minunatele lor nuanțe. Dar tot a lor era și furtuna, și ploaia, și zilele de nepătrunsă ceață; a lor era singurătatea fără cuvinte, nemângâiată de glas omenesc.

Acești singurateci locuitori ai muntelui ajung aproape de o coloare cu stâncile și cu pământul de care sunt încunjurați.

Poartă mantii enorme, făcute din pieile oilor turmei, căzute pe cale. Aceste veștminte buhoase li dau o înfățișare

sălbatecă, ce nu samănă cu nimic din ce-am văzut vreodată; și băiețașii poartă aceste extraordinare veșminte, care-i acopăr de sus până jos, ferindu-i de ploaie și de vânt și chiar de prea arzătoarele raze ale soarelui. Singurul lor adăpost sânt bordeie, pe jumătate supt pământ, ale căror acoperișuri sânt făcute din brazde, așa încât la o distanță mică abia de le poți deosebi. Aici, în tovărășia dulăilor lor, ei petrec lungile luni de vară, până ce frigul toamnei îi trimite pe dâșii și turmele lor înapoi la câmp.

Sunt făpturi cu aspre căutături acești ciobani, aproape tot așa de nepieptănați ca și dulăii lor. Singurătatea pare să li fi pătruns în ochi, cari te privesc fără simpatie, ca și cum ei ar fi pierdut obiceiul de a-i opri asupra feței oamenilor.

Grea primejdie pentru drumeți sânt acești dulăi sălbateci, și adesea stăpânii lor se uită la năvala ce dau nenorocitului intrus, fără să miște un deget întru apărarea lui.

De sigur că adesea un suflet de preț se poate găsi între acești străjeri ai muntelui înalt. El va povesti atunci lucruri vrednice de auzit, căci natura va fi fost învățătoarea lui, glasurile sălbătăciunilor vor fi intrat în inima lui.

Mai puțin nesociabil e păstorul care-și mână turma pe pășuni mai verzi.

Nu e atâta de singuratec; chiar când nu trăiește cu un tovarăș, el primește vizitele trecătorilor; expresia lui e mai puțin posomorâtă, ochii mai puțin aspri, și ariile ce cântă din fluier au o notă mai dulce.

Aici jocul e înlăturat, dar atitudinea ciobanului e pretutindeni aceeași: ori pe vârfuri pustii de munte, ori pe grase pășuni lângă limpede râu, ori pe arzătoarele șesuri ale Dobrogii, unde cale de mai multe leghe împrejur nu se vede

nici un copac, ciobanul stă, uneori ceasuri întregi, cu amândouă mâinile supt bărbie, răzimat în bătă. Nu ține samă de vreme, se uită țință înaintea lui, și ceasurile trec încet peste capul lui.

Odată am avut o curioasă impresie. Călăriam pe niște dune fără sfârșit lângă Mare. Nimic nu mă putea încânta decât peisagiul ce se întindea înaintea mea: Marea era de o liniște moartă, sămănând cu o oglindă de albastru stropit de puncte luminoase; nisipul țărmului era alb și scânteietor; valuri de căldură se ridicau din pământ, arzându-mi fața; lumea întreagă părea că gâfâie. Eu singură mă mișcam pe această imensitate; ale mele erau bolta, Marea și nisipul.

Cu toată căldura înăbușitoare, calul meu sălta voios, fericit că simte nisipul moale supt copite. Aveam simțul că merg printr'un pustiu.

De-odată calul se împotrivi, sforăi din nările lărgite; îl simțiiu că tremură supt mine; sudoarea-i răsări pe tot trupul; se opri subit și, învârtindu-se pe neașteptate împrejur, nu mai voi să înainteze. Nu se putea vedea nimic decât un șir de movile de nisip joase, încovoindu-se, și ici și colo având un smoc de iarbă, tare ori o rădăcină de levent marin plecat supt covârșitoarea căldură. Dar și eu aveam un simț nestăpânit, ciudata impresie că era un lucru care sufla, ca și cum pământul însuși s'ar fi sbătut supt piciorul nostru. Oarecum împărtășiam temerea calului. Ce putea să fie?

În ciuda împotrivirii calului, porniiu înainte, ținând strâns frâul, când la fiecare clipă încerca să se întoarcă împrejur.

Atunci văzui apărând în zare ceva straniu: o linie misterioasă care unduia peste una din movile, ceva care

avea viață. Avuii neteda percepție că sufla, ba chiar că-și trăgea suflarea.

De-odată un om răsări de undeva și stătù, o pată neagră, în fața căldurii bolților ce păreau a cloci lumea. Omul acela erà un cioban. Atunci pricepui și rostul acelei linii ce se mișca așa de ciudat: erà turma lui.

Copleșite de căldura toropitoare, oile se strânseseră la olaltă, cu capetele întoarse înlăuntru, căutând adăpost una dela alta. Neaflând ușurare, gâfâiau suferința lor tăcută.

Ciobanul stătù nemișcat, privindu-mă drept, cu o nepăsare împietrită.

Cred că niciodată până atunci și niciodată după aceea n'am avut un mai pătrunzător simț de nesuferită căldură...

Oriunde i-am întâlnit, pe munți ori în câmpie, pe pășuni verzi ori în pustiuri sterpe, acești tăcuți păstori mi s'au părut a fi adevărată întrupare a singurătății, a tainei, a lucrurilor nespuse.

Prin singuratecele lor veghi între sălbătăciunile fără rost, de sigur că ei s'au întors la o mai de aproape înțelegere a naturii; poate că au descoperit stranii taine, pe care nimeni din noi nu le știe!

Toamna și la începutul primăverii, păstorii își mână turmele înapoi la munte. Îi afli căznindu-se încet pe drumurile mari: o masă tăcută cu un conducător bătut de vifore în frunte, omul și oaia de aceiași culoare de praf: obosiți la mers, storși, supuși, știind că drumul lor nu este încă la capăt.

Trecătoare vedenii ale sălbătăciei, umbre întoarse din singurătăți, despre care nu știm nimic. Oamenii cu fețele duse pe gânduri și ochi ce văd departe, oile cu capetele plecate vin către tine de departe, trec, se depărtează și au dispărut, lăsând în urma lor pe cale mii și mii de urme mărunte pe care vântul sau ploaia răpede le șterge...

Este un neam rătăcitor, cunoscut în orice țară, un neam încunjurat de taină, a cărui obârșie n'a fost niciodată stabilită limpede, un neam care și în zilele noastre e nomad, mișcându-se neconținut, mișcându-se din loc în loc. Oriunde rătăcesc, Țigani sunt priviți cu neîncredere și bănuială; sunt știuți ca hoți; fețele lor negre și dinții scânteietori atrag și răsping totdeodată. Este un farmec fără nume în ei, și totuși străini sunt oriunde merg. Mâna ori cui este asupra lor; nicăiri nu sunt bineveniți, neîncetat trebuie să se miște de colo, colo, fără casă, desprețuiți, neodihniți călători, de fapt, pe fața pământului.

Totuși sunt locuri în România unde acești Țigani s'au așezat în marginea satelor ori târgurilor.

Aici, în mijlocul murdăriei de nedescris și a neorânduiei, ei sunt adunați laolaltă în colibe gata să cadă și în bordeie, pe jumătate goi, încunjuți de copii ce se ciorovoesc și de dulăi sălbateci. Taințele lor sânt acoperite cu ce au putut prinde: tinichele vechi, scânduri rupte, zdrențe, bulzi de pământ, bucăți rupte de scoarțe; nu sânt cuvinte pentru a înfățișa murdăria ce-i încunjură, abjecta miserie în care roiesc.

Niciodată n'am putut descoperi dacă totdeauna aceiași Țigani trăiesc în aceste locuri ori dacă, după un timp, unii se duc, lăsând taințele lor fără nume altor drumeți, cari se

așează pe o vreme și apoi pleacă, făcând loc celorce vor să mai vie.

Sânt aplecată a crede că uneori aceste sălașuri sânt locuri de adăpost, unde hordele rătăcitoare caută ocrotire iarna, când viscole și geruri aspre fac să nu se mai poată merge pe drumurile mari. Dar și vara am văzut familii prăsindu-se prin aceste mahalale sordide.

Nesfârșit mai pitoresce sunt taberele de Țigani. Acest neam ciudat își înfige corturile în tot felul de locuri. Pe câmpii întinse întrebuințate ca pășune, pe malul râurilor, adesea pe ostroave în mijlocul albiei apelor sau în marginea pădurilor.

Pe cale vin, nu în trăsură acoperite, cum îi vedem în țeri mai blânde, ci în cară stricate, trase de cai slabi, pe jumătate morți de foame, uneori de câțari ori de răbdători măgari cenușii.

Pe aceste care, în mijlocul unui amestec nedescriptibil de prăjini, de scoarțe, de acoperișuri de cort, de oale, de tigăi și de alte multe, întregi familii își află locul; mame și copii, bunice și moșnegi, băiețași și tineri mai de vârstă, fără să li pese de nenorocitele dobitoace care mai că-și dau sufletul de atâta povară.

Se opresc unde pot, uneori unde li se impune, căci multe locuri sunt oprite, și nimeni nu dorește să aibă pe pungașii aceștia prea aproape de casă.

Pentru mine aceste tabere au fost totdeauna un nesfârșit izvor de interes. Oricând am zărit de departe siluetele corturilor țigănești, n'am lipsit să merg acolo, și am cules impresii fără număr între acești străini vagabonzi. Adesea am așteptat să se descarce carăle; cu mult zgomot și multă gâlceavă, parii de cort sunt înfiți în pământ, zdrențe descolorate de tot felul sânt întinse asupra lor, fiecare familie ridicând coperișul supt care va ocroti o clipă veșnică neodihnă.

De atâtea și atâtea ori am rătăcit printre corturile acestor horde flecare și certărețe de cerșitori, asediată de sutele de mâni oacheșe care cereau gologani, încunjurată de fețe întunecate cu ochii strălucitori și dinți albi ca zăpada. Pe jumătate umili, pe jumătate aroganți, ei calicesc bani, răzând între acestea și dând din umeri, scormonindu-mi hainele, strecurându-și mâinile în buzunarele mele; une ori mi se părea aproape că m'a năvălit un roi de albine.

Când eram călare, mai că mă dădeau jos de pe cal, copleșindu-mă cu stranii binecuvântări, care adesea sunau ca blăstăme sau imprecății.

Dar o dorință pe care o strigau după mine eră totdeauna primită recunoscător de inima mea: eră dorința de «noroc bun» pentru cal. Fiind nomazi, ei prețuiesc valoarea unui cal bun, și de oarece totdeauna calul meu mi-a fost prieten, o astfel de invocație nu mă putea lăsa nemișcată; în zilele acelea gologanii ce i-am sămănat printre ei erau dați cu o mână mai bucuroasă.

Cele mai frumoase tipuri le-am descoperit în mijlocul acestui popor; la orice vârstă ei sunt neînchipuit de pitoresci, ba chiar așa de mult încât une ori păreau că s'au pregătit cu gândul la efect.

Am văzut bahadârce culcate în corturile lor, plecate asupra oalelor în fierbere, mestecând mâncări misterioase cu bucăți de bețe rupte. Nicio vrăjitoare bătrână din poveștile de zine ale lui Andersen ori din «Noaptea arabe» nu poate sta la întrecere cu aceste ciudate făpturi bătrâne înfășurate în zdrențe veștede care odată au fost strălucitoare, dar care acum erau tot așa de murdare și de vechi ca și ființele bătrâne pe care numai pe jumătate le acoperiau.

Falnice fășii de stofă erau răsucite ca turbane în jurul capetelor lor și de sub ele șuvițe de păr sur atârnav în nepieptănată neorânduială peste ochi. În de obște o lulea de lut alb era înfiptă în colțul gurii lor, căci și bărbați și femei fumează; de fapt, fumul străbate atmosfera în jurul lor, mirosul tabacului amestecându-se cu acela mai străbătător al focurilor aprinse cât e tabăra de mare.

Aceste bătrâne vrăjitoare sunt membrii respectați ai triburilor. Blăstămurile ce strigă fac rânduială între tineri,

aruncă o oarecare teamă între copiii ce se ceartă gălăgios, cari aleargă aproape goi, cerșind cu zgomot, făcând tumbe în praf, rostogolindu-se în picioarele trecătorului. Acești pungași sânt o grea încercare pentru răbdarea cuiva, dar în același timp un izvor de nesfârșită desfătare pentru ochi, căci neobișnuit de frumoși sânt unii din acești mici sălbateci, jimbați, urlători, în floarea pământului; mici statui de bronz cu capete crețe, buhoase, cu ochii mari încunjurați de șuvițe indescritibile, une ori așa de lungi și de cârlionțate, de par a fi pene negre la pleoapele lor.

Întâmplător, o cămașă ruptă îi acopere prea puțin, ori brațele lor sunt băgate în haine cu mult prea largi, mânecile fluturând infirm pe mânilor, dându-li înfățișarea unor momâi chemate la viață. Niciodată nu sânt mai încântători decât când sar în sus cum i-a făcut Dumnezeu, având ca singură podoabă un șir de mărgelile strălucitoare la gât.

Acești mici vagabonzi în floarea pământului vor alergera poște întregi după trăsură sau calul cuiva, calicind bănuți cu palmele întinse, tânguindu-și neconținut aceiași plângere.

Foarte frumoase sânt mai ales fetele tinere: drepte, de o statură deplină, cu șolduri strâmte și gingașe mâni și picioare. Orice zdreanță-și sucesc în jurul trupului plin de grație se preface într'o podoabă care le prinde. Se vor acoperi cu orice lucru de preț discalificat pe care-l vor culege pe drum. Une ori prețioase vechi bucăți de broderie își vor isprăvi zilele pe trupurile acestor atrăgătoare ființi, crescându-li farmecul, dându-li înfățișarea unor regine cerșitoare. Cingători strălucitoare ce se învârt în jurul șoldurilor și boiului lor țin laolaltă toate aceste zdrențe, dând purtătoarei lor înfățișarea Egiptenelor așa cum le vedem zugrăvite în frescele de pe pereții templelor.

Supt falnicele cârpe pe care le leagă de capetele lor atârnă şuvițe de păr de amândouă părțile feței, — şuvițe care sunt împodobite cu tot felul de bani, cu bucățele de sticlă colorată și de metal ori cu farmece de o ciudată înfățișare sau cu medalii sfinte care se ciocnesc la mișcările lor. În jurul gâtului lor atârnă lungi șiruri de strălucitoare mărgel care scânteie și lucesc pe pieile lor de culoarea bronzului.

Fetele acestea arată puțină sfială. Sunt zgomotoase și îndrăznețe, nerușinate cerșitoare, cărora puțin li pasă dacă prin cămășile lor rupte gât și sân iese pe jumătate goale la razele soarelui.

Cu dinți albi strălucitori ele râd la tine, cu mâinile 'n șolduri, cu capul răsturnat, o lulea albă înfiptă îndrăzneț în colțul gurii.

Nedescris de grațioase sunt fetele acestea când vin la tabără seara, ducând mari cofe de lemn pe cap. Ele înaintează de departe, drepte, cu pași sălțați și legănate, pe când apa aruncă stropi mari pe obrazul lor. Soarele apuind la spatele lor li dă înfățișarea de umbre ce vin de foarte departe din pustiu, unde căările n'au nici început, nici sfârșit...

Bărbații nu sunt mai puțin pitoresci decât femeile: sunt acoperiți cu zdrențe murdare, și mai adesea desculți. Dar am întâlnit triburi mai puțin sordide, în care bărbații purtau cizme înnalte, bernevici înfoiați și cămăși cu mânecile largi atârând. Ei aparțineau semințiilor mai prospere, oamenii având o mai bună înfățișare deosebită, cu părul lung în cârlionți atârând de amândouă laturile feței: făpturi, căutături urâte, de sigur, dar neînchipuit de frumoși totuși.

Muți Țigani sunt căldărari de meșteșug, dar din instinct sunt hoți. Lăsându-și femeile să caute de corturi, bărbații vor porni către sate, pentru a spoli oale și tigăi; dese ori îi întâlnești pe mai mulți în șir purtând strălucitoare vase de aramă 'n spate. Se strâmbă la tine și nu uită nici odată a întinde o mână cerșitoare.

Alții au studiat datinele, «morală» și drumurile Țiganilor; eu m'am uitat la ei numai cu un ochiu de artist, și în acest chip ei sunt un nesfârșit izvor de bucurie.

De neînchipuit e harmalaia și zvonul când tabăra se ridică. Parii corturilor sânt smulși din pământ, păcătoșii cai cari au căutat ceva hrană în iarba veștedă din marginea drumului, sunt prinși de copii zgomotoși, cari au muncă ușoară, căci nenorocitele vietăți sunt împiedecate și nu pot scăpa. Cu resignare ei se lasă legați de cară; parii corturilor, scoarțele, oalele și tigăile sunt încă odată mutate de pe pământ în vehiculele care le vor duce în alt loc, și astfel tot înnainte, fără sfârșit...

Babele sunt așezate în față, supt tot buclucul acesta, și cu dânsle copiii prea mici ca să meargă, bătrânii slabi, nevolnicii și cei prea obosiți ca să se târască pe drumul greu.

Am văzut odată o încântătoare priveliște. Pe spatele unui răbdător măgar fuseseră legați numeroși pari de corturi: cum putea să-i ducă un dobitoc așa de mic, rămâne pentru mine o taină. Între acești pari se fixaseră câțiva copilași goi, ai căror ochi negri se uitau la mine uimiți de supt smocurile de cârlionți creți nepieptănați.

Măgarul se mișca din loc în loc păscând, parii grei se ciocneau unul de altul, atingând pământul și stârnind mici nori de praf ca fumul.

Nici o grijă nu se putea ceti pe fața micuților; acest mijloc de transport era fără îndoială lucru obișnuit. Păreau mici maimuțe oacheșe aduse din clime mai calde...

Am întâlnit adesea părechi de bătrâni mergând laolaltă, bărbați și femei gârboviți de vârstă, obosiți, prăfoși, acoperiți de zdrențe, cu lulele în gură; păcătoși vagabonzi, dar totdeauna perfect pitoresci. Fără îndoială, mergeau să spoiască în vre-un sat, căci bărbații purtau în spate neapăratele oale de aramă, pe când bahadârcele aveau saci grei prinși de umeri și un băț gros în mână. De-a lungul obrajilor lor de culoarea pământului atârnavă moale șuviți cenușii, care se mișcau în mersul lor. Mi se părea că le-aș mai fi văzut adesea mai nainte; mi se părea că recunosc ochii lor, privirea lor obosită, ba până și ghiocul, semnul gâcitorului, pe care femeile-l purtau atârând de o sfoară la cingătorile lor; dar de sigur nu erau decât exemplare din numărul cel mare al călătorilor din acest neam cari, fără adăpost și obosiți de mers, rătăcesc neconținut pe pământ...

Mai ales un meșteșug e al Țiganilor. Sunt muzicanți născuți, și vioara e instrumentul lor; și cel mai mic copil e în stare s'o facă a cânta. Unii sunt lăutari de profesie. În grupe de trei și patru merg din sat în sat, totdeauna unde e muzică de nevoie, cântând răbdător, neobosit, ceasuri întregi, în soare sau în ploaie, noapte și zi, la nunți, la îngropări ori la serbători.

Când sunt cu taraful, acești trubaduri rătăcitori au și alte instrumente pe lângă vioară. Alăute de o formă ciudată bine cunoscute la Români supt numele de cobză, și un flaut alcătuit din mai multe guri, flautul clasic întrebuințat în vremi trecute de tata Pan cel bătrân.

De cele mai multe ori, bătrâni vagabonzi cu ochii melancolici și spinările gârbove, cari sunt deprinși a se umili și ale căror slabe mâni oacheșe au obiceiul de a cerși. Lăsându-și zdrențele pitorești, acești lăutari rătăcitori au adoptat hidoase haine vechi, pe care alții le-au aruncat. Sunt nesfârșit mai puțin arătoși în acest veșmânt; au pierdut acel farmec nedefinit care-i încunjură de obicei, nu mai sunt decât bieți bătrâni îmbrăcați în zdrențe urâte și nu mai alcătuiesc o desfătare pentru ochi. Totuși sunt bine văzuți, căci muzica lor e dulce și melancolică, stridentă și sălbatecă; e un dor straniu în fiecare notă și, cu cât sunt strunele mai vesele, cu atât mai mult ești aplecat să plângi!

Un neexplicabil strigăt de patimă care cere, zace în melodia lor: e oare o amintire a unor țeri depărtate, care odată erau ale lor și pe care nu le-au văzut niciodată? Ori numai expresia veșnicei nostalgii care-i mână fără odihnă din loc în loc?

Într'o seară de vară am întâlnit un tânăr Țigan care venia către mine din praful drumului. Așezat cu picioarele goale, bălăbănind pe spinarea unui măgar, cu vioara supt bărbie, fără atenție pentru orice alta, el cânta; cânta bolții de sus, stelelor care veniau una câte una, uitându-se cu o palidă mirare la acest singuratec vagabond, al cui era tot drumul... Cânta pentru că era firea lui să cânte, cânta inimii lui care încă nu se trezise, cânta sufletului lui pe care nu-l putea pătrunde.

În orașe, Țiganiile sunt întrebuințați ca zidari. Îi găsești în grupe oriunde se face o casă: bărbați, femei și copii aducând cu ei neorânduiala lor fără nume și pitoreasca lor murdărie.

Seara, când, după ce și-au împlinit lucrul, își gătesc cina, stând în jurul oalei care aburește, zdrențele lor de colori felurite ajung strălucitoare supt razele soarelui apuind.

Adesea un măgar răpănos e legat nu departe, și, într'un paner, între vase de metal amestecate, de toate mărimile și formele, zace un copil adormit înfășurat în ceva cârpe rupte.

Măgarul își poartă povara răbdător, gonind muștele cu coada lui puțină.

În luna crinilor, frumoase Țigăncușe merg pe uliți, ducând vase de lemn pline de florile albe ca zăpada, puritatea crinilor fiind în straniu contrast cu fețele lor arse de soare. În lungi, mirositoare mănunchi vând aceste flori trecătorilor. La fiecare colț aflu, sau culcate în atitudini pitorești, pe pământ, sau stând drepte supt umbrosul unghiu al unui coperiș, — frumoase făpturi cu fețele oacheșe bucuroși deschizându-se în zâmbete care fac ca ochii lor negri să lucească și dinții albi să fulgere.

Figuri pline de o mândrie inconștientă, fețe la care trebuie să te uiți și încă să te mai uiți, căci ele cuprind toată taina atâtor drumuri pe care picioarele lor le-au lăsat în urmă!

Vremea secerișului arată România în toată gloria ei, acea vreme când munca omului își află răsplata, când, după ce pământul a dat ce poate mai mult, bărbat, femeie și copil merg să adune bogăția care face țara ce este.

Une ori, de fapt, e un ceas de desiluzie, căci ploaia, grindina ori seceta strică adesea opera grea a omului. Uneori pământul n'a răspuns celor mai scumpe speranțe ale lui, n'a fost în stare să dea roada lui.

Am cunoscut ani când, luni întregi, n'a căzut o picătură de ploaie, când, ca acei din vechime, cercetam îndelung cerul cu aprinsa nădejde că norul mare cât mâna omului se va întinde și se va revărsa în ploaia așa de strașnic necesară, dar norul trecea și nu da ploaia ce făgăduise; ani când tot ce fusese încredințat adâncurilor pământului se vestejia și usca pentru că dela April la Septemvrie nu căzuse o picătură, așa încât grămezi de nenorocite vite periau de lipsa pășunii pe care să pască.

Grozave luni de încordată neliniște, de așteptare fără speranță, care părea să-ți usuce sângele în vine, precum pământul era uscat de nevoia ploii.

Râurile nu mai aveau apă; țara bielșugului ajunsese o țară de suspine, praful acoperind, parecă, toate cu un giulgiu de lipsă....

Dar mari sânt, de fapt, anii de îmbielșugare, când silința omului rodește.

În oceane de aur copt stă grâul supt imensa față a soarelui, mândru de bogăția lui, glorioasă speranță îndeplinită.

Și, din această vastă câmpie de rodnicie, mâna omului e aceia care culege spicele coapte, care leagă snopii, care strânge grăunțele. An de an, a trebuit să mă minunez de răbdarea muncii omului, să mă minunez de extraordinara-i cucerire asupra pământului.

În cete, țăranii lucrează din zori până în apus, fără să le pese de căldura ce se zbate căzând asupra capetelor lor.

Cămășile ca zăpada ale bărbaților contrastează cu șorturile colorate ale femeilor, care pătează câmpia arsă cu vii petece de albastru, roșu și portocaliu, pentru că la vremea secerișului nimeni nu rămâne fără lucru, — cei foarte bătrâni singuri și nedestoinici fiind lăsați în urmă spre a păzi casa.

Din ceas în ceas neîncetat muncesc, până ce amiaza-i adună în jurul carălor, pentru frugala hrană de mămligă și ceapă. Priveliști de muncă, de sănătoasă sfortare, de simplă mulțămire! Cât de adeseori n'am privit, cu emoție, dându-mi samă ce scumpă a ajuns a fi inimii mele această țară!

Dulăi veghetori păzesc casele și pe aceia dintre copii cari sânt prea mici ca să lucreze; în umbra acestor vechicule plugarii își iau o scurtă odihnă de un ceas, lângă boulenii lor cenușii, cari în placidă mulțămire rumegă, pe când razele soarelui se resfrâng, în coarnele lor enorme. Leneși ei își mișcă cozile dela o lature la alta, îndepărtând muștele care, prea mult în treabă, se adună pe coastele lor slabe ori lângă ochii lor mari, visători. Cu ușoare întoarceri ale capetelor lor, ei urmăresc mișcările stăpânilor, știind bine că și silința lor va trebui să fie reluată, la ceasul apusului, când plugarii merg acasă.

Numai pe moșii bogate se întrebuintează mașinele, și atunci mai mult pentru bătutul grâului; aproape tot secerișul e făcut cu mâna. Mici grupe de plugari activi se adună în jurul monstrului de fier, al cărui glas zbârnâitor se poate auzi de departe, și neconținut se ridică grămada de grâu până ce stă, o piramidă de aur ars, supt marea boltă albastră.

Într'amurg țăranii se întorc pe acasă, cu secerile pe umăr, mergând lângă carăle lor pline vârf cu strălucitoare paie bălane. De-a lungul drumului scârție carele acestea, într'o ceață de praf. În serile fără vânt praful rămâne atârnat în

aier, acoperind lumea cu un ușor înveliș de taină, care plutește peste oameni și vite, curățind zarea, îmblânzind toate colorile, îndulcind orice contururi.

Adesea soarele apuind aprinde această ceață; atunci atmosfera se face straniu de luminoasă, ca și cum un foc grozav ar fi arzând undeva în dosul valurilor de fum. E de nedescris ceasul acela: plin de frumuseță, plin de pace, plin de nesfârșita mulțămire a operei credincios îndeplinite, — ceasul când pașii tuturor se întorc spre casă, se întorc spre odihnă.

În șir fără de capăt se urmează carăle trase de acei boi cenușii cu minunatele coarne; vin de-alungul drumului parcă s'ar mișca într'un vis care trece încet într'un nor de praf și dispare. Dar praful rămâne atârnat ca un vâl tras asupra unei vedenii care nu mai este.

Recolta porumbului vine mai târziu; une ori în Octombre țăranii tot mai adună rodul copt. Zilele sânt scurte, și, seara, umezeală se ridică din câmpia întinsă și atârână ca fumul supt bolta luminoasă. O melancolie de nedescris plutește asupra luminii; melancolia lucrurilor care au ajuns la capăt. O mare sfortăre pare îndeplinită, și acum anul nu mai are ce face decât să adoarmă încet...

Dar nimic nu e mai glorios decât toamna românească. Natura vrea să se îmbrace într'o ultimă mantie de frumuseță înainte de a se mărturisi învinsă de înaintarea iernii.

Bolta se face adânc albastră; tot ce se ridică spre dânsa pare să capete o nouă valoare. Copacii se îmbracă în culori minunate, une ori ca aurul, alte ori ca rugina, câte odată

roșii ca focul. Între porumbul nalt cât omul, uriașa floare a soarelui stă plecându-și capul, apăsată de greutatea roatei cu semințe; ca niște stele prodigioase, petalele-i ca șofranul strălucesc pe fundul bolții de azur.

Am văzut câmpii întregi cu aceste plante uriașe, adevărate oștiri de flori în chipul soarelui, triumfător galbene supt razele marii lumini pe care îndrăznesc s'o imite. Dar adesea mi se pare că-și întorc fața rușinată, cu trista conștiință că nu sânt decât o biată copie a aceluia căruia-i poartă numele. Se face uleiu din semințele acestor flori; de aceea țăranii le cultivă așa de mult.

Adesea în umbra acestor uriași am văzut țărani așezați în cerc împrejurul grămezilor de porumb, al cărui fruct îl curăță de frunze. În piramide pitice portocalii, grăunțele coapte zac risipite în largul câmpilor vesteji, și culoarea lor glorioasă atrage ochiul de departe. Adesea năfrămile femeilor sânt de aceeași culoare.

Îmi plac aceste pete înfocate de culoare în mijlocul imensităților aride ale câmpilor culeși; cu dragoste ochiul artistului se oprește să le privească și numai fără voie se întoarce dela ele.

O priveliște frumoasă e și aceea a șezătorilor țăărănești, sau în șuri largi ori curți, pentru a desface grăunțele porumbului din știulete. Sunt prilejuri de mare bucurie, când tinerii se adună, când râs și muncă se amestecă voios, când se povestesc lungi povești și se cântă cântece de dragoste. Babele stau la un loc, torcând sau țesând, cu capetele tremurătoare asupra sfaturilor tăcute, cu ochiul asupra flăcăilor și fetelor, cari, îmbrăcați cu ce au mai bun, cu o floare ochioasă după ureche, se privesc pe supt ascuns, și glumesc, și se sărută, și sânt fericiți.

Bătrânul lăutar țigan sau trubadur vagabond nu lipsește niciodată dela aceste întâlniri. De unde-o fi, e sigur că vine, șontâcăind, perpelit, desprețuit, o figură sordidă, cu vioara sau cobza lui subțioară. Dar muzica lui e minunată și face ca toate inimile să râdă, ori să joace, ori să plângă.

Aș evoca prea multe scene; prea multe vedenii răsar înaintea minții mele. N'am nici vreme, nici talent. Deci trebuie să mă depărtez cu părere de rău și să las acest popor simplu la munca lui și la jocul lui, la bucuriile și la năcazurile lui, la speranțele și la temerile lui. Îi las la casele lor, — pașnice odată, — un vâl de praf apăsând asupra lor.

II.

Nu departe de locul unde trăiam eu era un mare câmp gol, unde soldații făceau exercițiu, și aproape zilnic mergeam călare să-i văd la lucru.

O curioasă legătură de simpatie m'a prins de la început chiar de această vitează oaste mică, ajunsă acum a fi a mea. Avui simțul puternic că niciodată n'am fost pentru ostașii miei o străină, că ei țineau la mine; și cu voie bună călăriam printre rândurile lor, de-alungul regimentelor, bucuroasă că sunt cu ei, bucuroasă că țin calul în frâu, bucuroasă că este viață în mine! Mă purtam fără sfială în mijlocul lor; n'aveam nevoie nici de vorbe, nici de lămuriri; zimbiam la ei, și ochii lor mă urmăreau cu priviri de prietinească mulțămire, dinții albi fulgerându-li între buze când aclamau.

Am fost în mijlocul lor când soarele strălucia în toată puterea lui asupra câmpilor uscați și pârliti; prin ploaie și furtună am fost în mijlocul lor și supt zăpada ce cădea; multe legi de cale am călărit în flancul lor prin valuri de noroiu fără nume...

I-am auzit câte-odată râzând, și i-am văzut și cum joacă. După obositoare marșuri m'am uitat la ei îndelung cum se întorceau într'amurg, cântau laolaltă, cu flori veștede la ureche.

Adesea mi-am oprit calul în marginea drumului, ca să-i văd trecând, și praful ce-l ridicau picioarele lor mă învăluia unde stam.

Un fel de magnetism trecea dela mine la ei: mă înțelegeau pe mine și pe dâșii îi înțelegeam eu.

În de obște, soldații sunt dresați la automatism, ca niște păpuși care trebuie să se uite, să simtă, să lucreze întocmai așa... Dar pentru mine ei erau oameni, oameni cari-și aveau casele și măicuțele lor; fiecare-și avea speranțele lui, avea un lucru pe care i-l cerea inima, — un lucru de care doria; lucrul acela îl simțiam eu, și de aceia, când treceam printre dâșii, aclamațiile lor mergeau după mine, care-i înțelegeam ca oameni, și pricepeam că făceau așa pentru că țineau la mine, nu pentru că li se dăduse poruncă să facă așa.

Multe aș avea eu de spus despre ostașii miei; mult am avut a face cu dâșii și mai mult decât un prieten am numărat în rândurile lor.

Când eram tânără de tot, bătrânul Rege m'a făcut colonel onorific al unui regiment de roșiori, — cinste la care am fost foarte simțitoare și care mi-a dat unele din ceasurile cele mai plăcute ale vieții.

În atâtea marșuri, mi-am urmărit regimentul, în atâtea manevre l-am căutat peste dealuri și văi, călărind leghi întregi până l-am găsit, undeva, într'o poziție ascunsă, și, cum dădeau cu ochii de mine, soldații mei mă salutau cu strigăte bucuroase. Puține senzații în viață mi-au umplut sufletul de o emoție așa de adevărată ca urările îndreptate spre mine de roșiorii miei viteji.

Niciodată nu m'am simțit mai mândră ori mai fericită decât călărind prin rândurile lor, ascultând aclamațiile lor, simțind că au simțire pentru mine, că eram una cu ei, gata și de aceia ca, la o întâmplare, să împart viața lor aspră, riscurile lor, primejdiile lor. Și o știau și ei, o intuiție oarecare li-o spunea, și de aceia trecea între noi ceva puternic și adevărat, ceva mai mult decât omagiul convențional ce se datoria Doamnei lor, Reginei lor.

Dintr'o foarte depărtată țară am venit eu! Dar am știut cum să-i iubesc și să-i înțeleg pe ostași. Eram mândră să călăresc în fruntea lor; parcă aveam o convingere puternică în inima mea că aș fi în stare să-i conduc la datorie, că li-aș putea insufla curaj, ambiție, și că după mine și la moarte s'ar duce...

Nu mă sfiesc să mărturisesc aprinsa mulțămire ce mi-o da acest sentiment de putere, de putere amestecată cu bucuria de a fi tânără și voinică și sănătoasă!

Cei ce n'au încercat așa ceva nu pot cunoaște această mândră senzație. Bucuria de a-ți simți soarele deasupra capului de a-ți ști un cal bun ca sprijin, unită cu conștiința că toate inimile se întorc spre tine, fiindcă ai tinereță și viață și lumea ți-i dragă!

Nu vreau să spun că numai fiindcă puteam călări ca un ostaș și-mi simțiam inimă bărbătească bătând puternic în piept, firea mea nu era gata să îndeplinească datoriile femeii.

Am cunoscut și cellalt curaj, care e de nevoie la căpătâile celor ce mor; am avut prilej să dovedesc că pot împărtăși cu alții și zile de boală și năcaz, între scene între care doar iubirea și mila să-și aibă locul.

Nu-mi erau dragi ostașii miei numai în zile de părăzi și steaguri desfășurate 'n vânt, în zile când îmi umpleau inima de mândrie și plăcere, ci și în zilele de întunerec și de grea încercare, când aripa morții flutura asupra lor și când și cei mai viteji știau ce este jertfa.

Da, am fost cu ostașii miei, când o crudă încercare a înduplecat vigoarea lor, energia lor și speranțele lor. Am fost cu ei când erau strânși laolaltă, ca o turmă într'un lagăr, unde holera-și făcea de cap, smulgând viețile lor tinere așa cum o furtună smulge puternicii stejari.

Am împărțit cu ei aceste zile de surgun, când ei erau despărțiți de oamenii ceilalți ca printr'o dungă de foc pe care puțini cutezau s'o treacă. Am mers la ei pentrucă mulți se feriau de dânșii, am mers la ei pentrucă mulți se temeau...

Erau închiși, ca niște prizonieri, ca să nu poată întinde o molimă fatală țerii celeilalte.

Înțelegând groaza numelui de holeră și pentru inimile cele mai viteze, dându-mi seamă de mizeria, de singurătatea, de chinul și suferința ostașilor miei și de cât de puțini erau aceia cari să voiască a rămânea cu dânșii, m'am crezut datorare să fiu eu aceia care să rămân și am simțit că acuma sosise vremea să li dovedesc iubirea mea, să-mi chem un curaj care știam bine că nu-mi va lipsi niciodată când ceasul primejdiei va fi bătut.

Frică mie? O, nu, nu! Nu-mi era frică, și de aceea-mi era mai ușor decât cum li se părea altora în ce-i privește, dar, fiind sănătoasă și plină de viață, deprinsă cu lucruri frumoase și curate în jurul meu, carnea și sângele mi se cutremurau

instinctiv la gândul că trebuie să întru în atingere așa de groaznică și să văd lucruri așa de triste la privire.

Oarecare ajutor am putut să li aduc, pentru că până la venirea mea lipsia. Nimeni nu fusese pregătit pentru acest crud biciu al lui Dumnezeu pe care ostașii miei îl aduseseră cu ei din țara dușmană. Totul se ținuse gata pentru răni și accidente, dar, dacă lumea-și aduce aminte, Românii noștri n'au întâlnit la 1913 o împotrivire înarmată, ci au fost atacați de spectrala boală care dădea jos omul în câteva ceasuri, băgând groază în rânduri și oroare între cei cari trebuiau să li poarte grija. Molima s'a întins cu o așa de înspăimântătoare iuțeală, încât mulți, prinși de panică, fugiseră.

Am strâns lângă mine medici și surori de caritate; cum era firesc, prezența mea acolo unde infecția era mai mare mi-a dat încredere și a dovedit că primejdia nu putea să fie așa de mare. Îndată am fost încunjurată de inimi credincioase, gata de orice jertfă, și lupta ce am purtat a fost o luptă bună, de și piedecile împotriva noastră erau mari.

Mă așezasem într'o tabără lângă Dunăre, pe calea ce trebuia s'o ieie oastea mea întorcându-se din țara dușmană.

Era numai un câmp gol, unde se ridicaseră lungi bărânci de lemn, fără niciun confort, una lângă alta.

Întunecate erau acele colibi de lemn, joase și pustii, clădite pe pământul gol, cu o cărărușă ca un șanț la mijloc, și, cum ploua din bielșug, cărărușele se făceau noroiu și de pe asprele coperișuri de lemn apa curgea în pâraie, udând paiele pe care ostașii mei erau întinși. Unul lângă altul stăteau murind, murind vitejii miei ostași tineri, cari așa de veseli se duseseră, cu speranță în inimile lor.

La început orișice lipsia, și ploua înlăuntru din toate părțile. Dar în curând avură paturi și cearșafuri și medici din destul, și câteva devotate surori de caritate, care pas cu pas se luptau cu boala crudă, care stăteau în umilă jertfire zi și noapte lângă paturile celor în suferință.

Între alții, câțiva medici indieni își oferiseră mărinimos ajutorul. Veniseră din Turcia, unde făcuseră, și acolo, ispravă bună. Deprinși cu o astfel de epidemie, asistența lor era foarte prețioasă, pentru că mulți puteau fi salvați dacă li se dădea îndată o îngrijire neconținută și neobosită. Așa de răpede e cursul acestei boli, încât e esențial s'o combați chiar la cel d'întăiu semn al ei. Acești medici indieni au rămas cu noi cât timp am avut nevoie de dâșii, și ni aducem aminte recunoscători de ajutorul ce ni-au dat cu neobosită energie până ce am biruit. Afară de aceasta era pentru mine îndeosebi mișcător să pot vorbi englezește într'un loc așa de neașteptat!

Soțul meu, care avea comanda asupra tuturor trupelor, venia zilnic să inspecteze ce făceam noi. Prezența lui ni-a fost o mare încurajare, și toți bolnavii noștri salutau sosirea lui ca un semn că nu s'a lăsat la o parte nimic din ce putea să le fie de folos. Și fiul meu eră cu mine, fiul meu cel mai mare; el mi-a fost mâna dreaptă, tovarășul de muncă, energia lui tânără întrând în acțiune unde zimbetele mele nu ajungeau.

Multe zile am rămas în mijlocul soldaților mei și Dumnezeu mi a îngăduit să pot fi de vre-un ajutor; zile de strașnică trudă, zile de întunerec, când ce vedeam erau lucruri pe care niciodată nu voiu mai putea să le uit.

În vremea aceasta m'am apropiat foarte mult de inimile ostașilor miei. Ei știau că nu m'am ferit de ei când mulți se temeau; ei știau că am rămas cu ei așa încât să nu se simtă

părăsiți, să nu fie tratați ca niște lepădături, când așa de crudă li a fost partea.

Pe deplin fuiu în stare atunci să le dovedesc că străina nu mai eră străină, ci cu toată inima și sufletul întreg, dintre ai lor una!

O, bieții mei ostași tineri! I-am văzut cu umflatele fețe vinete, cu ochii căzuți în cap, sângerați, spectrali, i-am văzut în spasme groaznice, când orice ajutor omenesc li lipsia, i-am văzut țăpeni și muți când își sfârșiseră ultima luptă; am stat lângă paturile chinului lor, rugându-mă tăcut pentru umilele lor vieți fragede. Cele dintâiu zimbete ale lor eu le-am cules, când, după zile de tortură, ei se strecurau iarăși pe încetul spre viață.

Nici în mormintele lor ei nu se puteau simți, astfel, uitați. Am îngenunchiat lângă ele, acolo unde ar fi îngenunchiat mamele lor, soțiile, copiii lor, și pe fiecare moviliță pustie am sămănat flori de mireasmă, ca și florile ce cresc în jurul caselor pe care nu le vor mai vedea. Noi n'am vrut să lăsăm ca ei să fie aruncați în groapa comună, ci am dorit ca fiecare din tinerele lor trupuri să fie însemnat cu crucea lui.

Zilnic cercetam de jur împrejur colibele mele, odată, de două, de trei ori, cum cerea nevoia.

Uneori soarele ardea de nesuferit deasupra capetelor noastre, prefăcând adăposturile de lemn în sobe încălzite peste măsură, din care ieșiau desgustătoare duhori de boală, amestecate cu mirosul antisepticelor, în aburi pe cari cu greu puteai să-i înfrunți.

Dar și mai rele au fost zilele de ploaie: pământul nostru românesc fiind bogat, tot lagărul s'a prefăcut într'un râu de noroiu curgător! Prin coperișurile crăpate ale colibelor noastre picurau reci pârâiașe în paturile celor în suferință;

până la genunchi înnotam prin noroiu. În zilele acestea de depresiune trebuia să-mi îndoiesc silințele și zimbetele...

Simțiam lămurit cum cădeă curajul fiecăruia odată cu căderea barometrului. Cu cât mai grea apărea sarcina noastră; cu cât mai imposibilă speranța; cu cât se făcea mai desperată luptă cu moartea! Căci cu adevărat cruda boală părea că turbă cu creșterea umezelii și murdăriei.

În zilele acestea aveam grijă să-mi fie mânilor de două ori mai pline, să fie florile ce aduceam cele mai frumoase ce puteam găsi. Mișcătoare eră plăcerea betegilor mei și pentru cea mai umilă crenguță; fețele lor nenorocite se luminau ca prin minune, și ceice erau prea slabi ca să-și ridice capetele își întindeau spre mine tremurătoarele degete, nerăbdători să primească și cel mai mic dar.

Li aduceam și lămâi și bomboane acrișoare, căci nestinsă li eră setea, parcă foc li-ar fi ars în gâtlee. N'o să uit niciodată cum sugeau lămâiele acelea, întinzând mânilor ca să mai aibă!

Celor ce erau mai bine acuma ni eră îngăduit a li da vin, și mare bucurie eră când apăream în prag cu brațele pline de sticle, altele fiind aduse în urma mea de aceia cari cu credință mă întovărășiau în toate aceste drumuri. De sigur că eram binevenită, căci cu mânilor goale nu veniam niciodată.

Dar era una din aceste colibe unde zăceau gemând cei mai greu bolnavi dintre toți și căreia îi ziceam «gura iadului»: a intra între părății ei de lemn eră parcă ai fi pătruns în cuprinsul vre-unui vis grozav.

De fapt aici nu puteam face alta decât să stau cu mânilor încrucișate, ridicându-mi cugetul în fierbinte rugăciune către Dumnezeu!

Întunecate scene de miserie a noastră, muritorii, care și acum rătăcesc prin mintea mea, vedenii de moarte și de spectrală suferință, la care nici iubirea nici știința n'ajută la nimic.

Dar am și alte amintiri din aceste zile, amintiri de o speță mai puțin jalnică.

Am văzut multe regimente întorcându-se din țara străină, nebune de bucurie când piciorul atingea din nou pământul de naștere.

Veneau peste Dunăre, pe poduri de luntri. Stăteam pe țărmul care eră pentru dânșii «acasă», și am fost cei dintâi să primim bucuria lor cea mare, chiotele lor, nebuna lor desfătare. I-am văzut trântindu-se jos, rostogolindu-se în praf, căci și praful acela tot țara lor eră, țara inimii lor!

Crunți erau și obosiți de cale, unii din ei în zdrențe, dar toți cântau; răsunau cerurile de cântecele bucuriei lor.

Inima mea răspundea acestor manifestații de entusiasm, când veniau în cete lângă mine, așa de bucuroși, parcă-mi eră fiecare un prieten al meu de aproape.

N'a fost dat la multe princese și regine să fie într'o atingere așa de apropiată cu oștile lor, dar, tocmai pentru că aceasta e o țară mică, și cei de pe tron iau parte la fapta cea adevărată. Poate că este în firea mea ceva care mă face să pot fi de ajutor când se cere neapărat curaj și energie; atunci puterile mele pare că sunt de două ori pe atâtea și forțele mele nu se isprăvesc niciodată. Cât vor fi fost ele de grozave, binecuvintez acele zile de molimă deslănțuită, căci m'au dus mai aproape de cum putea face orice alta de inima poporului meu. Lor li se părea că să vin eu la dânșii la

un ceas ca acela erà o silință dincolo de ce se poate așteptà de la o princesă!

Ce știau ei până atunci decât dragoste sunt eu în stare, decât ajunsesem a fi una cu ei în inimă și în suflet...

Așa de decorativ nu e soldatul român, dar e hotărît, e gata să ajute, e cumpătat, ba e și vesel la locul lui.

N'are nevoie de mult confort; poate merge mult în căldură și în frig. Mulțămît cu puțin, se poate hrăni cu o bucată de mămăligă și poate dormi cu capu în mantà la un colț de șanț.

Oacheși țerani mărunți, cu ochii negri, nu așa de arătoși, nu prea bine rânduți la îmbrăcăminte, nu prea cocheti; dar, iată, eu sunt sigură că nu e țară cu mai buni oșteni decât România. Soldatul e aici neobosit, e răbdător, e credincios; el merge până cade; Țara lui, Regele lui, căpetenia lui se pot răzima pe el, siguri că nu va lipsi dela datoria lui.

Cu mândrie scriu aceste cuvinte, și mândră sunt aducându-mi aminte că, din ziua întâia a venirii mele între ei, prietenă li-am fost!

Deoarece aceste pagini au fost scrise ca scene văzute de ochii Reginei lor, bucuros le-aș sfârși cu o vedenie a ostașilor mei pe care mi-o aduc aminte într'un amurg.

Tot în vremea aceia de holeră. Două săptămâni le petrecusem între ei, și fusesem chemată într'un sat departe, unde locuitorii aveau nevoie de ajutor.

Soarele apunea pe Dunăre; cer și apă erau aprinse de un roșu înfocat. Multe regimente cantonasera pe malul râului și

încă mai multe de ceia parte a drumului, pe câmpul gol. Din cauza molimei trupele acestea fuseseră ținute în bivuacuri, — grea încercare pentru oamenii nerăbdători de a se găsi iarăși la casele lor.

Drumul îmi eră între cele două tabere. Ca piramide pitice, corturile se desfăceau pe bolta înflăcărată; o liniște ca de minune se așternuse asupra lumii cum înnaintă vehiculul meu spre soarele apuind.

Ziua fusese caldă, aprigă lupta cu moartea; eram obosită, cam deprimată; și de aceia slava cerului eră ca o minunată vădire după atâtea priveliști dureroase. De departe însă ostașii m'au văzut că mă apropiu; din amândouă laturile ei alergau spre mine, chiuind, aruncându-și bonetele în sus, îmbulzindu-mi calea cum treceam.

Eram îmbrăcată ca soră de caritate, numai în alb. Ridicându-mă în picioare, li făcui cu mâna ca răspuns la salutare.

Nu li puteam vedea fețele, căci soarele-mi era în ochi, dar li auzeam chiotele, strigătele de bună venire; știam că li pare bine că mă văd, că simt prietenia mea pentru dânșii....

Așa trecui prin mijlocul lor, motorul meu ducându-mă departe de vederea lor spre alte drumuri de suferință, spre alte suspine și lacrimi, dar sunetul de glasuri ale ostașilor miei nu mă părăsiă, și el mi-a rămas totdeauna ca o binecuvântare ce păstrez în adâncul însuși al inimii mele!...

18 August 1916.

Partea a II-a.

Vara trecută am scris câteva foi menite Țării celei mari care mi-a dat nașterea. Simțiam nevoia ca țara aceea să vadă țara care e a mea acum prin ochii cuiva care a învățat s'o iubească adânc și să simtă adânc farmecul ei.

Nu numai în acea țară mare de dincolo de Mări schițele mele ușoare au întâmpinat bună primire, și de aceea în această vreme de tristeță națională m'am îndemnat ca încă odată să ieau condeiul, și anume pentru a vorbi despre locurile ce mi-au fost dragi aice.

Cu trezirea primăverii un dor nemărgenit, pe care nu-l pot stăpâni, îmi umple sufletul. Ca prinsul care caută prin zăbrelele fereștii să descopere un colț din cerul care-i e mai cunoscut, mă încerc a deosebî mai limpede vedenii din locurile care din inima aceasta s'au rupt.

Scoasă din sălașurile mele, ele-mi răsar mai scumpe decât oricând, acele locuri de unde cu sabie și foc am fost surgunită. Ele au ajuns pentru mine Raiul pierdut spre care toți tindem cu dor. De aceea m'am gândit că, în aceste zile de încercare, măcar condeiul meu ar putea să vă îndrepte, pe câțiva din cei ce sunteți ca mine, înapoi spre locuri de care tânjiți.

Sarcina ce am luat-o asupra-mi va fi și amară și dulce, și, dacă poate vorbele mele vă vor atinge sufletul, unii veți încerca să vă amintiți că adesea mi s'a părut a scrie cu însuși sângele inimii.

I.

Dacă sânt mai mult aplecată să vorbesc de munte, de câmp și de șesuri decât de orașe și uliți și să descriu sate, biserici și locuri singuratece, e poate și pentru că artistul din mine m'a făcut întâiu a iubi această țară. Dar totdeauna către cei umili, către țărani m'am simțit mai puternic îndreptată, datinele și obiceiurile lor, bucuriile și jalea lor m'au mișcat uimitor.

Simțiam o dorință de a-i cunoaște pentru a-i înțelege, de a fi primită fără neîncredere în mijlocul lor.

Îmi erà drag de spațiile largi în care locuiau, de mireasma bunului pământ în care-și înfingeau plugul; și am înțeles astfel și poezia prafului care li acoperia munca, neîncetatele lor silinți spre un ideal înfășurat în umbră, pe care nu-l înțelegeau încă deplin.

Nimic nu este în țara aceasta românească pe care să nu-l fi iubit eu. Mai adânc și decât copiii născuți pe brazda ei m'am împărtășit eu sufletește cu șesurile ei întinse, cu nesfârșitele-i drumuri, cu apusurile de soare, cu pajiștele-i umede de roua zorilor, cu pădurile-i adânci și câmpii de grâu copt luminând ca aurul. Mi-a fost drag și de spinul uriaș care în vre-un loc sterp și pietros întindea spre ceruri frumusețea fără folos a țeпоасelor lui brațe. În cursul rătăcirilor mele am ajuns la locuri așa de singure încât păreau a fi la capătul

lumii, și am stat acolo de am privit gloria ultimă a soarelui până se coborî spre odihnă, și mi-a plăcut de singurătatea din jurul meu. Mi-a plăcut de bolta aprinsă a cerurilor, de strania melancolie a nopții ce cade, de mirosul rouăi ce se ridică din ierburi, de vălul prafului ce atârna asupra lumii. Mi-au fost dragi toate, adânc și cu adevărat dragi!

Acuma cea mai mare parte din ce am avut, a trebuit să rămâie în mâinile celor cari-i vor fi fiind stăpâni aspri și fără milă, ale celor cari vor fi găsind mijloc de a scoate sânge și din pietre. Dar Dumnezeu vrea de sigur ca aceasta să fie numai o încercare fără trăinicie, ce s'a trimis asupra-ni ca să înțelegem mai bine cât am iubit acea țară și ce scumpă ni-a fost.

N'aveam nevoie să se rupă de la mine ca să-mi dau sama cât mi se legase de inimă acest pământ; totuși dela fereastra adăpostului meu, orice icoană ce zăceă adormită în sufletu-mi, mi se înalță înaintea, limpede, minunată. Ci așa sunt de multe, încât abia de știu pe care s'o schițez mai întâiu....

Dar, cum gândurile mi se întorc așa de firește mai degrabă decât oriunde la locul unde mi-am lăsat micuțul cel din adânc și așa de mult iubit, să stau o clipă ca să vă spun despre casa care așa de călduros m'a adăpostit atîția ani.

Dragă casă a Cotrocenilor goală ești acum.

De mă întorc la voi, Cotrocenilor, cum o să vă găsesc? Cu bucurie mă veți primi voi ori tremurând încă de tot ce ați văzut?

Că tare mi-ați fost dragi voi, Cotrocenilor!

larna, vedeam din pat cum răsare soarele asupra oraşului. Deprinsă, cum eram, să mă scol din vreme, această serbătoare a colorii a mea erà în fiecare dimineaţă. Împotriva înfocatei ei străluciri copacii goi îşi răşchirau ramurile, negre şi de tot stolul ciorilor. La anume clipe se ridicau toate în văzduh dintr’o dată, trăgând mişcătoare linii de negru pe bolta portocalie.

Primăvara, mă trezeau păsările cu chiscuitul lor ori trâmbiţele casărmilor chemându-mă la primblarea mea călare din fiecare zi. O, cum le cunoşteam de bine pe aceste trâmbiţi toate, de puteam spune după sunetul lor deosebit care erà regimentul ce pornia în marş. În tinereţa mea, regimentul care erà al meu cântà totdeauna o anume bucată ca să mă înştiinţeze că el îmi iese în cale.

Sunetele acelea din Cotroceni! Pe toate le ştiu, şi, de aud acum de-odată ceva care samănă cu ele, îmi bate inima şi lacrimi îmi răsar pe gene.

Primăvara şi în vara timpurie nopţile răsunau de chemarea trâmbiţelor; le umpleà şi depărtatul lătrat al câinilor; iar de Paşti auziam glasuri de fete cântând în cor «Hristos a înviat din morţi». Şi apoi de jos din oraş sunete vesele de valsuri veniau plutind până la paşnica noastră grădină ca să amestece frivole note cu cântecul privighitorilor ce se îngâneau până adânc în noapte. Plin erà văzduhul de mireasma florilor. Dar astăzi toate aceste lucruri nu mai sunt, nu mai sunt aşà!

Tot mai aud grăbitul pas al copiilor miei alergând spre mine prin cărările acoperite cu nisip, — cu mânilor pline de flori şi pletele frumoase fluturând în vânt. Totdeauna, la orice vrâstă, îmi alergau astfel înnainte cu mânilor pline de flori, ştiind cât ţin eu şi la cea mai umilă dintre plante.

Îi văd cum vin unul după altul, și totdeauna era unul mai mititel ca să iea locul aceluia care crescuse... Anul trecut, micuțul Mircea... Și tot cu flori în mână veniau la mine.

Altele erau florile după vreme; întâiu timpuriile viorele, apoi ghiocelul, ori un subțirel toporaș alb; pe urmă vin curpenii de pădure, luminoși ca soarele, apoi lalelele și stânjineii, liliacul și trandafirii, până ce miezul verii îmi aducea crinii albi ca zăpada, cu străpungătoare mireasmă și mari aproape cât și copilul care-i aducea spre mine.

Dar astea s'au dus, s'au cam dus... Mircea zace în mormântul lui rece, și ostași cari nu sunt ostașii noștri stau de sentinelă la ușa casei noastre...

Cotrocenii erau odată o mănăstire ascunsă 'n păduri, care o despărțiau cu totul de oraș. Bătrâna-i biserică tot stă dreaptă la mijlocul curții, încunjurată de castani, cari, când sunt în floare, par împodobiți cu mii de făclii înfipte 'n ramurile lor. Iar, toamna, frunzele li se prefac în scump aur, pe când iarna arborii se sprijină goi și înfiorați de zidurile lăcașului.

Nicio restaurație greșită n'a profanat stilul bisericii. Stă încă neatinsă, păstrându-și farmecul de odinioară, dar, din nenorocire, când s'a rezidit casa din juru-i, nimeni n'a avut gândul de a o face la loc după frumoasele modele ale bătrânelor mănăstiri din alte părți ale țerii.

Simțiau nevoie să ni clădească un «palat», nebănuind măcar că Domnița venită din locuri așa de depărtate va fi cândva cea mai înfocată admiratoare a unui stil pe care mulți l-au uitat, de pe urma importărilor mai nouă din străinătate. Astfel arhitectura casei n'are frumuseță, afară de o mică parte pe care, târziu, am adăugit-o noi.

De și am cheltuit multe ceasuri fericite supt acest acoperiș, unde atâția ani mi-a fost casa, acum dorurile mele toate spre biserică merg, unde zace însângерată o parte din însăși inima mea.

Înlăuntrul tainicei tăceri a lăcașului mai mult decât un oaspete nobil și-a aflat odihnă. Nobili oaspeți ale căror nume sunt săpate pe vechile lespezi sepulcrale. Dar, pe lângă acele morminte, este acolo o piatră pe care nici un nume nu-i scris. Mic și nespus de singuratec este acela ce zace acolo, așteptând întoarcerea celor ce n'au avut timp să-i sape numele în marmoră.

Cândva ne vom întoarce; atunci o inscripție se va pune acolo, după vechea datină, — și nu vor trebui multe cuvinte căci numai patru ani, așa de scurți, a fost el oaspete pe acest pământ când Dumnezeu l-a chemat aiurea, în mai fericite ținuturi.

Chiar lângă mormântul cel fără nume este o piatră pe care scrie:

«În floarea tinereților, în vrîsta voiniciei, cumplita moarte au răpit din cinstea boieriei pre tinerel Constandin, odrasla cea aleasă a Radului biv Vel Spătar. Oh jale tânguioasă! Din rodul cantacuzinesc trăgându-și nemurirea, aici cu cinste astrucat, ca pentru pomenire. Douăzeci și doi de ani fiind, pre a lui maică a lăsat pătimind. Leatul cel de la Hristos o mie șapte sute trei întregi și doaozeci. Lăsând suspinuri multe neamului său, și maică-sa întristăciune mare și lacrimi de a pururea, fără încetare, Hristoase Dumnezeule, varsă-ți milostivirea de-i odihnește sufletul, dându-i Tu mântuirea; 1729».

Duioase vorbe, pline de răsunetul vechilor dureri, de pot sta deocamdată și pentru celalalt mormânt, unde numele nu e.

Pe unul îl chema Constantin, Mircea era cellalt; unul și-a atins al douăzeci și doilea an, cinci veri n'au trecut peste creștetul celuilalt —, dar aceeași e durerea de mamă din veac în veac; oricât de îndelungă și oricât de scurtă i a fost dăinuirea, nu cu anii i se poate măsura suferința.

În primăvara aceasta, Mircea nu-mi va aduce flori; în zădar ni va înflori grădina; se vor vesteji curpenii, lalelele se vor trece, se vor răspândi trandafirii, locurile iubite nu vor duce crini pe mormântul care nume nu are.

Tot vor cânta privighitorile, și miresme vor pluti iarăși în aier, dar trâmbițele ce vor suna, nu vor mai fi ale oștirii noastre.

«Și de aceia», spune Scriptura, «eu slăvesc pe morții cari sunt acuma morți, mai curând decât pe cei vii... Căci ei n'au văzut fapta rea care s'a făcut supt soare».

II.

Pentru ochiul celui indiferent, este numai puțină frumuseță în câmpiile din jurul Bucureștilor. Ele sunt uniform plane, prăfoase, fără arbori, și când se topește zăpada, adesea ori nu-s decât mari lacuri de mocirlă.

Nu dintr'odată am învățat eu să le țin în samă. Venisem doar dintr'o țară de verzi pășuni și de copaci largi în ramuri, și seaca goliciune a acestor câmpi mi-a fost greu dintru'ntâiu să li-o sufăr. Îmi era dor de pajiști, însetată eram de umbră. Încetul pe încetul mi s'au deschis ochii să văd frumuseți de care la început nu știam.

Fără să țin în samă neîndurările vremii, am călătorit în lungul și largul lor, în toate anotimpurile. Nu-mi păsa nici de ceață, nici de vânt, nici de ploaie; și nici viscoalele nu mă puteau ținea acasă, nici fierbintele soare de vară.

Îmi plăcea să rătăcesc departe de drumurile bătute, să descopăr locuri pe care puțini le-au fost văzut vre-odată. Iarna, treceam în saltul calului peste întinderi nemărginite de zăpadă, când cer și pământ se făceau una, când nu păreau a mai fi nici hotare, nici zări, ci numai o nesfârșire pierdută de alb, care tot mergea și mergea și mergea.

Copitele calului meu lăsau o ușoară urmă după mine, și adesea-mi părea rău că profanez astfel sfințenia giulgiului

de omăt fără pată. Și atât de adâncă era în juru-mi tăcerea, că-mi apăsa pe cap ca o povară, mă copleșia cu puterea ei și aproape mă făcea să mă tem. Când și când un zbor de cioare plutiau jos supt bolți, și croncănitul lor făcea și mai puternică singurătatea către care călătorisem, departe așa de mult de locuințele oamenilor.

După lungi luni de iarnă, mare-mi era bucuria de primăvara ce se trezia. Știam unde se pot afla cele mai timpurii dintre flori; drum lung aș fi călărit pentru a culege cei d'intâiu clopoței galbeni, pentru a avea bucuria vre unui covor albastru de vioarele într'o pădure hăt hăt departe; îmi era drag de cea d'intâiu nălucire cețoasă de verde pe sălcii, și cunoșteam locuri singuratece unde ele stăteau în cete, lăsând ca plângătoarele lor crengi să se târască peste apele cu mers iute, crescute de zăpezile în topire. Știam de cutare bisericuță la mal de râu, așa de bătrână și de rustică de se țineau abia'n încheieturile lor păreții de lemn. Sta cu totul pierdută în mijlocul unui cimitir sămănat cu cruci joase de piatră, ieșind din pământ ca niște uriașe buruieni necunoscute. Vechiu era lăcașul, vechi erau și crucile mai mult fără nume, dar clopoțeii galbeni și vineți ce se luau la luptă între ele erau tineri de a primăverii tinereță.

Stăteam privind îndelung smerita frumuseță a locului, și sufletul mi se mișcă straniu la farmecul atâtor mândreți nemeșteșugite, temându-mă totuși fără voie că erau menite să piară și întrebându-mă cu mirare dacă acei ce ridicaseră lăcașul își dăduseră samă cumva că liniile lui erau neasămănat de gingașe și așezarea lui o bucurie pentru ochiul artistului.

În ani mai noi, adesea am căutat bisericuța aceasta în ruine; dar ea nu mai eră pe fața pământului, cum cele frumoase sunt din nenorocire menite să dispară, căci vremea merge înaintea și nu-i pasă de lucruri a căror osândă e să se facă

bucăți și să piară, și mai ales de asemenea smerite lucruri ascunse departe, în locuri ale căror nume abia de-l cunoaște cineva. Ca atâtea altele, bisericuța e acum numai o amintire ce-și are locul în inima mea, cu amintirile altor lucruri care și ele s'au făcut bucăți și nu mai sunt....

Am mai avut vedenia atâtor sate cu copaci roditori în cea mai deplină înflorire. Văd gloria ramurilor lor pline de flori întinzându-se pe fondul luminoasei bolți, magice ziduri albe peste nesfârșita boltă de albastru...

Într'o zi-mi aduc aminte că am mers din sat în sat numai să sorb în sufletul meu acea minunată încântare de alb și de vânăt. Păsările cântau, se auzia glasul mieilor, văzduhul era plin de foile florilor ce cădeau plutind pretutindeni ca fulgi mari de zăpadă.

Un cioban veni încet, săltăreț, ducându-și înaintea oile. Ca un nor în mișcare mergea cu el un cețos văl de praf, așa încât trecu de mine cum trece un vis, cu dulăii lângă dânsul și cu măgărușul sur purtând desagii goi pe spate și solemn mânând pe cele din urmă.

Se apropiă atunci de mine o Țigancă bătrână, pitorescă și murdară, cu toiagul în mână, înfășurată în zdrențe, schiopătând și despletită. Bătrână ca dealurile era Țiganca, dar sordida ei siluetă păstră încă ciudate contururi de frumusețe. O lulea de lut albă-i era înfiptă în colțul gurii; ea se rânji la urmă și întinse o mână ciolănoasă în nădejdea să capete un ban.

Baba trecu, și alții veni la rând pe drum; cară trase de boi cenușii ca piatra, plugari mergând la munca lor și copilași cari cântau și râdeau și erau bucuroși. O mamă răsări acum, purtându-și pruncu'n brațe, un băiețel târându-se lângă

dânsa, iar îndată după aceia un flăcău cu dinții strălucitori pe spinarea calului fără șea.

Pe drumul cu praf alb ei își întindeau șirul, bolta zimbind asupra lor, și de jur împrejur arborii erau în floare și în fiecare ramură păsările cântau. Lumea era tânără, și inimami fericită.

Dar toate acestea s'au dus... S'au ca mai dus!....

III.

Toate ruinele au pentru mine un farmec deosebit. Cum le văd de departe, totdeauna caut să răsbat la ele, cât de rău să fie drumul. Cunoscut una, nu departe de București, care a păstrat linii de cea mai mare frumusețe: bătrâna mănăstire Comana.

Zidită între 1601 și 1611 de Radu Șerban Voevod, biserica, înnoită, păstrează încă osămintele acestui Domn, care a fost urmaș vrednic al lui Mihai Viteazul. Ca și acest mare înaintaș, în Ardeal și-a dat el luptele. A cunoscut amarul înfrângerii și a murit în exil, — dar cenușa i s'a adus tocmai din catedrala Sfântului Ștefan la Viena ca să zacă în răsleața mănăstire pe care o înălțase la un ținut de apă, pe loc așa de singuratec.

Acuma e o ruină, ale cărui nobile linii se ridică pe neașteptate spre ceruri; masivă și dărăpănată zace ca un balaur adormit într'un ținut de lacuri și mlaștini. Un râu cu undele încete se mlădie supt temeliile ei, și marea zidire își oglindește vechea frumusețe în apele ce par a se opri o clipă din mersul lor ca să cuprindă cu iubire bătrânele ziduri, odată mândru lăcaș de Domn.

Aproape uitată e calea ce duce acolo. După topitul zăpezilor e așa de adânc noroiul, încât numai carăle cu boi dacă își

Încearcă norocul pe acolo, și aceasta adaugă încă la melancolica taină a locurilor.

Am fost acolo într'un amurg înflăcărat de vară; văzduhul eră așa de liniștit, că părea atârnat asupra capetelor noastre, iar apele atât de odihnite încât răsfrângerea zidurilor părea o altă clădire răsturnată în ele. Vechii pereți și malul pleșuv pe care stau, erau în aceiaș culoare; nici un copac, nici un pâlț de umbră departe împrejur, dar în râul de jos doi boi albi-cenușii cu puternice coarne intraseră pentru a-și potoli setea de seară. Stăpânul lor stătea de se odihnea lângă dânșii, în mulțămire lină la apusul soarelui; munca zilei și-o făcuseră; pace și uitare se lăsaseră asupra acestui colț de lume tihnit.

M'am cățărat prin toate părțile ruinei, strecurându-mă prin crăpăturile zidurilor, urcând pe răpezi povârnișuri, înfruntând scări de lemn, putrede, până am ajuns în foișorul, deschis, care, cu stâlpii lui suptirei, e o adevărată comoară de artă veche.

Pe jumătate căzute sunt treptele care duc la dânsule, înlăuntrul zidirii în chip de turn care-i alcătuește baza, dar din mijlocul stâlpilor se deschide o nemărgenită vedere asupra râului și a multelor mlaștini de dincolo, care se pierd în depărtarea nelămurită a șesurilor.

Primăvara, aceste mlaștini se aprind de irisații ca aurul, nenumărate răți sălbatece se sălășluiesc prin trestii, ispitind vânătorul.

Biserica, din lăuntrul curții, a fost refăcută, pierzându-și astfel frumuseța și farmecul, dar vechile ziduri ce o încunjură au până azi minunatele proporții ale clădirilor din

acele vremuri. Pe alocurea îndoitul pridvor de stâlpi, unul de asupra celuilalt, s'a păstrat încă fără întrerupere — dar prin alte părți mândrele construcții de odinioară nu mai sunt decât, un maldăr inform de cărămizi și pietre; ierburi, flori sălbatece și mărăcini le-au luat în stăpânire, natura acoperind milostiv cu frumuseța ei nemeșteșugită ceia ce omul a lăsat să cadă în praf; astfel neîngrijirea lui și bielșugul ei de dărnicie au prefăcut aceste dărâmături îngrămădite într'un colț de vrajă.

De proporții urâte, văpsită în cenușiu și fudulă, biserica, odată de un gust ales, strică, vai!, o armonie, care, altfel, ar fi desăvârșită. Înlăuntru, nimic interesant decât lespedeaua veche care înseamnă locul unde Radu-Vodă Șerban își doarme veșnicul somn.

Deunăzi o bătălie mare s'a dat de jur împrejurul ruinelor de la Comana. La priveliști de moarte, de zbucium războinic și suferință a căutat de sus mănăstirea mândră pe vremuri, ruinată și plină de groază înaintea născocirilor de astăzi ale omului.

Și ce rămâne acum din draga veche mănăstire? Au nimicit oare bombele culturii ultima ei frumseță, care ca un vis ce se pierde se ținea numai pe jumătate de vremile noastre? Căzut-a foișorul pe stâlpi, cea mai scumpă podoabă a zidirii, împreună cu atâtea altele care s'au prăbușit în acest război mai neîndurător ca toate? Cu sfâșiere de inimă mă întreb câți fii de mame care plâng au murit singuri și nemângăiați supt umbra zidurilor ei. A înroșit sângele lor apa care așa de pașnic oglindia fața rănită de vreme a lăcașului? Aceiași apă pe care în sara ceia de demult am văzut-o înroșită de ultima strălucire a soarelui, aceiași apă care părea ca un adaus al fantasiei unui pictor la o icoană de pace și tihnă...

Auzit-a, din mormântul său, Radu-Vodă Șerban glasul unor tunuri cum pe departe nu erau în zilele lui și și-a rupt el oare odihna? Sau poate singur în mijlocul haosului a zâmbit de un zâmbet cuminte înaintea sgomotelor fără folos ale acestei lumi, el care a găsit dincolo de Marea Umbră un adevăr pe care nimeni din noi nu-l știe? Că doar o vedenie mai grozavă decât toate bombele năvălitorului n'o fi rupt și patul unde după atâtea rătăcirii Vodă a crezut în sfârșit să-și afle răpausul!

Întrebări fără răspuns încă, fiind Comana astăzi între locurile care nu mai sunt ale noastre...

Și e acum vremea când stânjinei galbeni auresc rătăcirile multe ale apelor; dar nu vine una să-mi spuie cum e chipul pe care astăzi râul cu mers încet îl oglindește în apa-i care deunăzi în alt roșu s'a aprins decât de-al soarelui murind.

Nu departe de Comana este un loc al cărui nume-l știe orice Român: Călugărenii, lângă apa Argeșului. Căci aici în zilele de mult trecute Mihai Viteazul a câștigat bătălia-i asupra Turcilor. Povestea spune apriat că vitejia însăși a marelui voinic a dobândit biruința: cu securea în mână s'a aruncat el în vălmășag, răspândind groaza prin rândurile dușmanului.

Munteni, Unguri, Ardeleni, ba până și Cazaci erau sub porunca viteazului Mihai, și toți boierii țării luptau lângă dânsul. În această neuitată bătălie mulți Turci de ranguri mari și-au pierdut viața, între alții Pașa de Caramania, iar Marele-Vizir Sinan care era mai mare peste dânsii, a fost rănit și doborât jos de pe cal.

Dar o altă luptă, cu atât mai ucigașă, s'a dat ieri în jurul Călugărenilor. N'au avut încă vreme istoricii să povestească amănuntul frământărilor sângeroase care zac încă ascunse

În taină și în durere, nici nu putem spune astăzi câți dintre vitejii noștri și-au lăsat vieața pe locul acesta.

O cruce veche stă aici, înnegrită și bătută de vremi, de proporții uriașe; sumbra ei frumuseță m'a chemat adesea să-i privesc laturile pline de slove săpate. Sunt rânduri scrise de sus până jos, pe o parte și pe alta, și cuvinte pe brațele răstignirii, — dar nu s'a scris încă și povestea bătăliei ce am dat-o noi la Călugăreni. Și eu nu știu cine va fi s'o scrie, nici în ce cuvinte, dar un lucru, pe acela îl știu; povestea pe care un neam întreg a însemnat-o aici cu sânge și cu lacrimi...

IV.

Peste dealuri și văi, peste câmpii, păduri și șesuri, peste tot ce am iubit și am pierdut, Primăvara va fi sămănând acum înflorita ei mantie plină de făgăduinți. Și pe locurile pe unde au căzut viteji va fi răsărind iarba, încă mai verde poate pentru că pământul a fost hrănit acolo cu atâta sânge. Aproape aurii în străvezia lor tinereță, cele d'întăiu fragede frunze vor fi umplând grădinele noastre părăsite cu farmecul frumusețelor ce țin doar o singură zi. Flori, flori multe vor fi ieșind la lumină pretutindeni, căci nu le-or fi smuls doar pe toate, din rădăcină, dușmanii!

Cât de mult să-și fi dat drum urii lor asupra țerii noastre, și tot nu vor fi putut opri stînjineii de a-și desfășura floarea de un roșu desăvîrșit, nici lalelele de a țîșni ca flacări către soare. Greoiul lor picior nu va fi putut să strivească toată frumuseța de pe lume; distrugerea lor trebuie să aibă un capăt; vre-un colț va fi fost cruțat, și cutare pașnice locuri tot vor mai fi crezând că Primăvara aduce cu dînsa obișnuita-i solie de bucurie!

Este o grădină de care mi-i dor, una care mi-e dragă, o grădină în care și înaintea de a fi a mea obișnuiam să rătăcesc. Lungile-i cărări umbroase, potecile-i crescute cu iarbă, apele-i adormite aveau pentru mine atracția lucrurilor

din vise. Mă bucuram în singurătatea ei, în vraja adâncurilor frunzoase care mă umpleau de simțul odihnei.

Un boier bătrân pe care nu l-am întâlnit niciodată era stăpânul grădinii; când era tânăr, îi plăcuse locul, și va fi visat vre-un vis aici, în taina copacilor umbroși!

O veche casă tristă se înalță în mijlocul grădinii, una ce-mi părea stăpânită de ciudate amintiri care o umplu de întunerec. Când boierul acela bătrân a murit, el mi-a lăsat casa și grădina: îndemnat de gândul că-mi era drag de singurătatea ei, a vrut mai bine să fie a mea. Copii n'avea, și se temea că alții nu vor îndrăgi locul scump tinerețelor sale.

Astfel parcul cu frumoșii lui copaci vechi și cu cărările crescute cu iarbă al meu ajunse a fi, cea d'întăiu bucătică de pământ pe care în numele meu însumi l-am stăpânit!

Un simț de mândrie-mi cuprinse sufletul, și cu el minunate vedenii de frumuseță. Văzuiu grădina prefăcându-se pe încetul într'un raiu de colori veșnic-schimbătoare. Fiecare anotimp cu floarea lui, așa de larg sădită, încât locuri întregi să fie numai flori.

Mi-ar fi plăcut să fi rătăcit prin câmpii roșii cu stânjinei de toate nuanțele, sămănați cu atâta bielsug că până și pe cărări s'ar fi întrecut a crește în strălucirea lor glorioasă. Cât despre trandafiri, erau să fie atâția, încât și-ar fi întins crengile pline de flori până de-asupra apelor, tărcând malurile cu pete largi de roșu.

Maci ca focul în mândre pâlcuri ar fi chemat ochiul de departe, și mai de vreme zarnacadele fără de număr ar fi acoperit marginea pădurii, dând închipuirea unei zăpezi târzii, pe când curpenii de aur ar fi umplut crângul cu o

strălucire ca și cum pământul tot ar fi fost așternut cu lumină.

Cât despre casa cea veche, fațada ei era să fie schimbată într'o mai dulce simplitate, căci, de și părăsită într'o grădină năpustită de buruieni departe de vuietul lumii, căutase a-și da un aier de importanță pe care nu o avea cu adevărat. Aveam de gând să-i armonizez liniile, îndepărtând toate eforturile de falsă decorație, prefăcând-o într'o locuință simplă, albă, cinstită, așa cum în mai vechi veacuri era datina să clădească această țară. Joasă, largă și zdravănă, așa mi-o vedeam eu, plină de tihnă, urându-i coperiș subțire fiind înlocuit cu altul de șindilă, cu streșinile larg întinse.

Plănuisem și tainice grădinițe căptușite cu piatră și încunjurate de ziduri ca niște curți de mănăstire. Le și vedeam pline de flori în jurul adâncilor iazuri, reci și recoritoare în căldurile de vară. Planurile-mi erau toate gata, zilnic mă plecam asupra lor, clădind vis peste vis. Dar nu începeam lucrul meu, și veșnic vorba mea era aceasta: «Va fi *după* războiu».

Și alte visuri hrăniam eu cu drag, mai practice și poate puțin egoiste. Eram să dezvolt iubirea grădinăritului printre săteni, orânduind premii pentru cei ce vor cultiva mai credincios vegetale și fructe. Mă gândiam să li împrumut părți din pământul meu, dacă se vor arăta harnici și destoinici la lucru. Smeritul meu Copăcenii, așa mititel cum este, era să ajungă un colț de civilizație, unde orice om s'ar fi bucurat de munca mânilor sale. Dar și aceasta era să fie după războiu..., după războiu...

Acuma, grădina mi-a fost smulsă, și nu mai rămân decât visurile... Cu gândul rătăcesc lângă dragile mele sălcii pletoase și în jos prin pădurice la podul țerănesc de pe

malul apei. Acolo rămân cu ochii la Argeșul care și duce până dincolo de marginile vederii tulburile valuri.

Aud glasurile privighitorilor, zumzetul miilor de albine. Pace este pretutindeni, și liniște. Eu stau singură cu visurile mele...

Îmi aduc aminte o noapte cu puțini ani în urmă, o caldă noapte de vară, adevărată noapte românească, răsunând de lătratul depărtat al cânilor. Eu cu alt cineva din ai miei ne coborâsem la malul apei să ne uităm la Argeșul argintat de razele lunii.

De un cenușiu ca al porumbelului era lumea, și tot așa și bolta însăși. Ca stafii stăteau sălciile în șiruri, întingându-și crăcile lungi în apa care curgea încrețindu-se peste rădăcinile lor.

Palidă de paliditatea morților, privia de sus luna la tăcerea noastră. Deprinsă cu vraja în care totdeauna ea cuprinde inimile oamenilor, răspândia, liniștită și nepăsătoare, lumina ei asupra noastră, privitoare veșnică a unor simțiri la care nu ieă însăși nicio parte.

Cu ochi de foc se uitau stelele la mai înalta ei răspândire de raze, sămânând cerul cu puncte de lumină. Noapte de frumuseță, noapte de pace... Și ce departe-mi eră gândul de vedeniile războiului...

S'au schimbat toate..., toate s'au schimbat. Ce rămâne acum din grădina mea? Parcă știu eu!

I-a fost turburată tăcerea adormită în iarbă de sunetele luptei? Mândrii ei copaci bătrâni au fost ei ruți în bucăți de bombele dușmanilor? S'au cutremurat apele-i adormite de

vuietul cel mare al bătăliei? Căci aceasta o știu: chiar pe drumul ce trece pe lângă grădina mea singuratecă s'au aruncat oștile de năvălire asupra orașului nostru.

Topindu-se cu primăvara, ce icoană de pustiire vor fi vădit zăpezile iernii? S'a prefăcut în pustiu adăpostul visului mieu? Ori prin vre-o neauzită minune a fost cruțat de furtună? Ce știu eu!

Mă voiu întoarce odată în tainica-i umbră, mă voiu mai coborî la apele ce curg încet în hotarul ei, ca să aud în crâng cântând privighitoarea și să privesc din nou supt luna de argint Argeșul ce curge alături? Îmi voiu mai sămâna eu florile, îmi voiu îndreptă casa pentru a face din grădina mea un colț de pace și progres? Ori toate vor fi fost numai un vis pe care ca atâtea alte lucruri îl va fi înghițit în adâncurile ei tragedia cea mare? Ce știu eu?

Câți vor fi gândind așa de casele ce le-au părăsit, de grădinile ce le-au iubit, de visurile ce le-au visat, minunându-se pe urmă dacă lucrurile se vor face din nou ce au fost, dacă inimile vor avea tăria ce trebuie ca să ridice iarăși ce a căzut...

Dar atâta știu: Dacă ni e scris să ne întoarcem vre-odată la vetrele noastre cele părăsite, vom fi ca o ceată de drumeți, cari, trecând un râu mare, s'au spălat de atâtea care le împiedecau pașii și le făceau ochii orbi. Vom înțelege mai bine prețul lucrurilor ce am avut, le vom iubi mai bine, fie și în ruinele în care le-am găsi.

Greu e de sigur să clădești din nou, dar ce lucru binecuvântat este dacă o facem cu mâinile curățite de focul suferinței și jertfei prin care am trecut! Eu socot că încercarea cea mare care a venit asupra noastră ne-a ridicat

la o culme de privighere, arătându-ni o cale mai largă și mai curată.

Așa să nădăjduim, pentrucă doar «Credința munții îi mișcă din loc». Și de aceia să avem și noi Credința!

Până nu închid acest capitol, vreau să vorbesc de o seară neuitată, seară de vară, chiar înainte de declarația războiului.

Deși căldura erà copleșitoare, Regele și cu mine rămăsesem în oraș, neputând părăsi Capitala noastră în clipa când nori de furtună se strângeau tot mai negri la hotarele noastre. Un sentiment greu de întunerec se întindea peste toate, inimile erau neliniștite; tulburi, sufletele. Și inima Regelui nu era cea mai puțin tulburată din toate.

Erau zile de așteptare în tremur de inimă. Știam bine că aripa războiului plutia acum în preajma țerii noastre, și ca doi părinți cu grijă cătam spre zări, simțind că se apropie Ceasul Ursitei, că nimic nu mai poate opri acum furtuna care era să se sfarme asupra țerii noastre.

Fără odihnă erau nopțile Regelui, somnul fugia de dânsul, sufletu-i era sfâșiat de îndoeală. — Era acesta oare momentul cel bun? Dacă trage sabia, va fi oare pentru binele țării? Cuvântul ce are să spuie, cuvânt care trebuia să taie toate legăturile lui cu ce i-a fost drag odată, cuvântul acesta va duce oare poporul lui la împlinirea Visului de Aur?

Aceasta era problema înaltă ca munții care-i păzia patul noaptea, sarcina grea ca lumea care-i apăsa pieptul și pe care avea s'o ducă, oriunde mergea, împreună cu dânsul...

Ca să facem zilele acestea de nelămurire chinuitoare mai puțin ucigașe, propuneam drumuri lungi spre seară, la ceasul când soarele se apleca spre Apus.

Amândoi aveam un dor ciudat să mergem departe în adâncul Țerii, să rătăcim pe căi multe, să atingem multe locuri, parcă ni-ar fi fost frică de a nu le mai vedea, — toate acele locuri pe care le descoperiserăm în fericitele zile ale tinereței noastre.

Ne amintiam aici de o biserică, dincolo de o ruină, de sătucene pe mal de ape, de șesuri ce unduiau până la țărmuri dunărene, de lungi drumuri fără capăt străbătând atâtea așezări, de umbroase colțuri, de pașnice lunci unde ciobanii își păziau turmele. Toate ni erau nesfârșit de scumpe, și îndoit de scumpe la ceasul când așa de aproape simțiam primejdia.

În sara aceea de care-mi aduc aminte căldura era apăsătoare, de te înăbușia aproape, nici o suflare de vânt în aier. Praful ridicat de noi și de carăle ce întâlneau, atârna ca un vâl de-asupra pământului; peisagiul întreg era acoperit astfel de ceață ca un pastel de pe care praful colorilor a căzut pe jumătate.

Era în văzduh ceva care găfăia, care se sbătea, în consonanță deplină cuneliniștea inimilor noastre, ce se simțiau apăsate de emoții prea amestecate ca să se poată rosti în cuvinte. Ne durea de marea dragoste pentru țară și de nesiguranța chinuitoare a lucrurilor ce erau să vie.

Țeranii își strângeau secerișul, carăle veniau cătră noi, unul după altul, prin praf, ca stafii răsărind dintr'un vis, unele pline până sus cu tremurătoare piramizi de paiu aurit, altele cu pătlăgele roșii ca focul, lucii și strălucind ca niște uriașe pietre scumpe. Copilași stăteau pe proțapul scârțitor,

pocnind bucuroși din bice, pe când bărbați și femei mergeau alături cu fețele pârlite de statornica trudă sub arsura soarelui. În șir fără de capăt veniau spre noi, răbdurii și pașnici, — icoană de belșug și mulțămire.

Mașina noastră mânca o leghe după alta, și, totuși nesfârșit ni se întindea drumurile în lungimea lor prăfoasă. Părea că vânam vremea însăși. Nu vorbiam un cuvânt, dar ochii noștri sorbiau orice vedenie dragă, și sufletele noastre erau lacome de lucrurile ce am iubit. Înnainte, tot înainte în amurgul de aur; înnainte, tot înnainte spre apusul soarelui...

Umbrele se făceau tot mai lungi; simțeam noaptea de vară tot mai aproape; niciodată praful nu apăsase mai des aierul nemișcat. Se rotocolea asupra pământului, atârna din ceruri ascunzând zarea; înfășura vite și pomi, apăsa plămânii, orbia ochii, înnăbușia gâturile, de nu puteam răsufla. Dar înainte, tot înainte ca în delir grăbiam, tot înainte spre apusul soarelui.

Drum fantastic, drumul acela prin praful care avea în sine ca apăsarea unui vis rău, de o potrivă cu prevestirea care ne chinuia sufletele.

De-odată prin ceața care făcea din lumea întreagă o taină, soarele se vădi, mare și strașnic de aproape. Un bulz de foc uriaș, grozav și amenințător, ca o vedenie din visurile frigurilor.

Ne-am oprit o clipă în alergarea noastră tot înnainte, să privim roșia-i frumuseță fantastică, copleșiți de o așa de stranie priveliște, — când iată că din praf un glas se ridica lângă noi: «Soare de rășboiu, soare de sânge, — semn de luptă».

Cine vorbise? Gândurile noastre singure? Ori glas de om?

Ne-am uitat prin valul prafului. Un ȋeran bȃtrȃn sta ȋn preajma noastrȃ, arȃtȃnd soarele cu degetul lui care tremura: «Soare de rȃsboiu».

Ți am simȃtit cȃ bȃtrȃnul spusese tare ȋnsuȃi gȃndul ce era ȋn noi...

V.

Deocamdată trebuie să-mi întorc privirea de la șesuri către înălțimi, către vedeniile marilor munți posomorâți în umbra căroră Regele vostru de până ieri și-a clădit cuibul. Sinaia! Numele ți-e plin de sunetul frumuseții, de sunetul bucuriilor și al durerilor mai apropiate. Sinaia! Locul pe care Regele Carol l-a creat, locul pe care l-a iubit și de care era mândru, locul în care s'a săvârșit.

Odată numai un sătucean lângă o singuratecă mănăstire din Carpați unde Domnul țerii obișnuia să capete adăpost innaintea arșițelor verii, e acum un înfloritor orășel, plin de vile și în care atâția și-au înălțat plăcute locuințe. Ispitit de strălucirea codrilor ei, de puritatea aerului ei de înălțimi, de gloria culmilor ei stâncoase, Suveranul României s'a hotărât să-și zidească acolo castelul. Și el și-a avut visul, dar un vis pe care l-a îndeplinit încetul cu încetul, în ani îndelungați.

Sinaia e frumoasă vara, cu grădinile ei strălucitoare de flori, mai întinse și mai trufașe în colori decât oriunde aiurea. Dar nu mai puțin mândră este ea toamna, când pădurile de fagi îmbracă fantastice nuanțe de aur.

Iarna, tăcută și solemnă, ea doarme supt un acoperiș alb de zăpadă, așa de orbitor în scânteierea-i uniformă, încât abia de-i poate urmări ochiul strălucirea.

Răsărind din tot acest alb nesfârșit, brazil stau ca uriași, purtând răbdători pe umerii lor o povară ce ar strivi pe oricari alții, și numai cei mai tinerei, când prea mare li este sarcina, se pleacă puținel înnainte, îndoindu-și vârfurile.

Pădurile sunt, primăvara, o minunată biserică înnaltă de frunze străvezii. Adesea am rătăcit călare sub fermecatul amestec de aur și verde al foilor ce abia se desfac din muguri. Păsările cântau. Jos era un singur covor de smarald, pătat de brebenei și palide vioarele vinete, adunându-se cu miile supt copitele calului meu.

Cum îmi plăcea mie să călăresc peste șesuri larg întinse, tot așa îmi plăcea să sui muchi de munți, silindu-mi calul pe cărări pe care puținii le-au străbătut vre-odată. M'am cățarat pe drumuri prăpăstuite, care nu erau decât urme de pădurari, și am ajuns la locuri de o așa de strașnică singurătate, de pare că-mi luau suflarea.

Nu știu dacă mi-a fost mai drag de codrii cei mari primăvara, vara sau toamna, căci totdeauna ei au fost plini de o măreție care nu se poate asemăna cu nimic ce aș fi cunoscut aiurea.

Nicio secure nu lovise puternicii lor brazi, și, când furtuna dădea jos un trunchiu, el zăcea unde căzuse, putrezind în bielșugul pământului, temelie glorioasă a florilor ce vor veni, departe de năvala ciupercilor asupra puterii lui sfărâmate.

Mi-a plăcut de diminețile de toamnă, când munții înalți alcătuiau un fond de albastru închis pentru desfrâul de galben palid, de arămiu și rugină, când bolta era atât de curată, încât părea un steag fluturând asupra cerurilor într'o zi de bucurie națională și când pădurea de-asupra era aurie, și tot aurit jos.

Mândră era simțirea de a putea merge drept înaintea în galop prin toată această serbătoare a colorii, departe, departe de locuințele oamenilor, departe în singurătatea unde eram singură cu natura și singură cu Dumnezeu!

De o măreție mai austeră erau drumurile mele pe culmi de munte, când, după lungi ceasuri de suiș drept, atingeam vârful și puteam să mă uit de sus la lumi pe care mi se părea că le-am cucerit, de câte silinți făcusem ca să birui înălțimi ca acestea.

Mi s'a întâmplat să-mi pierd drumul prin nouri și să călăresc ceasuri întregi minunându-mă unde eram, fără a vedea înaintea mea alta decât fantastice clădiri de neguri. Bucuroasă eram de simțul singurătății desăvârșite, în cunoștință că atât de aproape îmi erau bolțile încât cu neputință mi-ar fi fost să nu le văd. Mă simțiam ca omul cel d'întăiu pierdut în lumi care nu-și căpătaseră încă liniile lor hotărâte. Ceața care plutia în jurul meu părea aburi ce nu s'ar fi ținut nici de cer, nici de pământ, apoi deodată se ridica, și mă treziam uitându-mă la priveliști cunoscute, care se întindeau atât de departe supt picioarele mele, încât sămănau a fi visuri de care slab îți mai aduci aminte când te trezești din somn.

Une ori săriau la mine dulăi sălbateci, lătrând turbat în jurul calului, și tăcutul păstor de care am vorbit adesea se tot uita deodată, ieșind din nori ca vre-o făptură preistorică aparținând sălbătăciunilor.

Îmi aduc aminte de un drum ciudat, când norii erau mai jos decât mine și călătoriam încet între două lumi. Tocmai sus mă urcasem aproape de ceruri, dar colo jos lumea oamenilor era ascunsă vederii mele de o deasă perdea de negură. Singură eram, la o parte de cei ce trăiesc, necunoscute pământuri desfășurându-se tot înaintea la

dreapta mea, la stânga mea, în nesfârșite valuri, cît îmi vedeau ochii.

Bolta de-asupra era un nesfârșit coviltir de albastru, dar în adânc erau oameni cari-și făcuseră case, cari trudiau și iubiau și urau; în adâncuri, acolo toate erau înfășurate în aburi.

Silindu-mi calul care tremura, drept la marginea prăpăstiei, am aruncat o privire în fund. Un simț de spaimă m'a copleșit: lumea în care trăisem se prefăcuse într'o imensă căldare din care aburi uriași se ridicau ca fumul...

Calul sforăia și se învârtia împrejur, prins de frică: prea neînchipuită, grozavă și tainică era lumea aceia de dedesupt.

Aceasta e Sinaia de care mi-a fost drag, Sinaia mea! Sinaia muntelui, a pădurii, a râului în spume, a farmecelor de primăvară, a gloriilor de toamnă, lumea clopoțelilor albaștri învălurați, a uriașelor depărtări, a puternicelor stînci care sfidează pe oameni, a tăcutelor adâncuri pline de umbră și de întunerec; lume de frumuseță — adevărată lume a lui Dumnezeu!

Dar era și altă Sinaie, ușurateca Sinaie căutătoare de plăceri, de rochii frumoase, de pălării și de ghete moderne, Sinaia care n'avea decât grija să se adune în cete, mai bucuroasă de vorba zădarnică și de scandalul străzilor de unde plecase decât de singurătățile cele mari unde Dumnezeu era aproape. Une ori obișnuiam să mă cobor și la Sinaia aceasta, zimbând de micile ei plăceri în care se desfăta, amestecându-mă uneori între cei în veșnică serbătoare cari veniau de jos din oraș pentru câte o zi. Aveam un simț de blândă înțelegere față de dânșii,

pricepând bucuria lor de a respira aierul curat al muntelui și nu-i desprețuiam, dar cu adevărat ei nu știau nimic din tainica lume care e a mea. Mă supărau numai grozav hîrtiuțele cu care pîngăreau potecile mele de pădure, căci omul, cu felul lui de a-și petrece vremea, adesea pătează opera curată a naturii.

Dar era și o a treia Sinaie, Sinaia bătrînului Rege Carol, marea Sinaie mîndră pe care o făcuse el bucată cu bucată de a lungul a mulți ani, Sinaia care era mândria lui, bucuria și odihna lui.

De obiceiuri sobre, îngăduindu-și lui însuși numai puține plăceri, el găsise o ușoară oprire din lucru în acest singur loc care-i era mai drag pe lume. Acesta era lăcașul inimii lui: atîta o îndrăgise, încât numai cu greu se putea smulge dintr'însa ca să meargă aiurea. Călătoriile fiind grele în zilele tinereții lui, el niciodată n'a făcut parte din acei cari se mișcă ușor dintr'un loc într'altul.

Odată pe an se strămuta de la București la Sinaia, și acolo rămânea pînă ce în Noemvrie se întorcea iarăși în oraș, afară numai dacă vre-un drum undeva nu-l silia să părăsească iubitul lui castel pentru vre-o câteva săptămâni.

În cei douăzeci și doi de ani câți i-am trăit împreună, am văzut castelul din Sinaia schimbându-se la față mai mult decît odată. Neconținut Regele născocia vre-o îmbunătățire, cu bucuria cu care părintele se bucură de sporul copilului său. Ceasuri întregi era el în stare să rătăcească prin mîndrele încăperi unde an de an grămădise comori neprețuite. Picturi de maeștri vechi, mobile bătrîne, prețioase vase, covoare răsăritene și arme de felul cel mai rar. O viață și-o cheltuise ca să strângă toate aceste

neprețuite lucruri, căci era un om care trăia pentru alții, cheltuind numai puțin pentru el însuși.

Regina lui bătrână îl tot îndemnă să clădească neconținut, căci este un erez: că acela care-și isprăvește casa moare în anul când a isprăvit-o.

Tot așa de scumpe ca și castelul și comorile de multe feluri erau grădinile pe care le sădise și pădurea dincolo de dânsule. Nu era drum pe care să nu-l fi tras el, nu era terasă care să nu fi ieșit din gândul lui, nu era fântână pe care el să n'o fi plănit. Mai de mult făceam preumblări lungi împreună, și multe cărări le-am descoperit noi suindu-ne și coborându-ne pe povârnișuri de munți. În anii mai târzii, când sănătatea-i era zdrobită, se mulțumia să se primble pe terasă ori mergând încet, bătrânește de-a lungul potecilor din apropierea caselor.

După ideile mele mai libere de viață, Regele bătrân avea puțină înțelegere a simțului adevărat al vieții de țară; pentru lucrurile neprevăzute, pentru capricii ori gusturi mai deosebite el n'avea înțelegere plăcându-i mai bine de ce se făcea în fiecare zi exact în aceiaș ordine. Era un fel de măreție solemnă în datinele dela Sinaia, care mă supăra puținel câte-odată în tinereța mea; în ciuda splendorii lucrurilor care mă încunjurau aveam uneori ca un simț că aș trebui să-mi destind aripele și să zbor într'o mai vastă lume, cu zări mai largi, unde mai mult drum s'ar deschide fantasiei! Ca una care niciodată n'am avut plăcere pentru restricții, erau zile când o viață mai simplă s'ar fi potrivit mai bine cu gusturile mele. Cu cât înnaintam însă în vârstă, creștea răbdarea mea ca și înțelegerea, și astfel m'am deprins să prețuiesc valoarea acelor lucruri care adesea mă obosiseră la început. Am pătruns mai deplin în ceia ce interesa pe bătrânul cuminte; atâtea cunoștinți puteai să câștigi dela experiența lui, și, dacă judecata lui era une ori

străină de felul meu mai aprins de a înțelege lucrurile, multe le-am învățat din vorbele lui, și încă mai multe din pilda ce mi-a dat-o.

N'a fost niciodată un om mai auster, mai simplu, mai fără gând de sine, trăind pentru opera lui. Un sfânt n'ar fi trăit o viață de mai mare abnegație. Nu eram totdeauna de aceeași părere, dar fiecare an ne împrieteniam mai mult.

Când mă gândesc la bătrânul Rege Carol, totdeauna la Sinaia îl caută întâiu gândurile mele: acolo, între lucrurile care-i erau dragi.

Reginei i se îngăduise numai o mică parte în chibzuirea planurilor castelului; ideea ei de viață fiind înfocat romantică, eră consultată rare ori în ce privește lucruri cari aveau să fie făcute din cărămidă și piatră. De fapt mi s'a părut totdeauna că ea, Carmen Sylva, n'a avut vreodată o iubire reală pentru castel; sumptuoasa măreție a zidirii păreă că o apasă, căci alte vedenii, mai dulci și mai simple, rămăseseră în ochiul ei de poet.

Ea visă de zilele când eră tânără și plină de visuri, când își adusese copila ca să trăiască în smerita mănăstire albă de pe culme. Castelul, în frumuseța lui neconținut crescută, n'a înlocuit niciodată pentru dânsa acele depărtate zile când o bucurie de mamă trăia în inima ei!

Acum s'au trecut toate!... Mărețul castel al Regelui Carol a căzut în mâinile dușmanilor, care-l respectă, cred eu, pentru că și el a fost unul din seminția lor... Dela moartea lui n'am mai locuit noi într'ânsul ca unii cari ne țineam strâns de datinele casei noastre mai mici și mai vesele; trebuie doar câțiva ani până să-ți deprinzi viața în lăcașuri pe care alții le-

au părăsit, și nu într'o zi te înveți a trăi împreună cu spiritele celor cari au fost.

Acuma însă dușmanul o să ne ajute să întindem pod peste zile, între trecut, prezent și viitor, — iar celelalte stau în mâinile lui Dumnezeu.

Ursita a îngăduit Regelui Carol să moară în casa pe care a iubit-o. Obosit și uneori desgustat, el a putut să se întindă liniștit în patul său, a închis ochii spre somn și nu s'a mai trezit, părăsind pentru totdeauna această lume de osteneli și turburare, în care nu avuse decât un singur ideal: gloria țerii sale și binele poporului său.

Îmi aduc aminte de fața lui în dimineața aceia când zăcea mort în pat. Palid, dar extraordinar de neschimbat, era tocmai cum fusese în totdeauna, numai cât, când am venit lângă dânsul, pentru întâia oară n'am primit prietenosul zîmbet de bună venire. El se odihnea: fapta lui era îndeplinită, și, la un ceas când el și poporul său nu mai puteau urmări același vis, marele Rege și-a închis ochii și a păstrat veșnica tăcere, lăsând altora să deslege ultima întrebare, singura care se luase din mâinile lui.

M'am uitat lung la frumoasa-i față bătrână stând acolo în liniștea-i de marmură, depărtând tot mai mult de noi cuvintele înțelepte pe care obișnuia să le spuie. Nu era în fața lui nicio mustrare, numai un liniștit sentiment al sfârșitului, o îndepărtare de greutățile și problemele care nu mai aveau a face cu locurile în care el se dusesese.

Sinaia a plâns toată ziua în care creatorul ei a fost dus pentru totdeauna din casa lui. Cerul era acoperit, copacii picurau de ploaie...; încet pe un afet de tun îl coborau de pe munte. Steagul în trei colori, pe care-l onorase, îi înfășură

sicriul și deasupra stăteà severa coroană de oțel pe care o câștigase pe câmpul de luptă...

Sinaia se va fi trezind acum la frumuseța celui mai fraged verde al primăverii dar, când am văzut-o mai în urmă, erà îngropată în zăpadă, parcă ar fi vrut să-și ascundă gloria în coviltir.

Era puțin înnainte de căderea Bucureștilor. Îmi murise copilul, și, în cea d'intăiu agonie a durerii mele, am mers din loc în loc, cercetând pe răniți, sânguindu-mă să găsesc mângâiere la suferința mea prin aceia că aduceam puțină nădejde și puțin îndemn celor cari și ei se găseau în patimă.

Auzisem că erau câțiva răniți la Sinaia și în alte locuri de-a lungul drumului, și, cu toată asprimea vremii, într'o dimineață de Novembre am pornit spre munți, ajungând acolo cu multă greutate, căci, după ce mă luptasem anevoie prin noroiu fără nume, mașina a fost prinsă la jumătate de cale într'un strașnic vifor de zăpadă, fără a mai spune că toată calea erà cuprinsă de mii de transporturi militare care o zugrumau.

Numai în sanie am ajuns în sfârșit acasă; omățul erà așa de adânc, încât abià de au putut suì muntele cei doi cai iuți.

De sus de pe culmi, bubuitul tunului se auzia la intervale regulate, întovărășire sinistră la gândurile mele melancolice. Îndoindu-se sub greutatea zăpezii, ramurile îmi atingeau aspru capul, cum treceam.

Neschimbat supt învelișul de iarnă, castelul Regelui Carol păreà că doarme pașnic. Indiferent față de lupta care se purtà în vale jos, el stăteà parcă ar fi așteptat senin întoarcerea acelora a căror mândrie fusese....

Apăsată de năcazul pe care-l duceam pretutindeni cu mine, mă simțiam ca un spectru care cercetează adăposturile tinereții sale. Toate erau așa de grozav de familiare, numai eu mă simțiam așa de crud schimbată! Când la pragul ușii mele n'am văzut pe nimeni care să-mi deschidă, mi se părea că sunt numai o parte dintr'un vis ciudat prin mijlocul căruia trecea glasul tunului care chema spre o solie grozavă, pe care numai pe jumătate o înțelegeam. Servitori năcăjiți, cari abia m'au recunoscut, așa de puțin se așteptau să mă găscă stând ca un drumeț înaintea ușii mele înseși, mi-au dat în sfârșit drumul, întorcând cheia cu mâni ce tremurau.

Casa era cum fusese totdeauna; nimic nu fusese luat, dar o groaznică liniște se întindea asupra tuturor acestor lucruri care fuseseră cândva voioase. De ce venisem eu oare? Ce nădăjduisem să mai găsesc? Ce folos să te întorci astfel într'un loc care va fi curând predat, într'o casă prea plină de amintiri despre lucruri care au fost odinioară?

Ca un străin m'am strecurat prin ganguri cu vuetul pașilor miei înșiși în urmă; m'am uitat de departe prin odăi, am privit de pe ferești, am deschis fiecare ușă. Tăcere pretutindeni, tăcere, dar nicio urmă de neîngrijire.

În odaia care-mi era mai aproape, am stătut o clipă; mi-am apăsat inima cu mâna: parcă auziam un glas subțire, drag mie odată, și un picior mărunțel care-mi venea în cale!

Și de-odată s'a făcut iar vară. În flori se prefăcuse zăpada de afară, și acolo, supt fereasta mea, micuțul se juca în bucurie nevinovată. Pe cap purta o înaltă coroană de pene, o mică secure de luptă o ținea în mână, cum i se părea lui că e un Indian Roșu, groaznic, care cu strigăte de îndemn năvălia să atace coliba în care stăteam supt copaci. Și neconținut, cum venia iute spre mine, din ochii lui scăpăra un zimbet de

mândrie copilărească, iar de pe buzele roșii se desprindeau aceste cuvinte: «Mircea vine la mama; vine la mama».

Atâta viață era în vedenia mea, încât a trebuit să trec degetele mele pe pleoape ca să-mi dau samă că era un lucru din trecut! Ceva care niciodată, niciodată n'o să mai fie iarăși. Orice lucru se poate întoarce..., orice lucru... Numai nu aceia cari au murit!...

Și de sus de pe munți tunurile mă amenințau, mă amenințau cu glasul lor.

Întorcându-mă, am fugit de tot ce fusese și numai poate să fie!...

Am pornit-o repede pe scări, afară din casă, departe, departe!... Mai bine între răniți și morți decât în casa pe unde umblă stafii! Departe, departe! Departe de acel picioruș care suna călcând pe rana deschisă din inima mea, departe de raza acelui zimbet de copil pe dinți albi ca zăpada; departe, departe la cei năcăjiți... Locul meu nu mai era aici... Toate acestea erau ale trecutului, ale vremurilor de pace și de mulțămire... Acuma era războiu, războiu!

Și de de-asupra culmilor tunurile urmau să mă amenințe, și glasul lor era glasul Peirii.

VI.

După ce am vorbit de locul unde Regele Carol a trăit, a iubit și a lucrat, simt acum nevoia de a mă întoarce spre liniștitul colț de frumusețe pe care l-a ales pentru odihna lui veșnică, locul unde zace alături de aceia care i-a fost tovarășă pe lungul drum al vieții.

Ca și cei cari erau să-l urmeze, Regele Carol a iubit adânc vechile monumente ale țerii sale. În zilele d'întâiu ale Domniei lui, el a descoperit îndată care erau cele mai mari comori de artă și s'a pus pe lucru să le restaureze pentru a le păstra, a le scăpa astfel de căderea în ruine.

Mare călăreț în tinerețea lui, făcea distanțe nesfârșite călare, mijloc de călătorie care adese ori, în zilele când șoselele erau rare, formă singura cale pentru a atinge locuri depărtate. Alte ori mergea ceasuri întregi peste dealuri și văi într'o caretă trasă de opt sau zece din călușeii voinici ai țerii acesteia.

Cât de dese ori nu mi-a povestit de asemenea rătăcirii, când cerceta cele mai depărtate colțuri ale acestui pământ! Atunci ochii îi scânteiau, descrițiile lui ajungeau vioaie, un zimbet lumină gravitatea obișnuită a feței sale, — așa de dragă îi era amintirea acelor zile de călătorie și descoperire în țara în care venise pentru a o iubi.

Îmi vorbise de primiri pitorești în depărtate mănăstiri de munte, unde călugărițe sau călugări îl primiseră cu veselul sunet al clopotelor, când, peste covoare cu colori vii, țesute de mâinile lor înseși, îl duseseră în bisericile lor pentru ca să audă nesfârșite cântări în cinstea lui, în timp ce țăranii din satele vecine se adunau din toate părțile ca să-i dea flori și să-i sărute mâinile, cum trecea.

Arăta cum cete de călăreți din sate, pe aspri căluți, alergau călări să-l întâlnească, cu steaguri în mână. Săltând cu strigăte de bucurie lângă careta lui, ei îl acopereau de praf, pe când surugiul lui însuși biciuia din răspuțeri caii cei mulți dați în sama-i, încercând să întreacă pe cei ce se luptau alături ca să-i iasă înaintea. Își aducea aminte cum a trecut prin vad râuri fără punte, cum a fost scuturat pe drumuri abia începute, — și-i plăceau aceste amintiri, vorbind de dănele cum vorbește omul de bucurii ce se țin de un trecut pierdut pentru totdeauna.

Când și eu, mai târziu, am cercetat multe din chiar aceste locuri depărtate de drumurile mari, îmi veniau în minte cuvintele lui, și-mi înfățișam acele scene care fuseseră scumpe zilelor tinereții sale.

Cu cât înnaintez în viață, cu cât mai mult simt prețul emoțiilor și senzațiilor care învie sufletul, cu atât mai adâncă se face înțelegerea mea pentru lucrurile pe care le-au simțit alții.

Iubind această țară, cum o iubesc, îmi dau sama, recunoscătoare, de faptul că el, care a fost înnaintașul nostru, ni-a arătat calea.

Firește că fiecare vrâstă își are gustul ei, și cineva poate să admire și să prețuiască fapta altuia fără a fi pe deplin înțeles cu metodele prin care ea a fost îndeplinită. În zilele noastre,

de pildă, ni place mai bine să păstrăm vechile monumente în ființă decât să le clădim din nou piatră cu piatră, cum s'a făcut cu unica bisericuță de la Curtea-de-Argeș, reconstruită în desăvârșirea ei fără păreche de André Lecomte.

Eu, care-s o înfocată închinătoare a tuturor lucrurilor vechi, sunt de părere că nicio reconstituire a unei zidiri mâncate de vremi, oricât de priceput s'ar face, cu oricâtă răbdare și cunoștință de lucruri, nu poate înlocui farmecul zidurilor pe care veacurile le-au atins cu buzele lor.

Este ceva în patima veacurilor pe care n'o poate atinge nicio îmbunătățire modernă; o armonizare de linii și coloare, o dulce rotundire a unghiurilor, o îmblânzire a tot ce e crud, pe care numai vrâsta o poate produce.

O clădire care a stat în curs de ani fără număr se face una cu pământul pe care se sprijine, și ea pare să se ție de înseși lucrurile crescute din mijlocul naturii, să fi răsărit din pământ fără ajutor de om, să fi prins rădăcină ca pomii și plantele ce o încunjură, potrivindu-și chip și coloare după cer și loc.

Adesea am încercat să mă lămuresc eu însumi de ce o zidire veche, chiar fiind în ruină, dă o mulțămire așa de desăvârșită ochiului, și am ajuns la încheierea că tocmai din cauza acestei armonizări între natură și zidire și a îndulcirii acesteia neimitabile a conturului și unghiurilor. Sunt prea hotărâte colțuri în casele de curând clădite, — și de aceia o biserică restaurată, cât de frumos să fie făcută, nu mă mulțamește niciodată pe deplin, și păstrez toată setea dorului pentru vechile zidiri cum erau înaintea de a fi drese și făcute din nou.

Școala noastră cea nouă este să schimbăm cât se poate mai puțin din edificiul bătrân, să păstrăm cu scumpătate fiecare

veche piatră sau cărămidă. Căutăm a împiedeca zidurile cele vechi de a cădea, a păzi frescele originale de umezeală și mucegaiu, dar totuși ni place mai bine să păstrăm patina bătrâneței, să nu ștergem opera îndeplinită de praful veacurilor, care, cu un meșteșug neimitabil, face, cum am spus, mai blând ceia ce odinioară va fi fost crud și mult mai puțin armonios.

Dar André Lecomte, cu o răbdare nebiruită, a studiat documentele de odinioară, le-a cântărit serios, de ajunsese a fi nesfârșit de învățat în ce privește stilul, forma și gustul, apoi, când tot sufletul îi era plin de ceia ce avea de gând să facă, se apuca să dea jos lucrurile vechi și să ridice pe cele nouă, cu o perfecție extraordinară, dar nepăstrând nimic din edificiul original.

Cei mai înviersunați protivnici ai lui Lecomte n'ar zice că nu ajunsese a fi un deplin maestru în meșteșugul lui. Nu era linie, nu era podoabă, nu era amănunt, care să nu fi fost studiat adânc și adânc meditat; el întrebuița numai materialele cele mai prețioase și mai adevărate; fiecare parte, și din lăuntru, și din afară, era adusă la îndeplinire cu o subtilă pricepere, dar pretutindeni ce era vechiu fusese înlocuit prin ceva nou!

Eu n'am văzut niciodată biserica de la Curtea-de-Argeș cum fusese înaintea de restaurarea ei. Se spune că în jurul ei stătea o bătrână mănăstire, din care nu rămân urme decât în vechi stampe de la începutul veacului trecut. Acuma biserica se înalță în desăvârșirea ei singuratecă, juvaier răsăritean de alb, albastru și aur, pe un fond de umbroase dealuri. De sigur o clădire minunat și straniu de frumoasă, dar știu pe mulți cari jălesc forma de odinioară...

Regele Carol și Regina Elisaveta țineau la acest sfânt lăcaș mai mult decât la oricare altul din țară: totdeauna vorbeau

de dânsul ca de locul în care doriau să fie așezați pentru odihnă, cândva.

Acuma se odihnesc unul lângă altul acolo, acești doi tovarăși, acești doi muncitori din greu, acești înnaintași cari au trecut prin multe furtuni și vicisitudini ale vieții. De dânsii cu adevărat se pot spune cuvintele Scripturii: «Zilele vieții noastre sunt de trei ori douăzeci, și zece; dar, dacă omul e așa de tare încât să ajungă și la de patru ori douăzeci de ani, puterea lui nu mai este decât muncă și năcaz, și curând trece din viață, și ne-am dus».

Bătrânul rege Carol a fost cel d'întâiu așezat în lăcașul care a fost pentru dânsul comoara ostenelilor. Nu s'a săpat o boltă supt biserică, ci sicriul său a fost lăsat numai supt lespezile de marmură, chiar lângă aceia cari au fost întâii ctitori ai lăcașului în al XVI-lea veac; Neagoe Basarab și, poate, soția sa Milița.

S'a orânduit a se face o piatră pentru mormântul Regelui Carol, o piatră în stilul acelor vechi lespezi care înseamnă unde se odihnesc Voivozii morți cu atâția ani în urmă. Modelul era gata, dar războiul cel mare care se înviersuna pretutindeni a împiedecat să se aducă marmura ce trebuia săpată, așa încât flori singure arată locul unde Marele Rege zace.

Vai, acum numai cununile puse de dușman îi acopăr mormântul, căci Curtea-de-Argeș, cu atâtea alte, comori, a căzut în mâinile lor lacome!

Adesea m'am minunat eu ce vor fi simțit cei doi adormiți în mormintele lor când sunetul oștirilor năvălitoare li-a turburat liniștea, sunetul oștirilor oamenilor chiar cari odinioară fuseseră frați și veniseră acum să distrugă toată opera celor cari se odihnesc! Să nădăjduim că somnul li va fi fost așa de

adânc, așa de veșnică pacea lor, încât nici vuietul bătăliei care se înfuria de jur împrejurul scumpei lor biserici n'a putut să li turbure odihna. Dumnezeu, în mila lui, i-a lăsat să închidă ochii înaintea de a fi văzut o așa de întunecată zi și li-a cruțat lupta pe care vrâsta lor nu i-ar mai fi îngăduit s'o poată sprijini. Au închis ochii la vreme, lăsând pe cei mai tineri și mai tari să întâmpine furtuna care, lor, li-ar fi zdrobit inimile.

Adese ori binecuvintez pe Cel de sus, care a îngăduit celei ce a fost Carmen Sylva să întâlnească din nou pe soțul ei înaintea de a bate ceasul fatal.

Așa de deplin credea ea în nezguduita putere a neamului ei, în dreptul dat lui Dumnezeu de a fi stăpân al lumii, încât în adevăr prea crudă i-ar fi fost lovitura!

I s'a dat totuși să trăească un an de frumuseță, dând din bielșug la toți cei în nevoie, cum fusese totdeauna bucuria ei. Încunjurată de atâția cari venerau nobila ei bătrâneță și căldura unei inimi mari, ea a pus astfel cununa unei lungi vieți de muncă și abnegație. O măreață figură de demnitate și milă, așa a rămas ea în mintea celor cari au cercetat-o, și în adăpostul ce-și alesese pentru sine lângă mormântul soțului ei.

Femeie de o puternică pasiune în tot ce iubia și ura, având atâta entuziasm cât acei cari încep abia viața, mare muncitoare, gânditoare mare, ea avea adesea nevinovăția copilului. Impresionabilă și idealistă infocată, ea nu vedea totdeauna lucrurile sau oamenii potrivit cu adevăratul lor preț, și de aceia adese ori cădea prada celor cari știau să speculeze prea marea bunătate a inimii sale.

Trăia pentru alții. Mâna-i era totdeauna gata să dea, urechea să asculte, ochiul să verse lacrimi pentru durerea altuia.

Era într'însa ceva din furtunile naturii; avântul ei era tot așa de vijelios ca și desperarea ei; trecând de la o emoție la alta, ea târa pe alții după dânsa, înflăcărându-li închipuirea, turburându-li gîndul.

Adesea eram ispitită să o asămăn cu un râu mare, ale cărui ape aveau nevoie să fie așezate în albia lor, — imensă putere prea puțin ținută și risipind astfel mult din ceia ce ar fi putut fi întrebuințat mai cu folos. Prea plin de fantazie, prea înalt în cursul său îi era sufletul pentru această lume de proză a oamenilor. Adesea își cheltuia ce avea mai bun pentru oameni nevrednici, pierzându-și cuvintele în urechile celor cari nu erau în stare, nici a le prețui, nici a le pricepe.

De sus până jos în negru, o văd cum era în anul din urmă al vieții, impunătoare figură plină de demnitate, care avea în ea ceva din vremea veche și aproape de legendă. Abia ai fi crezut că face parte din vrâsta noastră de mașini și materialism. Deși dându-și mai multă odihnă de la moartea bătrânului Rege, ea tot străbătea odaia pășind ca într'o cușcă, așa cum îi fusese pasul în toți anii vieții sale. Simțiai că, deși bătrână, tristă, obosită și aproape oarbă, era în ea un izvor de viață care se ținea de lucrurile veșnice, o fântână de tinereță pe care nici năcazul, nici anii n'o putuseră seca.

Legată, în toată viața ei, de un tovarăș și auster și sever, fusese neconținută să a-și înfrâna impetuositatea, a-și preface ideile și gusturile după normele aceluia cu care trăia. Regele ca și Regina erau amândoi harnici, muncitori, dar el avea răbdare, metodă și plan, pe când Carmen Sylva era numai impuls și aprinsă dorință de lucru, gata să se arunce în orice întreprindere fără cea mai ușoară pauză de meditație.

Când, după o lungă viață de abnegație, ea și-a pierdut în urmă călăuzul și domnul, era însăși tocmai la capătul drumului ei, cu puterea și sănătatea zdrobite; deprinsă cu legăturile ei, ea nu mai știa ce să facă dintr'o libertate pe care n'o mai putea întrebuința.

Cu mișcătoare simplitate de suflet ea s'a întors spre cei mai tineri cari-i luaseră locul în luptele vieții. Mulțamitori am fost că i s'a dat să fie între noi anul acela, de i-am putut arăta iubire, grijă și atenție, încunjurându-i zilele din urmă cu tot ce-i putea da mângăiere sau plăcere.

Îi era dragă biserica unde doria să se odihnească odată lângă Regele Carol, în fiecare dimineață mergea la mormântul lui, pe cînd preoții cântau sfînta slujbă. Ca un chip săpat în marmură neagră stătea ea în largul jeț lângă mormântul acoperit cu flori, deschizând larg ochii săi aproape fără vedere, nedeosebind nimic din lucrurile în jurul ei, ci urmărind numai vedeniile lungii vieți ce avuse pe pămînt; odihnită acum, cu mâinile încrucișate pe piept, așteptându-și sfârșitul... Credincioasă înfocată, ea privia moartea ca o zi de izbăvire.

Palatul episcopal unde dorise a-și face locuința, îi ajunse drag mai presus de toate.

Ea sădi trandafiri în jurul lui și începu să viseze de tot binele ce era să facă locuitorilor de acolo. Ca una care niciodată n'avuse voie a-și face planurile ei, era ca un copil care, găsind de-odată o ușă deschisă, sare în lumina razelor care-i orbesc ochii.

Cu iubire mișcată-i urmăream ideile. Strânși în jurul ei lângă larga-i vatră, îi ascultam visurile căci, bătrână și obosită cum era, ea tot visa de minunile ce ar voi să facă. Captivându-ne prin farmecul glasului ei veșnic tânăr, ea ne

ispitia să-i urmărim vedeniile de poet, în măsură ce-și clădia palatele din nouri, unul mai presus de altul, tot mai sus, tot mai frumos, căci nimic nu-i era cu neputință și nimic prea vast! Cu adevărat de mirare era sufletul ei, care o ducea dincolo de toate supărările, într'o lume unde nu mai ființau piedeci, margini sau hotare. O lungă viață de părăsire a speranțelor și iluziilor n'o învățase să se îndoiască de puterea ei însăși și nici să piardă încrederea în inimile oamenilor.

Tot o văd așezată lângă foc, în față cu bătrânul stareț al lăcașului, amândoi în jețuri cu speteze înalte; două impunătoare figuri în veșminte negre. Cărți erau risipite în jurul ei, și oricine venea s'o vadă era dator să lucreze ceva, căci cu mâinile încrucișate nu putea să sufere pe nimeni. Ori o văd în nopțile cu lună stând supt portal și privind la liniile de vis ale bisericii, pe care o argintia mistica radiare a lunii. Cu mâinile pe piept, ea își rostia extazul, spuind adesea neconștient aceleași cuvinte, chemându-ne și pe noi ca să împărtășim cu dânsa aceeași bucurie peste fire. Inima ei veșnic tânără se răspândia, anii nu mai aveau greutatea lor, într'un nesfârșit val de rapsodie poetică cuvintele se revărsau din buzele ei, și iarăși pornia să clădească neconștient palatele ei din văzduh, a căror năruire n'o făcuse niciodată a se descuraja în silințele de a le începe din nou și iarăși din nou.

Parcă ar fi fost ispitită de glasul poetului ei, luna își tot lungia razele până atingeau locul unde stătea ea ținând pe ascultători supt farmecul închipuirii sale; razele lunecau pe veșmintele ei, îi sărutau mâinile, se opriau ca o binecuvântare pe zăpada părului ei, umplând ochii ei întunecați încă odată de lumina tinereții.

Și iarăși o văd cum sta în prag așteptând sosirea noastră. Fără margini era bucuria ei de oaspeți și, când te primia,

parcă niciun alt musafir n'ar fi fost mai binevenit decât tine.

Aruncându-și brațele înnainte cu un gest larg pasionat, ea te înfășura în îmbrățișarea ei: așa ar putea cineva să-și închipue pe mama noastră Țărâna strângându-și copiii la piept. Era în ea ceva de o sete veșnică, o flacără ardea în sufletul ei, pe care nimic din apele vieții nu fusese în stare să o stângă!

Așa văd eu pe femeia aceea mare care a fost întâia voastră Regină. Ținea mult la voi, chiar dacă erau ceasuri când părea că se desparte de voi, având alte gânduri și alte visuri. Inima ei era vastă și plină de furtuni. Iar acum se odihnește.

Lung i-a fost drumul, tragedia părea că-i urmărește pașii. «Caracterul este ursita.» Nu-i păsa de lucruri pașnice și line; pe sine însăși se vedea ca pe una ce suferă și de aceea atrăgea suferința către dânsa adesea prefăcând în năcaz ce ar fi putut să fie o bucurie!

Acuma se odihnește supt povara florilor pe care mâni de dușman le-au presărat pe mormântul ei. Unul lângă altul zac în locul acela Regele bătrân și bătrâna Regină; tăcuți zac în locul acela, având cununile dușmanilor pe mormintele lor...

Eu nu știu ce poate să fie asemenea cu simțirea celor ce se odihnesc supt florile prietenilor de ieri cari au venit însă ca un râu negru să înnecă toată opera mânilor tale. Dar mi se pare că povara aceasta trebuie să fie nesuferită și că în faptul nopții trupurile lor trebuie să se ridice ca să arunce acele cununi ce-i înnăbușă, acele cununi care sunt muiate în sângele voinicilor căzuți, fii ai lor de odinioară...

VII.

Atâtea amintiri se strâng în mintea mea, atâtea icoane, de nu știu la care să mă opresc.

Dragă țară! Te văd în strălucirea-ți felurită, și scumpă-mi este fiecare vedenie, pe orice cale mă întorc să văd locurile care s'au ținut de inima mea, locurile pe care doresc să le chem înaintea acelor cari ca și mine sunt surguniți pe o bucată de vreme din ele.

Văd șesurile voastre, pădurile voastre, munții voștri, dealurile și văile voastre. Văd lungile voastre drumuri, cu cară încete, care se mișcă de-a lungul lor în răbdător șir fără sfârșit. Văd luncile voastre pline de farmec lângă râuri și ape, văd verdeața ierbii supt sălciile unde nenumăratele turme vin să pască. Văd Țiganii răzleți așezându-și corturile în amurg, când fumul dela focurile lor se ridică în albastre șfichiuri spre cerul de un roșu auriu.

Văd ceața de praf care în liniștite amurguri de vară plutește asupra lumii secerișului ca o întinsă negură înălțându-se din singuratece lagune. Văd bătrânele cruci de piatră la colțuri de drum, străji păzind răbdător anume locuri ori asemenea cu pustnici foarte bătrâni cari nu mai au nimic a face cu fiii oamenilor.

Văd pe plugari întorcându-se dela munca lor cu albele cămăși scăldate în sudoare, pe când copilași în haine tărcate aleargă lângă dânșii prin praf, iar deasupra tuturor bolta desfășură colorile ei cele mai minunate înaintea de a se lăsa spre odihnă. Aud neconținută bătaie a cânilor răspunzându-și, cu stăruitoare chemări, lătrând într'una până departe în noapte. Prin ușile deschise ale căsuțelor văd focul vetrelor, ca de vrajă în strălucirea lui roșie. Văd pe țăranii strânși în jurul lor, umbre care se odihnesc după ce fapta zilei a fost îndeplinită.

Simt străbătătoarea mireasmă a pădurilor, ca în vremile când în amurg străbăteam călare umbra lor, și văd covorul de vinete flori sălbatece care acopăr cu farmec pașnicile lor luminișuri. Aud în ramuri freamăt de aripi turburat de înaintarea mea neașteptată. Simt pătrunzătoarea pace din amurg, când acei cari au muncit se întorc încet la lăcașurile lor...

Îmi place mai bine să mă gândesc la șesurile din vară, când li este mai mare bogăția, când auriile mări de grâu se întind în bielșugul coacerii supt imensa față a soarelui, răspuns și răsplată pentru opera credincios îndeplinită. Dar mai dragi îmi sunt pădurile primăvara, când frunzele lor sunt străvezii ca vitraliile unei catedrale, când viorelele și dediteii acopăr pământul cu mii de stele, ori toamna când colorile lor sunt mai minunate decât în orice vis al unui poet...

Vedenii după vedenii se desfășură înainte-mi acumă când scriu. La fiecare îmi place să mă opresc; aș vrea să zugrăvesc un nesfârșit șir de icoane; dar trebuie să aleg în mijlocul lor pe una sau pe alta, ca să rățăcesc fără capăt, neoprindu-mă nici la râu, nici la vale, nici la Mare...

Marea, Marea! De șes, de deal, de munte, am vorbit; lăsați-mă să mă odihnesc o clipă pe malurile ei, ale Mării!

Ca una care am fost născută într'o insulă, Marea păstrează pentru mine o atracție pe care nimic n'o poate întrece. Dragă-mi este orice înfățișare a ei; cu însuși sufletul dintr'ânsa sunt deprinsă. Pe corăbii cu pânze am plutit pe valurile ei, cu puterea aburilor am străbătut-o, am înotat în apele Mării. Dragă îmi e plângerea ei veșnică, vuietul undelor ei pornite împotriva țărmurilor ca să se sfarme de dânsle.

Iubitul port mic al Constanței mi-a fost odată plăcere și mândrie, între multe năcazuri amare, și pierderea lui a fost una din cele mai dureroase pentru noi. Doar numai printr'ânsul aveam atingere cu nesfârșitele ape spre care tinde orice țară. Una care nu atinge nicăiri Marea trăiește numai pe jumătate! Constanța nu e mare sau excepțional de largă, alăturată cu alte porturi, dar nouă ni-a fost de însemnătate deosebită; cu interes, cu mulțămire ne-am uitat zi de zi la creșterea ei. Îi cunoșteam corăbiile, ofițerii, marinarii; îi cunoșteam sunetul fiecărui semnal, rostul fiecărui steag; și în cele mai încurcate colțuri am străbătut ca să le cercetăm; pe vreme liniștită și în vijelie am pornit de acolo spre lăcuș.

Marea noastră mulțămire era să vedem cum întră și pleacă vasele, și un veșnic interes era să descoperim ce steag poartă pe dânsle.

Bătrâna Regină Elisaveta împărtășia iubirea noastră pentru Constanța. Un mic pavilion fusese ridicat pentru dânsa în jos de oraș, pe dig, unde cheltuia în anii din urmă multe din zilele ei în odihnită mulțămire.

Mă întreb dacă mai stă în picioare căsuța cea iubită unde și eu am trăit în atâtea rânduri. Apele se băteau de temeliile ei, goelanzii zburau în nori albi în jurul coperișului, soarele făcea să scapere scânteii din geamuri, și în zilele de furtună vântul urla, dând târcoale zidurilor.

Îmbrăcată toată în alb, bătrâna Regină putea fi văzută totdeauna pe terasă, într'un jeț comod, cercetând cu ochii oboșiți zărilor largi, pe când un dor tot așa de larg ca și dânselul îi umplea sufletul acela care părea totdeauna neîmpăcat. Vuietul Mării îi întovărășia gândul, și albele pânze plutind pe ape i se păreau atâtea iluzii care-i părsiau sufletul una câte una...

Noaptea, ea se ridica de mai multe ori din pat ca să salute corăbiile în plecare ori să întâmpine pe cele care-și făceau intrarea în port. Marinarii cunoșteau bine figura ei albă ca zăpada, și Constanța era mândră de iubirea pe care i-o păstra ea.

Purtând grija unei vieți mai active, eu nu stăteam neconținut în acelaș loc ca să cercetez cu ochii Marea. Pe vastele întinderi de nisip lângă Mamaia mă luam călare la întrecere cu vântul, silind adesea împotrivirea calului să între adânc în apă, până ce valurile țîșneau asupra mea ca asupra unei stânci singuratece. Mă desfătam în furia lor nepotolită, și adesea era pentru mine o adevărată veselie însăși forfotitoarea spumă albă în care stăteam. Înflorat, calul sforăia, căutând să scape, pe când zborul de goelanzi albi ne încunjura, țipând în jurul capetelor noastre.

În zilele de mare liniște apa era albastră ca floarea de cicoare, vast câmp de azur pe care razele se sfărâmau într'o scânteietoare masă de diamant.

Așa de lung e ȋtermul dela Mamaia, de nu i-am ajuns niciodatȃ la capȃt; se tot ȋntindea ȋnaintea mea ca un nesfȃrșit drum de argint.

Atȃtea cȃruȃe ȋși ȋnvȃrtiau ȋncet roatele pe ȋtermul acesta, mȃnate de neamurile amestecate ce locuiesc ȋn Dobrogea; Turci cu largi turbane șȃ supuse feȃe rȃbdȃtoare. Ruși bȃrboși cu ochii albaștri, fȃcȃnd o patȃ din cȃmășile lor stacojii, Romȃni oacheși, aducȃndu-șȃ lucrurile de vȃnzare la oraș. Se tot trudiau prin nisip cȃruȃele cu o roatȃ ȋn apȃ, veselele colori ale veșmȃntului ȋerȃnesc resfrȃngȃndu-se cȃt erau de lungi ȋn Mare.

Dobrogea e o țarȃ cu așȃ de vaste ȋntinderi, cu drumuri așȃ de nemȃrgenite, ȋncȃt cȃii, firește, trebuie sȃ-șȃ aibȃ un rost mare, șȃ de aceia se ȋntȃlnesc atȃȃia dintre ei deosebit de frumoși ȋn acest colȃ al țerii, zdraveni, bine cȃliȃi șȃ focoși. Soarele se rȃsfrȃngea ȋn pȃrul lor luciu, bine ȋngrijit. Cu ochi cari cunosc mȃ minunam de netedele lor forme, de șoldurile lor puternice, de frumoasele lor picioare sprintene. Pȃtrunzȃtoare priviri de preȃuire aruncau șȃ țeranii la calul meu pur-sang ȋn plin galop; fiecare-șȃ ȋntorcea capul ca sȃ urmeze șȃ sȃ admire cum putea merge. De atȃtea ori am schimbat zimbete de fireascȃ simpatie cu aceșȃi necunoscuȃi mie.

Mai mult decȃt odatȃ am ȋntȃlnit lungi șȃruri de cȃruȃe care purtau femeile Turcilor, ȋnfȃșurate ȋn hainele lor ȋtunecate, care-șȃ descoperiau o clipȃ faȃa ca sȃ se uite la femeia liberȃ, necunoscutȃ lor, care putea cȃlȃri pe un cal frumos. Ca o ceatȃ de pȃsȃri ciudate, albastre, negre șȃ sure stȃteau laolaltȃ ȋn cuiburile lor ce se scuturau gemȃnd, șȃ asupra tuturor acestor ȋcoane soarele-șȃ cobora privirile ȋntipȃrind felurile lor colori neobișnuite ȋn mintea mea, pe cȃnd Marea plȃngea veșnica-i jȃlanie, spȃlȃnd malul cu ȋndȃrȃtnicile-i silinȃi de a scȃpa odatȃ din lanȃuri.

Fierbinți, vântoase, pustii și fără capăt cum sunt, șesurile Dobrogii au un farmec de melancolie pentru acei cari le cunosc bine. Noi toți aveam o deosebită grijă pentru firea lor neobișnuită și rătăciam prin multe unghere, descoperind cele mai neauzite sătucene, făcute din lut, cu sprintenul turn al moscheilor țâșnind ca săgeata spre cer.

De feluriți ce sunt, locuitorii Dobrogii țin neconținut viu interesul călătorului, care nu știe nici odată ce chipuri poate întâlni, nici la ce neașteptate locuinți poate ajunge.

Am străbătut în sate depărtate, unde Rușii dintr'o sectă bizară își clădiseră mănăstiri singuratece, la care bătrânii obștii slujiau ca preoți. Mi-au dat pâine și sare, pitele lor fiind întunecate, acre și ciudat împodobite cu neînțelese desemnuri; m'au dus înaintea icoanelor lor grosolan zugrăvite, ca să sărut chipurile sfinților la cari se închină mai mult.

O curioasă impresie mi-a rămas din aceste adunături de case uitate de lume: o impresie de praf și de salcâmi înfloriți, de clopote ce sună și de mulțimi tărcate, cu fețele cele mai puțin potrivite între ele. Un amestec de bordeie de pământ și de bisericuțe încunjurate de umbră, de căsuțe albe, cinchite, de câni ce latră și de cai cari trezesc zvârlind din picioare nouri de praf.

Un drum larg trece de obicei prin satele acestea; sure, uscate și crăpate de căldură, casele se întind pe amândouă laturile în mijlocul dumbrăvilor acelor salcâmi cari sunt singurul copac în stare a prinde rădăcini prin locuri așa de seci și fără apă. În luna când sunt înfloriți, aierul e numai un balzam care îmbată; copleșiți de greutatea florilor lor, arborii se pleacă supt ploaia albă.

Mult îmi place mie Turcul tăcut pe care-l întâlnești în cele mai multe locuri din Dobrogea, care te primește puind mâna întâiu pe inimă, apoi pe frunte, care se uită lung la tine cu o bunăvoință lină, fără nici o curiozitate, fără nici o mirare care stă pe pragul casei și nu pare vreodată să aibă ceva de făcut; prietenos, simpatic și pitoresc, mie de sigur mi-ar părea rău să-l văd că a dispărut.

La o distanță respectuoasă, lumea lui femeiască stă în aceeași atitudine, cinchită ca niște cioare de-a lungul păretelui, privind de departe scene în care nu cutează să-și ia partea; dar, dacă te apropii de dânsule, ele te întâmpină cu o zgomotoasă plăcere, încunjurându-te cu strigăte care iese așa de adânc din gât, de nu le poate prinde o ureche europeană. Dar copiii se amestecă laolaltă cu cercetătorii și merg după tine oriunde te miști; mai ales sunt încântătoare fetițele cu șalvarii lor largi de bumbac, cu codițele lor suptirele și unghiile văpsite frumos în roșu.

Satele prin aceste părți sunt rare și departe unele de altele, drumurile sunt poate cele mai nesfârșite din toate drumurile românești, și de pe cea mai mică înălțime le poți vedea unduind fără capăt ca un șarpe uriaș fără cap și fără coadă. Uneori în marginea lor sunt ogoare, dar adeseori ele se tot înșiră prin pustietăți sterpe, spinoase, pietroase și seci. Însă, la anume timpuri din an, florile Dobrogii sunt felurite și alcătuesc o plăcere pentru ochi.

Pe aceste drumuri nesfârșite de atâtea ori am străbătut în acel Ținut care fusese al nostru numai de puțină vreme; și două locuri îmi rămân în amintire ca în deosebi atrăgătoare și pline de farmec.

Unul a fost orășelul Balcic și cellalt îngusta peninsulă Caliacra, un colț singuratec de pământ înaintând în Mare.

Balcicul este un târgușor pitoresc, despre care ai zice că se rostogolește în valuri. În grupe murdare căsuțele lui turcești se cațără pe povârnișurile răpezi, ca și cum ele ar sta să lunece pe încetul, atrase de apele de desupt.

O stradă prăpăstuită scoboară la un port în miniatură; stânci pe amândouă laturile, stânci de piatră cenușie, ciudat rotunzită, alcătuiesc un mic golf în care orășelul zace în pașnică răzlețire.

Numai odată am fost acolo, dar am o amintire vie a înfățișării lui neobișnuite, a mulțimii îngrămădite de fețe din toate spețele, a locuințelor ei mărunte, încântător suite una în capul celeilalte, așa încât păreau că numai cu greutate stau sprijinite pe niște coaste atât de răpezi și rupte.

La Caliacra am ajuns în amurg; soarele se cobora de o parte în Mare, pe când de cealaltă se ridica luna, un corn subțire, răsfrângându-și veșnica paliditate pe unda în mișcare.

Aici pământul cade în ziduri drepte ca stâncile, dar zidurile acestea sunt de pământ, nu de piatră. Sunt roșii la culoare și, în lumina soarelui ce scădea, părea să ardă de vre-un foc din lăuntru, care făcea din ele o frumoasă priveliște ce nu se mai poate uita.

Pământul e pietros, flori necunoscute răsărind din mijlocul bolovanilor și acoperind locurile goale dintre dânșii cu culoare și viață. O cărărușă duce prin această lume stâncoasă la un far, care, în singuratecă mândrie, privește de sus larga întindere a Mării. În păretele de desupt cutare Sfânt era îngropat într'o peșteră îngustă, unde cu greu puteai să ajungi. O singură făclie stă acolo aprinsă lângă mormântul Sfântului, și aceleași mâni îi trezesc lumina care,

În timpul nopții, dau viață lampei ce stă ca un semn pentru cei ce pornesc pe valuri.

Locul acela, ceasul, singurătatea au lăsat o adâncă întipărire asupra sufletului meu. Visam să clădesc o *culă* albă ca zăpada, tocmai sus pe cel mai depărtat colț de pământ, acolo unde uscatul nu mai era decât un cap îngust, spălat pe amândouă laturile de apă.

Parcă vedeam forma ei fără pată răsărind pe veșnic schimbătorul albastru al bolții și al Mării, închipuire de apusuri și răsărituri de soare care ar fi partea mea în acest loc și de nopți când valurile ar fi o taină de argint supt recea lucire a lunii. Mă închipuiam privind de sus într'un cerdac cu stâlpi la miile de goelanzi învârtându-se în jurul zidurilor mele, amestec de aripi albe pe bolta de safir, ori, noaptea, ca niște umbre mișcându-se în fuga lor nesfârșită și umplând întunerecul cu strigătele lor sălbatec de triste care s'ar amesteca în glasul vântului!

Deocamdată, stând pe o stâncă, cu fața către neastâmpărul veșnic al Mării, trăiam în această iluzie, știind totuși bine că era unul din acele visuri pe care le visezi într'o seară, când frumuseța s'a furișat în inima ta...

Alt loc plin de poezie chiar lângă Constanța este insula căreia i se zice: a lui Ovidiu.

Legenda cărturarilor pretinde că poetul surgunit care cunoscuse tot felul de cinste la Curtea împăratului August, a venit să-și mângăie inima în acest ostrov acoperit de sălcii și uitat de Dumnezeu, care nu e decât o fărâmiță de pământ pierdută în mijlocul unui lac întins pe care-l desparte de Mare numai o îngustă linie de nisip. Un loc singuratec mai trist decât acesta nici în visuri nu se poate înfățișa: sălciile

mari, care au prins rădăcină în tărâmul lui, îi sunt singura podoabă, iar singura frumuseță o vastă privire asupra valurilor.

Am adus pe Carmen Sylva în acest loc unde un poet a visat, cu atâta vreme în urmă, de glorii trecute și de ambiții făcute praf. Cu adevărat nicăiri n'ar fi putut el să cugete mai amar asupra nesiguranței trecerii la Curte și asupra zădărniceii nădejdi omenești; aici de fapt surgunul era desăvârșit și întreg.

Regina cu părul alb rătăcia pe cărările pe care se presupune că a călcat omul acela marele în veacuri trecute, cercând să-și închipuie cum vor fi fost gândurile unuia care de pe culmea faimei sale fusese aruncat departe de orice cinste, trecere și dragoste. Închipuirea ei ușoară de înflăcărat clădia din nou trecutul; cu ochii plini de lacrimi ea trăia din nou năcazul aceluia al cărui noroc îl înnecase așa de crud Soarta.

O mare roată de lemn, pe care crescuse iederă era odată întrebuințată pentru a aduce apă. Chiar acum, în putreziciune înceată, stă în mijlocul ostrovului, dând o neobișnuită înfățișare de părăsire locului acestuia. Fără îndoială că roata este de dăunăzi numai, dar, așa părăsită și plină de mustrare cum este, ea te-ar face să crezi că se ține de o vreme când insula, care stă acum tristă și uitată supt toanele schimbătoare ale bolților, a fost însăși casa nemângăiatului poet. Pescari vin din când în când pe lacul plin de ierburi, prinzându-și luntrile negre printre burueni și aprinzând uneori foc pe maluri. Dar afară de acestea sufletul lui Ovidiu poate rătăci supt umbroasele sălcii fără să-l tulbure glas de om...

În zilele lui Ovidiu, Constanța purta numele de Tomi, și era o cetate însemnată, în legătură strânsă cu coastele Asiei Mici.

Mai târziu un episcop stătea aici, și unul din șirul lor, Ioan din Tomi, a fost un scriitor latin cunoscut la începutul evului mediu. Din această Tomi au plecat într'o zi la Roma călugări cari aveau despre rosturile Mântuitorului păreri deosebite de ale Bisericii din Bizanț și cari mergeau la Scaunul credinței drepte pentru a cere acolo să se recunoască adevărul dogmei lor celei nouă; Sfântul Părinte nu voi să-i audă, silit la aceasta și de plângerile Împăratului răsăritean de care atârnau, dar atunci monahii de la Marea Neagră avură cutezanța să spuie că vor chema poporul roman el însuși ca să înțeleagă cugetul lor și să-i apere de prigoniri.

Numele de astăzi al orașului, de Constanța, din Constantia veacului al IV-lea, i-a venit poate prin Constans, Împărat din Răsărit care a clădit-o din nou în acest veac, și, în al VI-lea ea era cunoscută încă drept un centru însemnat al provinciei Scythia Minor, stăpânită de Iustinian. Mai târziu e pomenită numai întâmplător de Genovezi în portulanele lor maritime, ca o șchelă de oprire.

Ținutul din jurul Constanței, căreia Turcii îi zic Chiustenge, e bogat în ruine antice, dintre care unele au fost desgropate abia dăunăzi.

Una din localitățile cele mai însemnate care au fost descoperite sunt rămășițele unei cetăți cu poeticul nume de Istros, de curând scoasă la lumină între Constanța și gurile Dunării.

Istros trebuie să fi fost un important port de Mare; puternice cheiuri de marmură au fost scoase din pământ acum de curând acolo, dar astăzi locul e despărțit de Mare printr'o vastă întindere de pământ.

Încetul pe încetul, un om cu pricepere scoate aici interesante temelii vechi de puternice ziduri, de temple și băi, o lume întreagă de veche civilizație, bucurie adevărată pentru aceia cărora li place să răscolească în trecut.

Am cercetat Istros într'o aprinsă zi de toamnă — drum lung, foarte lung, — ca să ating o vastă întindere de pământ cu o suptire linie de Mare tot mai departe, un loc nisipos, mlăștinos, pe alocurea fără ridicături, acoperit trist de o ciudată buruiană mică roșie, care o pătează ici și colo cu pete mari de sânge. Sălaș de poezie melancolică, singuratec, șters, expus nemilostiv și soarelui și vântului, fără case, fără pomi la patru legھی depărtare de jur împrejur, ci numai dune de nisip învălurându-se tot înnainte până la Mare.

În căldura arzătoare m'am cățarat pe ruine, călăuzită de entusiastul om de știință care a pornit să facă săpăturile în acest loc.

Eu nu sunt o mare cunoscătoare a vechilor pietre, cunoștințele mele științifice nu sunt adânci, dar închipuirii mele vioaie îi place să-și clădească din nou lucrurile care au fost, și, când țin în palmă un vas ori un păhar sfărâmat, pe care cine știe ce ființă omenească le a întrebuințat cu mii de ani în urmă, mă sârguiesc a trezi înaintea ochilor mei pe acel care le a făcut, le-a stăpânit, a băut din ele, simțind din nou mirarea cum de trăiesc veacuri întregi lucrurile neînsuflețite mai mult decât aceia cari li-au dat o formă.

Istros! Pare că numele are în el un sunet de veche splendoare, un ecou care în deosebi farmecă urechea. Văd pânze mari plutind spre dânsul pe Marea albastră, la ceasuri când soarele cade, pânze de toate colorile și de toate formele, ca niște păsări fantastice care vâslesc încet din aripi întorcându-se spre cuiburile lor. Nu știu care au fost

comorile pe care le-au adus ele în port, dar îmi place să visez că'n umbra ruginită a pânzelor acestora erau îngrămădite în movile grâne aurii și portocale pe bord, că oameni cu fața întunecată aduceau scumpe mătăsuri din Răsărit cu colori strălucitoare în care nevestele și fetele bogaților negustori își înfășurau frumuseța care numai prea repede va ajunge lucru al trecutului! Îmi place să-mi închipui străzile pline de mișcare ale înfloritorului orașel, vălmășagul de colori și zvonul, strigătele vesele la vederea corăbiilor, pașii mulți grăbindu-se spre cheiuri, atâtea glasuri, râsete tari, porunci și, pretutindeni, copii cu picioarele goale, cu ochii mari privind mirați fără să aibă nimic de făcut; iar, noaptea, îmi place să mă gândesc la matrozii cari cântă arii ciudate când se odihnesc după ce fapta zilei a fost îndeplinită.

Dar toate acestea sunt numai vedenii de artist! Căci eu nu știu mai la urmă nimic despre Istros, ci numai ruinele ce am văzut: câteva zdravene ziduri pe care le-a acoperit pământul, câteva coloane căzute dintr'o biserică ori templu de odinioară, temelia băilor romane, câte un mândru bloc de marmură care a trebuit să facă parte din cheiu și ici și colo un hârb de pământ pe care l-am ținut în mâinile mele, câteva țancușe de sticlă pe care însăși mi le-am cules de pe pământ și care stăteau în palma mea irizate, minunate și fragede ca aripa sfărâmată a unui fluture...

Unul din monumentele cele mai bine cunoscute, care s'a găsit nu departe de Constanța, e Adamclisi sau Biserica lui Adam, «a Omului», un uriaș monument de marmură fără valoare artistică deosebită, dar de proporții enorme, ridicat în amintirea cuceririi lui Traian asupra Dacilor. Pietrele lui sculptate, cum e obiceiul în asemenea monumente, înfățișează tipuri de luptători, Daci și Sarmați, cari săvârșesc

eroice fapte de războiu. Era o mare zidire rotundă încununată de o gigantică platoșă și de un coif, cam grosolane din punct de vedere al artei, dar destul de interesante ca să fi trezit multe discuții cu privire la însemnarea ei și epoca în care a fost ridicată. Profesorul german Furtwängler era de părere că ar fi fost un monument din veacul al IV-lea, ridicat în amintirea unei biruințe asupra Goților. Dar teoria aceasta n'a fost admisă.

O cetate crescuse în umbra impunătorului monument, și liniile ei pot fi deosebite încă, precum și temelii marii basilice, care trebuie să fi fost cândva o frumoasă zidire mai nouă.

Ca una care n'am fost la Adam-Clisi, nu pot decât să trec răpede asupra descrierii unui loc pe care nu l-am avut supt ochii miei chiar, și să mă grăbesc spre un alt punct de lângă Mare, unde săpături de drumuri au scos dăunăzi la iveală alte monumente care se țin toate de acele vechi vremuri: orașelul Mangalia.

Acuma un locușor încurcat și părăsit, ea a fost odată un port de Mare în zilele bătrâne. Mai puțin înfloritor decât Istros, era totuși o localitate însemnată, cunoscută în acele zile de demult supt numele de Kallatis.

Și aici s'au desgroat ruine vechi, rămășițe de temple sau biserici, de case care odată trebuie să fi fost bogate. Urne de o gingașă făptură și vase pentru apă au ieșit la lumină, precum și enorme oale de pământ, masive și impunătoare, care de bună samă se întrebuințau pe vremuri pentru a păstra untdelemnul; ba s'au găsit chiar mici figuri de teracotă, asemenea cu acelea din Tanagra, de și mai puțin bine și artistic lucrate.

Un Muzeu mic lângă Mare adăpostește ce s'a găsit mai de preț: numai un slab început; căci nu se poate face totul

dintr'odată! Dar simte fiecare că această ciudată țară a Dobrogii cuprinde încă atâtea comori ascunse care într'o zi vor fi scoase de asupra; dacă în zilele noastre ni va fi îngăduit să o facem aceasta, se va vedea pe urmă!

Mangalia este un oraș dobrogean caracteristic: adunătură de case de piatră joase, cu acoperișuri de olane în neorânduială, ea se deșiră pe un pământ neegal, până jos pe țărm, care este șes și fără sfârșit, mărgenit de partea uscatului cu lacuri ce se pierd în zare. Lacurile acestea au izvoare sulfuroase, și unele băi rustice au fost ridicate în apropierea unuia din ele, căci apele au însemnate puteri de însănătoșare.

M'am purtat cu luntrea ceasuri întregi pe acest lac care se sucește și se învâртеște. E când îngust, când lat, și capătă atâtea înfățișări deosebite, încât la început crezi că este o adunătură de lacuri deosebite; dar la un capăt nu ajungi niciodată, ci luntrea poate luneca neconținut fără oprire ori piedecă.

Sterpe și goale-i sînt țărmurile, amintind cuiva de poveștile din Vechiul Testament, și mai că ți-ai închipui pe fiul risipitor păzindu-și porcii supt o boltă de nemiloasă arșiță.

Ici și colo un smochin pitic răsare dintre pietre, smochin pe care vîntul ce nu se oprește niciodată, nu-l lasă să se ridice la vre-o înălțime, ci rămîne stropsit asupra pămîntului, ca și cum el ar căuta dureros cu crengile lui ca șerpilor un sprijin în mijlocul pietrelor rostogolite. O întreagă lume de taină singuratecă părăsită și uitată de Dumnezeu, trezind în minte icoana pustiilor ce încunjură Marea Moartă.

Chiar lângă malul Mării se înalță o bătrână moară de lemn cenușiu, linia ei cinchită ridicându-se singuratecă și răbdătoare pe fondul bolții. În zilele de liniște e numai o

cutie de lemn putredă fără viață și fără înțelegere, dar, când bate furtuna, viața se trezește în roata ei, și atunci pare o uriașă floare a soarelui fără coloare, sucindu-se și învârtindu-se neodihnit. Pentru că în aceste Ținuturi de lângă coastă, roțile morilor de vânt nu sunt din aspru lemn mort, ci alcătuite din nenumărate mici pânze ca aripile, dând întregii clădiri o încântătoare înfățișare de viață și energie. Este ceva aproape fantastic în aceste mari roți mișcătoare alcătuite din atâtea bucăți; sunt așa de largi, încât moara ea însăși se pierde aproape cu totul, și nu se mai vede decât enorma floare rotundă învârtindu-se într'una, par'că i-ar plăcea să se miște și ar face-o din însăși voia ei! Astfel, uneori, prin însăși simplitatea lor uneltele fără meșteșug ale oamenilor ajung o bucurie pentru ochii aceloră cari pot să vadă. Ușor pare în adevăr să treci pe lângă lucruri și să nu le vezi, dar este un dar binecuvântat al zeilor să ți se fi dat ochii prin mijlocul cărora orice frumuseță care trece să o poți sorbi în sufletul tău.

Am văzut odată Țermul de la Mangalia la ceasul apusului. Priviam spre Mare; lumea eră ațipită de liniștea nopții apropiate; numai Marea se zbătea la picioarele mele în veșnica ei frământare neînduplecată. La spatele mele soarele cădea tot mai jos, razele lui din urmă aprinzând o strălucire minunată valurilor în năvala lor. Întunecată era fiecare umbră, dar asupra fiecăreia stătea cununa spumei roșii-aurii supt sărutările soarelui ce muria. O uriașă priveliște de trecătoare glorie pe acest depărtat Țerm jos, menită să ție numai câteva clipe pline de strălucire ca să piară în umbră și să ajungă doar un lucru al trecutului, dar, în acelaș timp, încă o icoană adausă la atâtea pe care mintea mea de artist nu le poate uita niciodată.

Apoi amurgul veni, și toate se făcură cenușii; noaptea înainta, ștergând supt pașii ei orice coloare.

Dihanie ciudată, moara de vânt stătea singură de mal, cu odihnă în roata ei, lucru întunecat, fără viață, așteptând însă apropiatul ei ceas de muncă...

Astfel una după alta, icoanele felurite ale coastei noastre de acolo se ridică înaintea ochilor minții mele, și prea multe le văd ca să fiu în stare a vorbi de ele de toate.

Une ori era numai o trecătoare senzație, pe care o crease lumina sau umbra, uneori numai o neașteptată vedere de frumusețe descoperită între pietrele rostogolite sau răpede ștearsă de norii prafului. Une ori era numai un mănunchiu de sălbatece flori vinete pe un povârniș, sau un scaiu uriaș sucindu-și spinoasele cotoare, o siluetă ușoară pe nemărgenirea bolții, sau poate și vre-un cimitir turcesc părăsit, care nu mai era decât un câmp singuratec acoperit de bucăți neregulate de piatră, strânse una lângă alta ca niște străji obosite pe care nimeni nu va veni să le schimbe în veghea lor.

Une ori era vre-un apus strălucitor colorând cerul întreg cu flăcări de sânge, sau o furtună care răsăria asupra Mării încrețind apele, biciuind valurile până la culmi de mânioasă spumă neagră, ori o îngânare de vuiet după vijelie, când toată lumea era de plumb, când pământ și mare păreau stoarse în odihna după luptă.

Ca într'un vis de departe îmi aduc aminte de o noapte cu lună. Ziua îmi fusese turburată, năcazul venise asupra mea într'o formă neașteptată, și, ca și cum și ea ar fi simțit împreună cu mine, Marea însăși era răscolită, și fața ei care se ridica în suspine era ca o inimă mare, ruptă de durere. Asupra neliniștii mele înseși și asupra neodihnei apelor luna se uita de sus, nemișcată în gloria ei de argint.

Și mi-a venit pofta să plutesc pe înflorata massă
scânteietoare de apă, să merg într'o luntre mărunță
departe, departe către Mare, înaintând pe cărarea de
argint însemnată de lună asupra undelor.

Cu adevărat fantastică a fost această călătorie pe valuri,
barca suindu-se pe creasta fiecărui asalt pentru a se
cufunda, parcă n'ar mai fi voit să se ridice din adâncul ei de
apă, coajă de nucă pe genunea care se ridica. Nicio lumină
la cârmă, niciun hotar, nicio îndreptare, nicio margine, ci
numai de desupt, fermecătoarele ape frământate,
spumegătoare, vuind, cu un fel de irizare opacă și greoaie;
de-asupra, vasta imensitate a cerului, depărtată, palidă și
senină, o cupolă de un cenușiu șters, cu luna atârnată în
mijloc, ca o uimitoare candelă, și luntrea mea cea mică
mergând înaintea, tot înaintea pe drumul însemnat de
raze...

Și așa mi-a fost mie dragă Marea!

VIII.

Dacă nu sunteți obosiți de rătăcirile mele de la șes la Munte, din muncele la Mare, v'aș duce puțințel colo jos, pe țărmul Dunării, acel râu mare și nobil care este una din mândriile Țerii.

Apele nu-i sunt chiar așa de albastre cum spune cântecul, dar sunt largi și curg măreț, ducând atâtea corăbii, rostogolindu-se pe lângă atâtea sate și atâtea orașe.

Am plutit în toată întinderea ei, câtă se ține de o singură țară, de la Porțile-de-Fier până în acea ciudată regiune plană care este gurile ei. Un ținut de lacuri și de mlaștini și de ape veșnice, de canaluri și de trestii și de bătrâne sălcii, un Ținut care pe alocurea face pe cineva să se gândească la ce va fi fost lumea înaintea ca apele să fie despărțite de uscat. Și, pentru această nebiruită ispită pe care o simt totdeauna față de sălbatece locuri, singuratece și întinse, mai mult colțuri de acestea m'am pus eu să le înfățișez.

Nicio hartă precisă a acestor ape încurcate n'a rămas în mintea mea, dar o văd întreagă în icoane, cum îmi este obiceiul. Văd scânteieri iuți ale locurilor care mi-au umplut ochii de bucurie, nesfârșite întinderi de ape, joc de lumină și umbră. Văd linia cutărui copac stând răzleț ca un suflet pierdut, în negură, — ori o nesfârșită turmă de bivoli călcând într'un singur șir pe-o îngustă șuviță de pământ, trupurile lor

botocănoase răsfrângându-se în apa de desupt, — ori văd un cal alb ce rătăcește, păru-i răsfrângând lumina soarelui ca fața mărgăritarului, — văd atâtea mlaștini acoperite cu nuferi care-și deschid larg stelele ca zăpada ca să se umple de vedenia bolților.

În iahtul nostru am plutit prin mijlocul Dunării fără a ne opri în locuri mai fericite, ca să stăm numai acolo unde lumea era așa de liniștită de păreai a fi ajuns la capătul ei.

Când mă gândesc la acestea, o simțire de visătoare mulțămire vine asupra-mi și pentru o bucată de vreme alung orice gând de bătlie și de luptă, orice știință despre aceia că și aici s'a înfuriat tunul, că pentru o clipă aceste locuri ca și atâtea altele nu mai sunt ale noastre, ca să rătăcesc măcar în gând de-a lungul acestor canale sure-verzii, mărgenite de sure-verzii sălcii.

De fapt aceasta este o lume de sălcii; ele sunt stăpânele aici; le găsești cu miile; ținând la răveneală, li place să crească unde n'ar prinde rădăcină nici un alt copac. Pe vremuri din an când țara încunjurătoare este înneacă, ele stau, ca să zic așa, până la genunchi în apă, de nu li se mai vede nimic din trunchiu.

Luntrea mea a fost vâslită ceasuri întregi prin aceste canale mărgenite de sălcii, în umbra frunzișului tremurător, până la lacuri așa de largi, încât sămănu cu Marea.

Pretutindeni sălcii, bătrâni străjeri, păzitori ai acestor ape singuratece, veghetori tăcuți ai anotimpurilor care trec, sura linie de nomol pe trunchiurile lor arătând ridicarea și căderea valurilor. De multe feluri în noduroasa lor alcătuire și vechi de zile, ele par că și strâng mânille ciolănoase într'o desnădejde împietrită deasupra apelor care veșnic curg asupra picioarelor lor.

În toate atitudinile, ele se apleacă asupra acestor ape, parcă ar căuta răsfângerea însăși pe care mișcarea curentului neconținut o turbură. Unele se întind larg ca niște stejari, adăpostind atâtea cuiburi în ramurile lor, altele se lefăiesc ca niște uriași ce dorm, iar cutare trunchiu căzut, ciudat croit și stângaci, samănă cu o dihanie d'innaintea potopului, ascunsă în noroiu. Când vîntul trece peste frunzele lor, ele se fac asemenea cu argintul, cu vre-un nor de toamnă, dar odată cu amurgul se transformă într'o oaste de stafii care s'au coborît să vegheze asupra locurilor unde tăcerea clocește.

E și o lume de făpturi înnaripate, căci toate felurile de păsări se sălășluiesc în mijlocul acestor bălți. Când apele sunt înnalte, poți străbate cu luntrea prin umbra pădurilor înnecate, care în anume timpuri sunt pline de viața păsărilor ce și clădesc cuiburile: rațe sălbatece și pescăruși, cocori suri, albi și bruni; păsărele cu pene scumpe, solemni vulturi tăcuți și păsări de pradă de toate felurile. Babițe stângace, cu mersul încet, se cuibăresc în nămol alături cu lebede sălbatece, care la lăsarea serii plutesc din aripi încete deasupra bolților, aducând înapoi în minte basmele lui Andersen.

Lunecând din aceste canaluri nesfârșite în umbra plină de taină a pădurilor înnomolite, adesea am tulburat pacea acestor colonii înnaripate. Cea dintâiu detunătură a puștii vânătorului face să se ridice păsările cu miile din cuiburile lor, umplând văzduhul cu bătaia aripilor și fricosul sunet al țipetelor ce scot. Atmosfera întreagă se face vie de pe urma bietelor ființe înspăimântate care se învârt și se succesc pe sus, fugând încoace și încolo în spaimă fără nume, — lume a tăcerii al cărei sfânt farmec a fost sfărâmat pe neașteptate de apropierea omului.

Canalurile mărgenite de sălcii duc, precum am mai spus, spre întinse lacuri acoperite în parte de papură și de nuferi, iar în parte, fiind așa de întinse, asemenea cu Marea.

Razelmul este cel mai larg din aceste lacuri: când vântul din cutare parte suflă, fața lui este așa de aspră, încât luntrile mai mici nu îndrăznesc să-i înfrunte valurile. În toate apele acestea pescarii au pradă bogată. Pe alocurea Statul a organizat pescării cu cele mai bune rezultate, pe lângă aceea că peștele este neprețuit ca hrană pentru săraci.

În cea mai mare parte, pescarii sunt Lipoveni, Ruși dintr'o anume sectă. Molâi uriași cu părul bălan, au un tip care nu se schimbă niciodată; pretutindeni îi cunoști ușor după ochii lor albaștri, după bărbile lor în floarea mierii și după cămășile lor roșii care se văd pretutindeni fluturând ca niște maci gigantici în luntrile lor negre cu fundul lat.

Îmi mai aduc aminte de o primire minunat de pitorescă undeva, prin aceste părți pline de vis ale Dunării.

Iahtul nostru se oprișe odată cu seara în pașnicele ape largi ca ale unui lac. Soarele se apropia de marginea zării; departe un rând albăstriu de muncele mărgenia cerul; o moscheie albă ca zăpada, cu sprintenu-i turn sârguindu-se cătră ceruri, se răzima de fondul tabloului ca duhul unei clădiri; enigmatică și plină de taină ca o rugăciune în liniștea serii.

Cu miile țăranii vâsliseră în luntrile lor ca să ne întâmpine. Râul părea viu de atâta lume! Și, cum țăranii se îmbrăcaseră în colorile cele mai vii, apa sămăna cu o grădină de flori enorme care se strâneau cu toatele spre același punct.

Era un vuiet de glasuri, o fluturare de luminoase năframe, strigăte de bucurie și zgomot și un zumzet al ațățării

sufletești.

Luntricele erau vesel împodobite cu flori, unele dintre care căzuseră în apă, și aceasta le ducea înaintea pe valurile ei, tăcut, hoțeste.

Iahtul nostru se opri; măruntă flotă de luntre se grădări spre noi, plină de bărbați, de femei și de copii de felurite neamuri, dar mai ales Lipoveni, ale căror femei poartă cele mai strălucitoare cituri pe care le-au țesut vre-o dată războaiele.

Asupra acestei priveliști pline de atâta culoare, de voie bună și de bucurie se întindea puternicul aur al soarelui apunând, care lumina toate cu o strălucire aproape de spaimă, în puterea ei. Pe urmă, deodată, din toată această fluturare, mișcare, îmbulzire, o luntre se desfăcu, având la cârmă în picioare o figură curioasă. Înalt, într'un lung veșmânt negru, un om cu crucea în mână, un om cu părul lung, care strălucia ca un metal bruntat în lumina ce pieria. O uimitoare figură care ar fi putut să iasă dintr'o legendă, — o figură care se ținea de Cartea sfinților.

Pe apă el plutia cătră noi în luntrea lui cu fundul lat, și lumina părea că l-a ales pe dânsul anume, oprindu-se cu dragoste asupra lui; tot mai aproape venia, ținând sus crucea care strălucia și scânteia ca un juvaier magic în mâna lui.

Această ciudată ființă atinse iahtul nostru: el nu vorbea vre-o limbă ce am fi putut înțelege, dar îmi întinse crucea să o sărutăm, binecuvântându-ne întru aceasta cu dulci cuvinte rusești. Crucea nu mai sămăna acum să fie un strălucitor juvaier, dar și de aproape părul acestui om era minunat; în valuri mari i se desfășura pe umeri o bogăție de aur lucios: nici înaintea, nici pe urmă n'am mai văzut plete cu atâta strălucire în ele.

Ori încotro se ducea, mergeau cu dânsul doi țerani în cămăși roșii, cântând fiecare imnuri; adânci și sonore li erau glasurile, ridicându-se solemn spre ceruri. Unul ducea o cățuie pe care o mișca înapoi și înapoi, cellalt apăsa pe inimă o Biblie, o Biblie cu paftale de argint...

Soarele scădea pe încetul, umbrele celor trei ciudați oaspeți se întindeau lungi și negre cum e cerneala de-alungul copertei. Pe amândouă malurile râului, ca niște străji uriașe, sălciile sure-verzii stăteau de pază...

Din iahtul nostru am făcut multe incursii, și acolo am adunat neșterse priveliști, pe care niciodată nu le voi uita.

Supt copaci, unde umbra era mai deasă, unde taina plutia, ca un lucru de față pe care-l simți, dar nu-l vezi, creșteau ciudate flori, înalte, de o culoare ca a soarelui; din sumbre adâncimi țîșniau stele de aur tinzând lacome către lumina care cu scumpătate se strecura prin ramuri. O lume fermecată, o lume de tăcere, în care frumuseța domnia singură, aproape de temut, în pacea ei ațipită.

Nesfârșite erau aceste păduri de sălcii în apă, căci ceasuri întregi luntrea mea luneca prin umbra care părea veșnică; cântecul păsărilor plutia cu mine, amestecându-se cu muzica din șoapta frunzelor, și pretutindeni, în apă, aceste înalte flori galbene, țîșnind în cete, — florile lor pline de lumină, pe când rădăcinile zăceau tocmai în fund, ascunse în nomol.

Pe urmă luntrea-mi intra în lacuri largi, din cea mai adâncă umbră într-o așa de mare strălucire, încât era aproape o durere pentru ochii, în vaste întinderi de apă, tăiate ici și colo de înguste limbi de uscat, în care arbori uriași se înrădăcinaseră, și acești arbori erau locuința regalilor vulturi

cu aripile roșietece, cari-și puseseră scaun în ramurile cele mai înnalte, tăcuți domni ai văzduhului și spațiului.

Acești singurateci monarhi ai lumilor de apă mă fermecau mai mult decât toate; ceasuri întregi aș fi putut să mă uit la dâșii, marea lor austeritate ținându-mă supt un farmec uriaș.

Era ceva în zborul lor, ceva în felul cum își destindeau aripile mari, lăsând să-i ducă aierul fără vre-o silință sau mișcare din partea lor, care-mi părea mie însăși întruparea grației, puterii și maiestății unite, — fiind așa de tăcut, așa de ușor, așa de extraordinar de puternic.

Îmi aduc aminte că am văzut o păreche dintre acești Voevozi înnaripați, al căror cuib atârna ca un colț de umbră adâncă între cele mai înnalte ramuri ale unui copac uriaș. Copacul acela era pe moarte; stătea fără frunze, un schelet înălbit de ploi, întinzându-și fantasticele brațe pe albastrul bolții, pe când răsfrângerea lui îl crea din nou în ape ca un al doilea trunchiu, crescând cu vârful în jos. De jur împrejur apă, numai apă: șuvița de uscat pe care stătea copacul cel bătrân era așa de îngustă, încât de departe nu se mai vedea de loc.

Tulburată de apropierea noastră pe neașteptate, părechea înnaripată se ridicase din cuib și tăia cercuri largi de jur-împrejurul copacului prăpădit, dar fără grabă ori vre-un semn de frică în afară. Mișcările lor rămâneau pline de maiestate, și totodată era în ei ceva blând și catifelat, ceva măreț de calm, ceva care se ținea de înălțimile veșnice ori de zările fără hotare în care frica n'are înțeles și vremea nu se mai socotește.

Cum luneca luntrea mea, văzui cele două mari păsări așezându-se pe capătul cel mai depărtat al unei crengi

uscate, și liniștea lor se făcu de odată asemenea cu liniștea statuilor; două figuri heraldice de maiestate, turnate în bronz. Într'o nemișcare desăvârșită tronau, privind fix zarea cu ochii lor fără clipire, capetele amândouă întoarse spre același punct, — făpturi mărețe ale singurătății, în mândră tăcere plină de veghe, regali pustnici ai sălbătăciei...

Pe alte înguste limbi de uscat, cruțate de năvala apelor, am văzut cete de vite sure care păreau a călători pe fața apelor una după alta, pretutindeni urmate de răsfrângerea lor, care mergea pe același drum, ceată de stafii la picioarele lor. Nedepinse cu năvala omului, își ridicau capetele să ne privească trecând, pe când soarele smulgea scânteii din imensele lor coarne, larg desfășurate.

Am văzut ostroave verzi, acoperite cu sălcii pe care le tăiau întinderi de iarbă îmbielșugată, din care ciobani slabi, nepieptănați, își mânau turmele, îmbrăcați ei înșii în cojoace mari, cari-i făceau să samene cu oile pe care le păziau; ființe omenești pe jumătate sălbatece, ai căror ochi nu păreau să vadă decât depărtările la care se tot uită veșnic, ființe posomorâte, tăcute, căror nici de frig nu li pasă, nici de căldură.

Stând drepti ca statuile, cu mâinile amândouă încrucișate pe capătul toiegelor înnalte, ei se uitau lung fără mirare sau curiozitate la străinii cari dăduseră busna într'o singurătate ai cării stăpâni erau singuri ei.

Uimitor de ursuzi erau acești ciobani, cu fața tăbăcită de intemperii, cu pletele încâlcite supt largile pălării de pâslă, abia binevoind să răspundă dacă-i întrebai, de păreau să fi pierdut și pofta și puterea de a vorbi.

Oile erau mai prietenoase decât paznicii lor; se întâmpla adesea că, având încredere în gândul meu bun, ele îmi prindeau iarba din mână, pe când omul sălbătăciilor se uita lung — ursuz, anost și botos, — neschimbându-și niciodată atitudinea, țăpăn de parcă ar fi crescut din pământ.

Noaptea, ciobanii aceștia se strâng în jurul luminii focurilor. De departe am văzut umbra fețelor lor trecând înapoi și încolo înaintea flăcărilor. Bucăți de cântece melancolice, grele de dor, plutiau asupra apelor spre locul unde stăteau pe bord, și-mi umpleau sufletul de o dorință grea de purtat, către o viață mai liberă și mai simplă; iar privighetorile răspundeau din toate părțile cu triumfătoarelor glasuri pline de iubire, ridicându-se sus, tot mai sus, până răsună văzduhul de cântecul lor.

Noaptea parcă-și ținea suflarea să asculte, și stelele tremurau sus, unde nu le atinge nimeni, minunându-se de acea notă stranie de dor nestins care se luptă în tot ceia ce cântă pământul!

Altă bucurie pentru mine erau nuferii cari creșteau cu miile în aceste lacuri uitate de lume. Flori de basm, albe, fără pată și tainice, deschideau stelele lor mari înmii întru veșnica închinare a soarelui. Dar, în zilele nouroase, ei rămâneau strânși, închiși, plini de ciudă, nevădind nimic din frumuseța lor norilor cari ascundeau de la dânșii lumina cea mare de care doriau.

Noaptea, pe lună plină, nici nu-i vedeai.

Soarele fiind acela pe care-l iubiau, ei nu voiau să-și dea farmecul în brațele vre-unei alte lumini, ascunzând auster petalele lor ca zăpada într'un snop verde, de se făceau una cu frunzele late pe care plutesc.

Și-i găsiam pretutindeni, ca niște grădini de farmec făcute de Firea singură: între trestii tăcute și tănuite, locuri de desăvârșire ca în vis, pe care le cuprindeam numai într'o clipă ce zbură și apoi pieriau, după ce făcuseră să pătrundă în sufletul meu vedenii nouă de frumuseță și pace, pe care zgomotul și ostenelele oamenilor nu le pot turbura.

Adesea părăsiam iahtul nostru pentru lungi excursii înlăuntrul țerii, trecând prin sate cu totul necunoscute, cu nume care-mi atrăgeau urechea prin neobișnuitul lor sunet turcesc: Anadolchioiu, Casapchioiu, Sofuliar, Caramnrat, Bairam Dedè și așa mai departe, — ca să cercetăm departe de cale mănăstiri în care călugărițe și călugări trăiau în singuratecă despărțire de lume.

Și în aceste ținuturi, altfel fără viață, asemenea obști sfințite găsiu mijlocul de a-și alege locuri în care toată frumuseța țerii părea să se fi adunat, făcând din aceste lăcașuri de închinăciune mici ostroave de verdeață și umbră.

Nu se poate spune bucuria și vioiciunea cu care eram întâmpinați la sosirea neașteptată la vre-una din aceste mănăstiri.

Din toate părțile, ca păsări negre, maicile alergau părăsindu-și căsuțele, clopotele erau puse în mișcare, flori se culegeau și, cu multe dovezi de mulțămire, cu mult zgomot și cu deosebită ceremonie eram duși îndată la biserică, unde se aprindeau lumânările, și bâzâitul nesfârșit al cântărilor începeau în cinstea noastră, monotone melodii nasale îngânate în colțuri întunecate de călugărițele însăși.

Îmi aduc aminte de primirea într'o mănăstire care poartă numele straniu de Cilic-Derè și unde maicile românce și rusoaice trăiesc alături. Un loc hăt departe, la care am ajuns

după un drum lung pe întortochiate șosele prăfoase, prin multe sate de-a lungul lacurilor și mlaștinilor, — loc plin de umbră în scorbura unui deal.

În timpuri de primăvară, revărsările de apă nimiciseră multe din măruntele locuințe ale sfintelor femei, și în mijlocul vuietului de triste tânguiri am fost duși noi la locul dezastrului, unde căsuțele joase se prefăcuseră, în grămezi de dărâmături risipite. Grădinițe voioase înfloriau totuși de jur împrejur, încercând să acopere cu colorile lor tristele ruine.

Maicile își frângeau mâinile, lămurind vorbăreț nenorocirea lor, dar bucuria sosirii noastre era balsam pentru năcazul lor, căci neconținut își întrerupeau tânguiriile cu cuvinte de extatică mulțămire. Această vizită neașteptată era aproape plata suferințelor de mai înainte!

Am fost duși astfel cu solemnitate la o mare biserică nouă de piatră, care stătea singuratecă într'o măreție cam răzleață. O greoaie clădire înălțată pe un povârniș gol de deal și zidită în așa chip încât supt lăcașul de de-asupra era al doilea, ca în formă de criptă, dar mai larg și mai înalt. Nu pot să-mi aduc aminte de ce s'a cheltuit atâta grijă pentru o biserică într'un loc așa de depărtat. Pentru mine această impunătoare clădire nu prea avea farmec: prea era nouă și avea înfățișarea unui îmbulzitor pe care nu l-a primit încă tot ce-l încunjură. Călugărițele erau însă mândre de ce mare li era biserica, de și se plâneau că n'au fonduri cu care să completeze și interiorul.

Mult mai dragă-mi era bisericuța la care am fost întâiu; un paraclis de lemn, de o clădire primitivă, lunguiet, jos, cu un coperiș greoiu și cu cupole, văpsite în verde aprins peste tot, iar înlăuntru prea mult împodobit cu icoane indignător de crude în colori, căci maicile ele însele făcuseră acele

chipuri sfinte, ca unele ce așezaseră o școală în cuprinsul mănăstirii.

Trebuie să recunosc că nu era frumuseță adevărată în acest lăcaș, dar era ceva drăguț în silințele cam barbare de împodobire. O întreagă oaste de sfinți de treabă erau aici ca la ei acasă; cei în deosebi venerați purtau vesele podoabe de flori și de perdeluțe de horbotă, ori beteala pe care o pun pe cap miresele peste vâlul de cununie și pe care o dăruiesc apoi sfântului la care țin mai mult.

Din colțuri de întunerec aceste chipuri zugrăvite se uitau la mine pătrunzător. Fără zgomot, ca niște umbre negre, călugărițele se tot purtau, aprinzând lungi făclii suptiri înaintea sfintelor moaște, pe când unele din surori bondăniau monoton cântările lor fără sfârșit.

O doamnă venerabilă era stărița: o Rusoaică, vorbind limba noastră curgător, dar cu dulci intonații slave care-i sunt străine. Caucul ei sămăna cu acela pe care-l poartă călugărițele la noi, dar de o croială mai potrivită; un lung vâl negru se lăsa din el până jos la pământ. Naltă și suptire, avea mișcări demne, plecându-se când ni vorbea și făcând evlavioase cruci de câte ori rostia numele noastre.

Printr'o grădină voioasă de aprinse flori de toamnă, ea ne duse la locuința ei albă ca zăpada, unde o cămăruță țăpână, fără gust, aștepta sosirea tuturor oaspeților, prea rari numai. Aici, cu multe plecăciuni care erau aproape îngenuncheri —, călugărițe, ale căror picioare lunecau fără zgomot, ni-au dat îndătinatele dulceți cu apă și pe urmă cafeaua care aburia în ceșcuțe, dar, când am spus că a venit ceasul despărțirii, protestări năcăjite se ridicară, primitoarele femeii încercând mii de chipuri spre a ne opri. Ni s'au adus flori — trandafiri, astre și busuioc cu mirosul dulce, lucrări cu acul, gingaș făcute, dar în colori rău potrivite. Ba ni s'au dăruit și scoarțe

lucrate de călugărițele înseși. Dar ceia ce a pus vârful la toate a fost o icoană cu îngrijire zugrăvită: Maica Domnului pe un fond de aur, într'un veșmânt albastru ca Marea; strașnic de mari îi erau ochii, cari se uitau la mine ca și cum cu durere s'ar fi înspăimântat că e supusă astfel criticei celor de pe pământ.

Astfel bogat împovărați am căpătat voie în sfârșit să plecăm, întovărășiți de atâtea binecuvântări, femeile în rochii negre așezându-se în rând lung ca să ni spuie rămas bun. Pe urmă o pornirăm înapoi, pe lungile drumuri prăfoase, spre iahtul nostru de pe Dunăre.

Ori pe unde treceam, țăranii își împodobiseră porțile și ușorii, precum și carăle, podurile de lemn, luntrile și până și stâlpii de telegraf cu mănunchi uriași de crăițe galbene, așa de strălucitoare ca soarele: încă de departe culoarea lor triumfătoare prindea ochii.

N'am văzut niciodată o împodobire țărească mai desăvârșită, fără ca oamenii să fi avut conștiința lucrului; ei făcuseră ce puteau mai bine, nedându-și samă că putea fi așa de drăguț ceia ce îndepliniseră cele mai mari silinți ale lor. Din când în când ni opriau vechiculul ca să înfățișeze buchete luminoase, pline de mireasma grădinițelor din jurul caselor mărunte. Odată ni s'a pus cu sila în mâni o grămadă de floarea-soarelui de un fel deosebit, foarte mare și grea, ca niște crisanteme uriașe, care ar fi crescut anume pentru vre-o expoziție; ca niște largi discuri de lumină, mi-au stat pe genunchi tot timpul până m'am întors acasă.

Soarele apunea — ceasul care mi-e mai drag, — și când ajunserăm la luntrea noastră, apa era roșie ca un lac de sânge.

Apoi iahtul ne-a dus înnainte în amurg, trecând pe lângă bănci de nisip argintii-verzi de sălcii; ghiolcând se mișca apa, și de pe amândouă malurile glas de privighetoare ne întovărășia cum înnaintam prin noapte și întunerec, în tăcere și pace...

De această Dunăre mi-a fost drag mie...

IX.

După ce v'am dus la acea depărtată mănăstire din Dobrogea, vederea altei mănăstiri se ridică iresistibilă înaintea ochilor miei, o mănăstire de o rară frumuseță într'o parte cu totul deosebită a țerii.

În cel d'intâiu volum din «Țara mea», am descris atâtea din aceste sfinte lăcașuri de închinare, așa încât n'aș voi să obosesc urechile repetând, dar un dor pe care nu-l pot birui mă târăște spre văile Vâlcii. Din toate ținuturile frumoase ale pământului nostru, acesta e cel mai scump sufletului meu de acum.

Icoana pe care stau să o zugrăvesc este cea mai plăcută și în același timp cea mai ciudată pe care au văzut-o ochii miei; mă tem că vorbele nu-mi vor fi în stare a reproduce farmecul ei.

În aceste părți de muscele ale Vâlcii, omul și Natura au lucrat mână în mână, cu o unire rară. Așa de depărtate sunt aceste pașnice locuri de vârtejul vieții de astăzi, încât prefaceri prozaice n'au străbătut încă pentru a-i distruge frumuseța; farmecul i-a rămas neatins: de aceia a păstrat ceva din zilele de odinioară.

Bisericile ce se găsesc pretutindeni în aceste văi păduroase sunt zidiri din cea mai bună epocă, atunci când aproape

inconștient fiecare linie pe care o înfăptuia omul era o linie de frumuseță. Până și cel mai mărunț paraclis are proporții de care ți-e drag; une ori așa de ciudate și neașteptate sunt formele zidirii, de stai înaintea ei uimit minunându-te de ce oamenii din zilele noastre nu mai pot face comori de clădiri așa de desăvârșite.

Era poate în vremurile acelea credința cu mult mai mare? Mai simplă era inima? Și inspirația mai strâns legată cu rugăciunea? Ori-care ar fi lămurirea, arhitecții din zilele noastre au pierdut acea artă, acea artă inconștientă, umplând și lăcașul cel mai umil de o frumuseță care înalță sufletul către Dumnezeu.

Din fericire este acuma o puternică mișcare în țara noastră pentru a ne întoarce înapoi la acele forme depărtate, o mișcare pe care o îndemn cu vorba și cu fapta. Ce e frumos nu trebuie să moară! Naturalismul vrâstei noastre nu trebuie îngăduit să-l calce în picioare! Ca într'o oază de odihnă trebuie să se poată întoarce sufletul nostru chinuit dela munca și zbuciumul lui la aceste vedenii care-l îmbroșează.

Un vis de drăgălășie pașnică sunt părțile acestea ale Vâlcii, spre care nu mă pot oprî niciodată de a mă întoarce, precum călătorul se întoarce la un izvor de răcorire din care a apucat să bea.

Aici țeranii și-au păstrat veșmântul lor îndătinat; fetele tot mai lucrează iile pe care la căsătorie le vor duce în casele lor cele nouă, și care vor trece apoi la fete și la fetele fetelor, comori care se țin de casă de-alungul mai multor generații, cât de umilă să fie casa aceia.

Plini de demnitate sunt țeranii aceia; cel mai sărac chiar nu știe ce înseamnă a cerși.

Par să-și fi găsit mulțămirea în sătucenele lor cuibărite supt copacii umbroși, pe povârnișul muncelilor împădurite. Casele sunt adesea foarte împrăștiate, și vezi une ori căsuțe cucuiate într'o singuratecă atitudine pitorească pe marginile codrului, pe malul râului ce spumegă sau pe alocuri pierdute pe un vârf de deal, ca o oaie care și-a pierdut turma.

Cele mai încălate sunt acoperite cu șindilă argintie-sură, dar cele mai umile sunt covârșite de uriașele acoperișuri de paie, aproape mai înnalte decât clădirea ea însăși.

Acestea îmi plac mie mai mult; sunt atât de nespus de mărunte și primitive, încât îmi aduc aminte de poveștile de zine din copilăria mea, și totdeauna mă aștept să văd vre-o bizară vrăjitoare bătrână deschizând ușa ca să între cu mână strașină asupra ochilor în lumina soarelui....

Neobosiți și fără grabă țăranii costelivi își caută de lucru în tăcere; fețele li sunt răbdătoare, mișcările pline de o demnitate de care nu-și dau samă. Femeile care stau torcând pe prag se ridică la trecerea ta: drepte și fără un cuvânt, ele stau acoperindu-și buzele obosite cu mâna, nobile figuri de smerită muncă, mame ale multor copii, purtându-și fără plângere greaua soartă.

Une ori, gâcind cine sunt eu, aceste femei îngenunchiau înaintea pragului, închinându-se cu fruntea până la praful drumului, fără îndoială o rămășiță a obiceiurilor răsăritene ori a zilelor când, trup și suflet, omul era în stăpânirea bogaților țerii.

Aceste gesturi umile m'au deconcertat totdeauna: totdeauna doriaam să întind pare-că mâna și să le ridic de jos, părându-mi-se că e greu să lași a fi tratată ca un fel de divinitate care s'a coborât pe pământ!

Aș tot povesti despre aceste văi și despre locuitorii lor, despre căsuțele albe lângă biserici și lângă pădurile umbroase, despre înnaltele ferege care cresc pe acolo și despre florile care se învălmășesc nebune pe câmp; așa de neobișnuit de dragi au fost inimii mele, încât îmi trebuie o silință uriașă pentru a-mi da samă că nu mai pot răsbate la dânsese acum!

Când aveam nevoie de odihnă și de recreație, totdeauna într'acolo se ducea dela sine piciorul meu.

Ba alesesem chiar un loc pe marginea unei păduri de fagi, unde ferega crește cât statul omului, lângă o mănăstire cu zidurile albe ca aripa de înger, un loc în care cândva nădăjduiesc să fiu așezată într-o odihnă, căci mi se tot pare că somnul ar fi dulce supt acești arbori: dintre orice locuri ale țerii, este acela care-mi e mai drag.

Întâmplări crude au rupt dela noi acest loc, dar simt că va veni ziua când mă voi întoarce.... Nu se poate să nu calc din nou în umbra codrilor acelora!

Dar astăzi n'am de gând să descriu Hurezul, mănăstirea aceasta mai iubită de cât toate, căci aiurea am mai vorbit de dânsa; astăzi, în ciuda dorului care-mi umple sufletul la gândul ei, nu mă voi opri să intru în sfântul cuprins, nu mă voi sui pe cărarea dintre brazi care duce la poarta de intrare; ca una care am fost scoasă din raiu, voi trece pe lângă înnaltele ziduri tăcute cu un suspin...

Vreau să vă ieau astăzi cu mine la mănăstirea Polovraci. Nu e departe de frumosul Hurez cu înnaltele ziduri albe, dar se ascunde în altă vale, la capătul unui podiș ridicat, largă desfășurare de loc drept care se sfârșește de odată într'un

șir de munți ridicându-se ca o apărare clădită de mâinile uriașilor.

Un drum plăcut duce acolo. Trecând peste deal și vale, el străbate minunate păduri de fag, pline de ferege și de clopoței de pădure, cari-și pleacă fragedele capete în suflarea ușoară a vântului.

Bătrâne cruci de lemn mărgenesc calea; ciudate la făptură și de înălțime deosebită, ele sunt împodobite cu strălucitoare icoane pe care vremea ce trece, răpede le șterge. Singuratece și bătute de furtuni, ele stau, fiecare ascunzând în inima-i veche povestea clădirii ei, pe care nu o împărtășește acelor cari grabnic trec pe lângă dânsa. Dar vântul, el îi știe înțeleșul, vântul, ploaia și viscolul, care, după ce li au smuls tainele, adesea le trântesc fără milă la pământ, unde zac apoi cu fața în jos, neajutate, ca niște ostași căzuți, pe cari nimeni n'a alergat să-i ridice.

Mi-e drag de aceste cruci bătrâne, mișcătoare icoane, care înseamnă în deosebi înfățișarea țerii noastre: ele îmi revarsă în suflet o stranie simțire de reverență, pentru că inimile care le-au pus aici trebuie să fi fost inimi credincioase, având vre-un păcat care să li se șteargă, vre-o ființă iubită pentru care să plângă, ori vre-un drumeț plecat departe, pe care cu gândul să-l ocrotească...

Multe inimi credincioase trebuie să se fi purtat de-a lungul drumurilor Vâlcii, căci pe fiecare din ele întâlnești aceste cruci, stând ca niște strămoși obosiți ale căror nume au fost uitate de generațiile de acuma.

Nicio așezare nu poate fi mai plăcută decât a Polovracilor. Mănăstioara veche e cuibărită chiar la picioarele munților ca o pasăre uriașă ascunsă între pomi. Și aici, ca și la Hurez,

zidurile sunt înalte și albe, dar clădirea e mai săracă, mai umilă, de și biserica în cuprinsul ei nu e în nicio privință mai puțin frumoasă: forma și stilul sunt tot așa de perfecte, zugrăveala tot așa de potrivită și de bogată.

Aici, în locul brazilor întunecați, o cărare de cireși ce duce la clopotnița pe supt care treci: o intrare joasă boltită, în curtea din lăuntru.

Ultima dată când am fost acolo, cireșii erau în floare, și atât de des înfloriseră, încât pomii păreau că se pleacă supt o povară de zăpadă. O adevărată armonie în alb: flori albe, ziduri albe încunjurând o biserică albă ca laptele; deasupra capului largi nouri albi plutind pe boltă, sub picioare un covor alb de clopoței, și, strecurându-mi privirea prin ușa bisericii, zăriam înlăuntrul lăcașului o ceată de țerani în albe veșminte, stând în deosebite atitudini ale închinării. Umbra-i înfășura, dar îmbrăcămintea albă a bărbaților și maramele albe de pe capul femeilor răsăreau ca niște pete largi de lumină.

Nimeni nu-mi aștepta sosirea. Așa încât am putut să mă strecur nevăzută în biserică, și atunci am fost martură a ciudatei priveliști pe care stau să v'o spun.

Era o zi de serbătoare, și se făcea un fel de slujbă, pe care, la început, mulțimea mă împiedeca să o văd. Țeranii erau în haine de Duminică, bărbați și femei, purtând asprele veșminte de lână albă care deosebesc Ținutul: maramele de pe capul femeilor erau tot așa de fără pată ca și zăpada căzută de curând.

Biserica este una din cele mai drăguțe pe care le știu. Niște proporții desăvârșite; frescele ei veștejite de vreme n'au fost pângărite prin vre-o încercare de prefacere și, cu toate

că sunt crăpate și șterse pe alocuri, se află, de alminteri, în stare bună; de o culoare cumpătată, ele se desfac pe un întunecat fond de albastru; tâmpla înaltă care ascunde altarul e un model de săpătură, cu scumpătate aurită, în care se prind prețioase icoane vechi de sfinți, deasupra cărora în vârf se ridică o cruce mare zugrăvită, de o formă aleasă, pe jumătate încunjurată de umbră. Tocmai sus, o boltă largă, din care uriașul chip al lui Hristos pe fond de aur privește, într'o înfățișare de demnitate blândă, dar cu neputință de atins, mâna lui fiind ridicată într'o veșnică mișcare a binecuvântării.

Pe pereți, în dosul catapetesmei, un alaiu de sfinți și de mucenici răsar încet din umbră, chipuri de schivnici slabi, cari se adună lângă jețul Maicei Domnului. Fețele lor sunt îngălbenite, dar aureolele fără număr li fac un strălucitor fond de aur. Numai chipurile din față sunt întregi; ceilalți din mulțime sunt indicați numai prin acele cercuri luminoase care se ridică unul asupra altuia ca niște pași ducând spre Dumnezeu.

Pe genunchii Maicii Sale stă copilul Isus, țăpăn și drept, ca un idol micuț, cu ochii peste măsură de mari, într'o melancolică față de culoarea cerii.

Toate figurile școlii bizantine au aceste fețe de schivnici fără sânge; veșmintele lor sunt zugrăvite cu o deosebită grijă și acopăr trupurile lor suptiate în falduri cu de-amănuntul îndoiti, dar capetele sunt împovărate peste măsură de aureolele pe care veșnic sunt osândiți să le poarte ca semn de sfințită măreție.

Cuvintele nu pot zugrăvi minunata armonie a acestor lăuntruri de biserici pe care veacurile le-au îmblânzit până la colori înjumătățite, și în ziua aceia mulțimea care se adunase înaintea tâmplei de aur dela Polovraci n'avea

nimic din trivialitatea gloatelor care în de obște se țin de pașii regali, ci era numai o umilă adunătură de țerani, ale căror datini aveau în ele însele ceva aproape medieval, potrivindu-se bine cu atmosfera, din alte vremuri, a bisericii.

Câtva timp stătui în dosul mulțimii credincioșilor, sorbind în sufletul meu farmecul celor ce mă încunjurau. Mulți dintre țerani țineau făclii în mâinile lor; flăcările care tremurau încununau lumânările, aruncau licăriri palide pe aureolele de aur ale sfinților și dădeau o înfățișare eterată fețelor multe, care erau îndreptate toate în aceeași parte, spre ceva care dela început nu putea fi văzut.

Răzbătând prin mulțime, pe scările altarului am zărit o femeie stând pe un pat portativ: o femeie cu fața de stafie, galbenă ca pergamentul, o femeie tânără cu un așa de slăbit trup, de părea un leș toată viața semăna să i se fi strâns în ochi, — cari, mari și plini de vedenii, se uitau speriați la preot, pe când aceasta rostia încet asupra ei rugăciuni.

Preotul era aproape un uriaș, cu un patrafir lung fluturând pe veșmântul roșu cu flori de aur. Își depărtase patrafirul cusut cu fir pentru a-l pune asupra capului femeii, și greutatea stofei era așa de mare, de părea că zdrobește trupul fraged.

Câteva bătrâne în veșminte albe îngenunchiaseră lângă dânsa, boscorodind rugăciuni cu ascuțite glasuri de plângere, bătând lespezile cu fruntea și aruncându-se adesea asupra trupului nenorocitei în suferințe, de parcă ar fi vrut să smulgă dela dânsa boala cea crudă care, în afară de lumina ochilor, o făcuse asemenea cu morții...

Un cerc de credincioși stătea în jurul acestui grup straniu, și, cu o neliniște care-i cuprindea cu totul, ei priviau cu luare aminte fața femeii. În cămăși albe, toți țineau făclii în mână; tăcuți și palizi, și ei ar fi putut să fie un sobor de stafii...

Glasul preotului se ridică mai sus de bocetele femeilor, umplând biserica de focul lui: ca în zilele Bibliei, părea că poruncește duhului celui rău să părăsească trupul pe care așa de grozav îl chinuia.

Ținută ca de un farmec, m'am uitat o bucată de vreme la această ceremonie neobișnuită, apoi, smulgându-mă, am trecut, prin poarta deschisă a bisericii, în lumina soarelui de dincolo, și mi s'a părut ca și cum de odată m'aș fi trezit dintr'un vis urât...

X.

Vorbind de mănăstirile noastre, un subiect la care mă tot întorc, cu deosebită plăcere voiu povesti o scenă, straniu mișcătoare, a cărei martură am fost cândva.

Venisem pentru puține zile în ținuturile care-mi erau dragi, și trăiam într'o ciudată casă veche asemenea cu un turn, lângă mănăstirea Hurezului. Cea mai mare parte din timpul meu o cheltuiam în sfințitul cuprins al mănăstirii, umblând prin vechile ei comori, sorbind în mine farmecul ei străin de lume, clădind vis peste vis: dorința mea era neconținut aceia de a face cândva pentru mine o casă în acest loc de pace.

Tovarășa mea statornică era maica stareță, o femeie bătrână, fără învățătură, dar isteată, care nu cunoscuse niciodată ce este viața în afară de zidurile mănăstirii: în copilărie încă ea fusese crescută în mijlocul sfintei obști, înălțându-se neconținut până la situația pe care o avea acum, — pas cu pas, de-a lungul atâtor ani șterși de răbdare, de uitare de sine și de rugăciune. Acum era numai o bătrână obosită, cu un trup slăbit de multele posturi, și o față de ceară cu ochii stânși se aprindea de bucurie la venirea mea. Ori încotro mă duceam, umbla după mine, atârându-se de brațul meu și adesea apăsând capu-i cărunț de umărul meu, cu ochii triști plini de lumina iubirii. Ici colo ea mergea după mine cu pași mărunți: nu erau scări

prea grele de suit, nici drum prea lung, nici soare prea fierbinte, dacă numai mâna mea era în mâna ei. Întineria din nou, anii se rostogoliau în urmă, piciorul ei uita toată oboseala, uimindu-se cât de mult prețuiesc lucrurile în mijlocul cărora ea trăise totdeauna, până ce deprinderea cu dânselle îi distrusese strălucirea, și le zimbea cu indulgență de câte ori cădeam în extaz înaintea lor, scuturându-și capul bătrân cu acea resignație pe care o are cine a biruit și bucuria și năcazul.

Totuși iubirea mea pentru frumoasa ei locuință o măgulia: ea prindea limbă, așa încât încetul cu încetul culegeam de la dânsa, una câte una, amintiri din trecut.

De și poticnindu-se și lipsite de meșteșug, cuvintele ei chemau înaintea ochilor miei icoane veștede, icoane ca poveștile bătrâne țesute pe tapițerii pe care anii cari au trecut le-au acoperit cu praf.

Asupra unora din aceste icoane ea se opria îndelung cu iubire, cuvintele ei ajungând mai pline de înțeles, așa încât aveau trecătoare vedenii ale acelor zile care nu mai erau, vedenii ca niște năprasnice scăpărări de lumină într'un gang întunecos a cărui cheie a ruginit.

Un nume îmi răsună neconținut din tot ce povestea: al Mamului, depărtata mănăstire în care a fost crescută.

Amintirile ei despre acest loc erau pline de o frumusețe care creștea cu depărtarea în care se scufundau. Strălucirea tinereții se opria încă asupra acestor amintiri ale ei, care nu erau mai puțin vioaie pentru că ștearsă fusese tinereța ei, căci tinereța este tinereță, pune-o unde vrei, într'o grădină de palat sau între zidurile mănăstirii, și lumina ei are o strălucire pe care nici disciplina monastică nu poate să o distrugă. Glasul ei se făcea dulce când vorbea de acest loc, și

atât de ispititoare icoane trezia el, încât mă umpleau de dorința de a vedea acest vechiu lăcaș pe care toți afară de dânsa păreau a-l fi uitat.

Și de-odată am format planul de a lua cu mine vechea inimă plină de dor, dând astfel bătrânei stărițe încă odată prilejul de a călca pe cărările tinereții sale.

Astfel, într'o dimineață de vară plină de soare, ea a plecat să caute trecutele glorii dela Mamul.

Poate că niciodată până atunci femeia aceasta închisă departe de lume nu fusese într'un automobil; depărtările erau pentru dânsa o nebiruită greutate pe care nici nu gândise să o poată supune. Zilele ei erau fixate într'un cerc anumit: așa hotărâse Ursita, și numai întâmplări de pomină ar fi putut să o ducă aiurea!

Dureros de nerăbdătoare era bătrâna să mai vadă odată ce-i plăcuse; cu ațâțare încordată, care ar fi părut comică, să nu fi fost atâta patimă într'ânsa, stătea ea în trăsura năvălitoare, care în ea însăși era un lucru mai presus de înțelegerea ei. Cum era cu putință să birui astfel de distanțe, înghițind leghe după leghe într'o singură zi! Dar așa de mare-i era neliniștea de a ajunge odată la locul visurilor sale, încât cu eroism își stăpânia toată nervozitatea față de iuțeala neobișnuită, ochii țintind zarea cu un dor atât de mare încât se apropia de frica însăși.

De-a lungul șesurilor fugiam, prin păduri umbroase, dincolo de pașnice sate prin atâtea văi; calea era lungă și întortochiată, mărgenită ici și colo cu înalte curți de lemn, care păreau aproape jignite de iuțeala cu care treceam pușcă pe lângă dânsale; bolta era albastră, păsările cântau, flori de vară umpleau de lumină grădinile căsuțelor, — și

bătrâna călugăriță se grăbia, se tot grăbia, către adăpostul tinereții sale!

Nici prin gând să-mi treacă de ce era să aflăm la capătul drumului. Nimeni dintre noi nu fusese vre-odată la Mamul. Se știa doar că mănăstirea nu mai era locuită și că, împreună cu biserica dela Hurez, biserica de acolo se ținea de cea mai bună epocă a arhitecturii.

Văile se tot lărgiau când coboram de prin muncele; încetul pe încetul peisagiul se prefăcea într'o vedere a câmpurilor mari cât șesul tot, desfășurându-se în plină rodire de vară, vastă priveliște de bielșug, plină de așteptarea secerișului ce era să vie. Tot mai largi drumurile, care se făceau mai prăfoase și mai puțin îngrijite: aierul își pierduse limpeziciunea, și ne tot aruncam înnaite, înghițind spațiul.

Bătrâna călugăriță se făcu tăcută cu totul în măsura în care ne apropiam de ținta noastră; mânilor le ținea încleștate, iar obrazul era așa de încordat, încât aproape îți făcea rău să o vezi; simțiai că-i bătea inima, că o mare bucurie și o frică mare erau asupra ei...

Apoi, deodată, în depărtare, conturul unei biserici și, în jurul ei, ziduri, — care și de departe aveau înfățișare desnădăjduită a lucrurilor părăsite care cad în ruină...

În sfârșit ne oprirăm și, plini de așteptare, părăsirăm automobilele noastre.

Un sentiment de desiluzie s'a strecurat asupra sufletului meu. Locul unde stătea biserica era lipsit de farmec, mai ales când îl alăturai cu frumoasa mănăstire Hurez, de unde venisem. Puține câmpii neorânduite de porumb pătau ici colo drumul, împreună cu înalte floarea soarelui, ale căror fețe scânteietoare păreau că atrag fiecare rază de lumină;

drumul mare trecea chiar pe lângă clădire: nici copaci, nici grădină n'o încunjurau, ci numai rămășițele puternicelor ziduri ce se dărâmau. Floarea soarelui singură făcea ce putea ca să umple de lumină locul.

Mâna bătrânei călugărițe se strecurase în mâna mea. O simțiiu cum tremură, și piciorul ei se poticni de o grămadă de moluz, care înnămolia arcada crăpată pe supt care treceam. Ne aflam acum în cuprinsul odinioară sfințit, privind de departe la biserică; în jurul nostru totul era ruină. Lăcașul singur stătea mândru și tare, schivnic nobil la care de atâția ani nimeni nu venise.

Fără graiu era bătrâna stareță, o emoție neobișnuită strângându-i grumazii. Se uita lung în jurul ei, ochiu-i obosit rătăcind de la o grămadă de dărâmături la alta și minunându-se nelămurit ce a putut să se petreacă. Unde sunt casele de odinioară? Numai zidurile mari! Unde sunt grădinile de care-și aducea aminte? Ce se petrecuse? Visa?... Îi erau așa de întunecați ochii, de nu mai putea să vadă lucrurile care fuseseră odinioară?

Sunete slabe de năcaz se strecurau din buzele ei, pe când degetele strângeau convulsiv pe ale mele: cu pași cari deodată începuseră a fi șovăitori, ea mă duse din colț în colț, tot așteptând să descopere ce venise așa de departe să caute.

Nimic! Toată gloria se dusesese! Toată frumuseța! Numai pe alocurea zidurile înnalte ținuseră piept vremii și neîngrijirii omului; în altele, tăria lor căzuse bucăți și zăcea în mușuroaie acoperite cu iarbă, din care răsăria floarea-soarelui, minunându-se că e în stare să privească într'un loc așa de tainic, dar mândră că e destul de înaltă ca să poată face o rugăciune acum în cuprinsul odată cu atâta grijă păzit de toți năvălitorii...

Printr'una din spărturile zidului un dovleac își trimisese lugerul uriaș, care coperia pietrele căzute cu frunze de fantastice dimensiuni; florile în chip de potir erau aurii-galbene; ca un lung șarpe verde cotorul puternic își făcuse drumul în curte. Uriașu-i rod încrețit, rotund se întrecea în culoare cu strălucirea florii soarelui.

Uitând toate celelalte, lăsăiu ca ochiul meu să se oprească o clipă asupra acestei armonii de colori galbene: sufletul meu era mulțămît de ce vedeam, căci pretutindeni, în toate locurile, creșterea unei plante sau flori mă bucură de mi-e greu s'o spun prin cuvinte. O ușoară atingere la mâneca mea m'a adus înapoi spre năcazul ce era lângă mine.

«Nu-mi pot găsi casa», murmură bătrâna. «Totuși aici am trăit eu odinioară! A fost cu adevărat așa de departe în trecut! Era un loc atât de frumos, dar atât de frumos! De ce s'a dărâmat așa?»

Și iarăși începurăm de jur împrejur plimbarea noastră patetică, zădarnic trudindu-ne să clădim din nou trecutul.

Locuințele odată drăguțe, văruite alb, erau lipsite de coperiș, stând pe loc ca niște schelete ale căror guri rânjite ar fi ușile; buruieni coperiau toate; ele creșteau înlăuntrul cămărilor care erau puse fără milă împotriva vântului și a ploii; scai mari făcuseră să plesnească podelele, și, din vârful zidurilor crăpate, mici flori galbene ni făceau din cap în bucuria lor nesocotită. Nu era nimic măreț în aceste ruine, căci doar ele erau prea de curând ca să fi căpătat vre o demnitate; dădeau numai dovada jalnică a unei neînțelegeri patente. Simțiai că lipsa de privighere, lipsa de dragoste erau răspunzătoare pentru această ruină, că, așa rustice cum fuseseră, chiliile maicilor ar fi putut să rămâie. Ceva din aceasta o pricepea și bătrâna stareță, și cu atât mai amară i se făcea durerea.

«S’a dus cu totul», mormăi ea. Tot s’a dus! S’a schimbat, s’a stricat! Nu mai e locul ce a fost!...» Și inima mea simția cu o înțelegere aproape dureroasă adâncă ei desperare.

Acum îmi părea rău că am adus-o aici, căci nimicisem vedenii din tinerețele ei, mai ales că eu însumi m’am temut totdeauna să mă întorc după ani mulți la locurile care mi-au fost dragi...

Cea din urmă nădejde a noastră era acum biserica, și, deci, lăsând ruinele tristei lor soarte, ni întoarserăm pașii către biserică.

Fusese o nobilă clădire, cu linii și proporții armonioase, de și strict însemnată de neîngrijire; varul era plesnit și murdărit pe alocuri, fereștile sparte, coperișurile cu neputință de dres — și totuși mândră și trufașă stătea ea în mijlocul încunjurimii de dărâmături, ca un monarh bătrân care a trăit mai mult decât neamul său.

Tot agățându se de mâna mea, bătrâna călcă odată cu mine praful lăcașului unde atâția ani în urmă cele dintâi rugăciuni ale ei se suiseră către Dumnezeu.

Aveam o neliniște în ce privește ceia ce s’ar putea găsi înlăuntru, temându-mă ca nu cumva noi desiluzii să copleșească smerita tovarășă de lângă mine.

Ce am găsit, a fost haosul!

Sfințita ordine a lucrurilor fusese răvășită; obiectele mari și mici erau împrăștiate într’o neorânduială fără bună cuviință, icoanele cele mai vrednice de închinare fuseseră smulse din cadrele lor și îngrămădite în colțuri întunecoase, cu fața la părete ori zăcând în praful podelelor. Ușile care duc la altarul tăinuit erau căscate, ca și cum pași profanatori nu

s'ar fi sfiit nici de Sfânta Sfintelor. Biserica în starea ei de acum părea să fi fost despoiată de înțelesul ei mistic și să fi fost pusă crud înaintea ochilor profani, ca viața unui om ale cărui adâncuri mai ascunse au fost de odată aruncate ca pradă setei de cunoaștere a mulțimii. Un vuiet de mânie mută părea că se suie din zidurile pătate, din ușile altarului date în lături, chiar din stâlpii de lemn cărora nimic nu putea să li răpească demnitatea, colonne puternice care țineau sus casa lui Dumnezeu, în ciuda neîngrijirii omului.

Fără cuvânt, copleșită de durere, stareța sta privind îndelung la acest haos pe care nu era în stare să-l deslușească. Frângându-și mâinile, ea spunea într'una: «Dragă, dragă, ce au făcut!» și tot dela capăt: «Ce au făcut! ce au făcut!»

Apoi, de la un capăt la altul al bisericii ea se târa cu picioarele obosite, cu aceeași frângere de mâni zădarnic desperată, tot căutând între lucrurile sfinte grămădite cine știe cum, fără ca vre-unul să fie la locul său, și la fiecare pas strigăte nouă în cuvinte pe care năcazul le amesteca împreună.

N'am mers după dânsa, ci m'am tot uitat la ea trist, gândindu-mă la nimicnicia visurilor omenești, pe când ochii mi se bucurau de impunătoarele proporții a ceea ce a trebuit să fie cândva o biserică frumoasă.

Dar încetul cu încetul mi-am dat sama că bătrâna mea tovarășă caută un lucru anume pe care nu-l putea afla, căci plângerile ei se prefăcuseră într'o tânguire: «unde e? unde e?». Acestea erau cuvintele, și iarăși: «unde e?», repetat în tonuri sfâșietoare.

Luându-i mâna în mâna mea, am întrebat-o ce tot caută. «Pe sfântul Nicolae», i-a fost răspunsul. «Era cel mai vrednic de închinare din toți, și tot sfântului Nicolae îi spuneam rugăciunile mele, iar el, fiind cel mai cuminte, le asculta mai bine... Îmi era drag, și acum nicăiri nu-i pot afla chipul». Și tot înaintea mergea cu pași mărunți, căutându-l mai departe.

De odată căzu în genunchi și un ton de extaz pătrunse prin jălania ei; «iată-l! iată-l!».

Prosternându se înaintea unui chip pe care-l scotocise din cutare unghiu de umbră, o văzuiu scoțând năframa din sân și ștergând cu grije tot praful de pe fața mult dorită, apoi, ciocănind pământul cu fruntea de trei ori, își făcu mai multe cruci una după alta, șoptind rugăciuni pe care nu le puteam urmări, și, încă odată bătându-și fruntea de lespezile de jos cu evlavioasă înfocare, ea sărută chipul celui mai vrednic de închinare dintre sfinți.

Fără să știe, ea și aducea prinosul unei icoane de un adevărat preț artistic; aceasta o văzuiu îndată ce ajunseiu la locul unde înngenunchiase. Dar pe dânsa n'o mișcase frumuseța zugrăvelii, nici chiar fina față veche pe fond de aur, nici delicatele colori ale draperiilor atât de plăcute ochiului, ci aceia ce săruta era tinereța ei, speranțele ei și, împreună cu ele, dragile zile de pe vremuri!

Aici, în biserica părăsită, de care alții nu se îngrijiseră, pentru o clipă bătrâna se făcuse din nou tânără, tânără, pe când cu buze de iubire ea săruta tot ce fusese odinioară...

XI.

Răbdători m'ați urmat în multele mele rătăciră prin țara dragă mie. V'am dus din șes la munte, de la munte la Mare, de la larga Dunăre la muncelele Vâlcii, unde am zăbovit în liniștilele mănăstiri așa de scumpe inimii mele, și acum simt că trebuie să închid aceste pagini, de și atâtea vedenii încă plutesc înnaintea ochilor miei. Aș tot scrie neconținut, căci bogată și plină de minuni este țara mea pitorescă, poetică, străbătută de un pătrunzător farmec și îndoit de scumpă la acest ceas de restriște. Dar, ca să nu vă obosesc, îmi dau sama că deocamdată trebuie să las condeiul, păstrând înnăuntrul sufletului meu alte icoane pe care poate că vreodată vi le voi zugrăvi, acum însă nu.

Toate lucrurile de care am vorbit în această carte sunt din acelea de care suntem despărțiți acum prin o crudă soartă, dintre acelea unde dorim să ne'ntoarcem: locuința ce a trebuit să părăsim, câmpii în care seceră dușmanul. Ținuturi pe care le-am lăsat în urmă; dar, înnainte de a vă părăsi de fapt, vreau să vorbesc de orașul care ni-a deschis brațele în rătăcirea noastră de drumeți cari cu jale au plecat de la vetrele lor.

Mult am cerut de la dânsul, dar el a fost mărinimos și ne-a luat la sânul lui, de și mulți dintre noi nu l-am ținut în samă în zilele de bielșug și pace.

lașul! Numele acesta are un sunet deosebit în urechile noastre! Mai ales clipa când primejdii nouă și nemai auzite ne privesc în față.

Când trebui să fugim din București, lașul a fost orașul unde alergarăm cu toții, — odată el însuși o mândră cetate de Scaun, care fusese jertfită gloriei alteia și care de-odată avu să adăpostească pe aceia cari o ignoraseră atâția ani. lașul făcu tot ce era cu putință ca să ne primească, dar puținele lui mijloace au fost greu încercate!

lașul! Oraș de soartă schimbătoare, oraș scump oricărei inimi moldovenești, odată centrul îngrijit cu dragoste și înfloritor, iar în anii din urmă foarte neglijat, foarte părăsit, trăind numai din amintirile sale, după ce plecaseră chiar și aceia la cari ținuse mai mult. Numele lui a păstrat dulceața lucrurilor odată îndrăgite, ca numele unei femei pe vremuri iubite pentru frumuseța ei, dar pe care anii trecând au dat-o uitării cu atâtea altele.

Așezat pe mai multe dealuri, între verdeață și grădini, încunjurat de regiuni roditoare, lașul are toate motivele să fie mândru de situația sa pe care multe orașe i-ar invidia-o. Bisericele lui sunt nenumărate și, văzut de departe într'un amurg, când ceața plutește ca un vâl de-asupra neajunsurilor sale, lașul pare o cetate fermecată din mijlocul căreia turnurile și cupolele de multe feluri ale lăcașurilor sale se înalță ca stafiile gloriilor trecute pe care nimic nu poate să le șteargă.

Dar în toate vremurile așezarea geografică a lașului a fost nenorocită, și de aceia a cunoscut invazia în toate formele și, odată cu invazia, schimbarea și dezastrul, focul, foametea și teama.

Așa de felurite au fost fazele soartei sale, așa de multipli stăpânii cari își însemnau drepturi asupra orașului, urmându-se unul pe altul cu o așa de ametoare răpeziciune, încât, cetind vechii letopiseți, mintea se încurcă și e greu pentru cel nedeprins să urmeze o așa de învălmășită poveste. Dar, stând noi astăzi înaintea unor împrejurări mari și grozave, nu pot decât să arunc o privire în urmă, asămuind ziua de astăzi cu ziua de ieri și minunându-mă cum acest oraș nenorocit a fost neconținut supus la toate formele de dezastru. Totuși el dăinuește și se află în viață, nesupus de restriște, și nicio prefacere n'a fost în stare să-l smulgă de la neamul al cărui este.

Am încercat să trăiesc în trecutul Iașului ca să înțeleg mai bine starea lui, dar azi, m'ar duce prea departe de ar fi să-i înșir tot acest trecut.

La intrarea orașului pe drumul Nicolinii, se află o înaltă cruce de piatră. Bătrână, înnegrită și venerabilă, ea pare să fie un străjer păzind asupra siguranței cetății, străjer în inima căruia dorm anume vechi povești. Adesea m'am mirat eu ce împrejurări o fi amintind; acum știu: numai de puține zile știu. Și pot să o ieau numai ca o bună prevestire că trecutul crucii acestea mi-a fost vădit tocmai acum.

Ea poartă numele lui Ferentz și înseamnă un loc unde zac îngropați dușmani cari au căzut în luptă.

Între anii 1716 și 1717, în Domnia lui Mihai Vodă Racoviță, Germanii austriaci, cari se luptau cu Turcii lângă hotarele noastre, făcură năvăliri în Moldova, luând în stăpânire pentru un timp mănăstirile Neamțului și Cașinului.

Unele din trupele lor, călăuzite de trădători prin Valea Oituzului, străbătură până la Iași, dar fură bătute și

răspinse; mulți fură prinși într'o ciocnire sângeroasă, între Cetățuia întărită și mănăstirea Frumoasa. Trupurile celor căzuți, cu căpetenia lor, Ferent, fură îngropate lângă Nicolina, «și au pus pământ peste dânsule, și au făcut movilă», zice letopisețul, și acei cari au cercat să-și vândă țara au fost uciși și ei și îngropați la un loc cu dușmanul.

Și acum crucea veche stă de strajă sus deasupra orașului, fața ei mâncată de vreme întoarsă spre soare-răsare... Astfel și la porțile unei cetăți poate fi gonit dușmanul, spre rușinea lui!

A știut lașul și alți dușmani, de alt fel. În Domnia lui Miron-Vodă Barnovschi (1626–1629) a fost o iarnă grozavă, care și acum se pomenește ca «iarna lui Barnovschi»; lumea muria pe uliți de frig și de foame, și se spune că lupi veniseră până la marginea orașului. Câțiva ani mai târziu, supt Ștefăniță-Vodă Lupu, foametea prăpădia lașul, și povestea umblă că oamenii, neavând ce să mănânce, se hrăneau din papura mlaștinilor de lângă oraș, așa încât acest stăpânitor a căpătat porecla de «Papură Vodă». Și în iarna anilor 1684–5 a fost foamete, și se mai păstrează întunecate povestiri despre aceste vremuri.

Stăpânirea lui Mihail Grigore Sturdza (1834–49) a fost însemnată prin mai multe nenorociri. De două ori lașul a fost ars pe alocurea, aproape până la pământ; la 1849 holera a făcut crude pustiiri între locuitori, și grozava epidemie a fost urmată de o iarnă ucigător de aspră, apoi de foamete și de mizerie de tot felul, căci știe toată lumea că «o nenorocire nu vine niciodată singură».

Dar și oaspeți mai puțin jalnici se știu a fi venit între zidurile lașului.

În anul 1711, Petru cel mare a fost primit aici cu pompă mare și cinste felurită de Dimitrie-Vodă Cantemir, care a fost cunoscut în largul lumii prin scrierile sale. Cu acest prilej, spune letopisețul, boerii moldoveni au gustat întâiul «vin de la Franțuji», — adică: șampanie.

Stanislav Leszczynski, regele Poloniei, a fost și el odată oaspete aici în Iași; venind cu gândul de a întâlni pe regele Carol al XII-lea Suedezul, el a trăit deocamdată în casa unui boier. Când Domnul țerii află despre sosirea lui, el făcu toată cinstea regelui străin și-l așază măreț în Curțile de la Trei-lerarhi.

Mai de mult, Sultanul Mohamed al IV-lea, care se lupta cu Polonii, întră în Iași, unde-și făcu alaiul cu pompă mare, fiind întâmpinat după cuviință de Gheorghe Vodă Duca, a cărui primire a fost regală. Dar orașul a fost greu jignit de porunca sultanului ca un muezzin să cânte rugăciuni turcești din clopotnița de la Sf. Nicolae, una din cele mai iubite biserici ieșene, și de aceea multă vreme biserica a fost privită ca spurcată și n'a mai putut fi întrebuințată pentru slujbă înainte de a fi din nou sfințită.

La 1769 Ecaterina-cea-Mare a luat în stăpânire Moldova, și generalul Rumiențov a fost așezat ca guvernator. Ocupația rusească a ținut cinci ani. Favoritul cel mai inimos al Ecaterinei, Patiomchin, a murit în Iași, și se pomenește că trupul său a fost expus solemn în frumoasea veche biserică a Goliei.

Supt Domnia lui Grigore Alexandru Ghica, Austria a pus deodată mâna asupra Bucovinei, fără ca poarta să ridice vre-un protest; din potrivă, Turcia a făcut o convenție cu Austria, prin care ceda o parte din aceste provincii asupra cărora avea numai un drept de ocrotire. Orice protest din

partea Moldovei a fost zădarnic, și Grigore Vodă a plătit cu capul silințele ce făcuse pentru a scăpa interesele țerii sale.

De la 1828 la 1834, Rușii mai ocupară odată Moldova, și Iașul a fost cârmuit de contele Chiselev, un organizator priceput, a cărui plecare definitivă au și avut de ce s'o privească orașul cu părere de rău. Între 1849 și 1856 iarăși Rușii îl luară în stăpânire, apoi Turcii și Austriecii.

Vicisitudinile ieșene au fost, cum se poate vedea, fără capăt, până ce, la urmă, în ziua de 5 Ianuar 1859 st. v., Alexandru Ioan Cuza a fost ales într'un singur glas Domn al Moldovei și în aceiași lună ajunse și Domn al Țerii-Românești, unind, în sfârșit, astfel amândouă părțile țerii supt un singur sceptru. Odată, la 1600, marele erou național Mihai Viteazul îndeplinise și el acest vis, dar numai pentru scurta vreme de cinci luni!

Cuza-Vodă a domnit întâi cu două Guverne; unul în Iași, altul în București. La urmă, Bucureștii au fost aleși ca reședință, Domnul și Guvernul așezându-se definitiv în acest oraș. De acum înnainte Iașul avea să privească la însemnătatea crescândă a altuia, pe când el însuși era lăsat să-și plângă trecuta glorie. Domnia lui Cuza-Vodă a ținut șapte ani.

Am schițat numai, aspru, câteva din schimbătoarele ursite ale Iașului, prinzând câte-o poveste ici și colo, fără vre-o silință de urmare ori de rânduială, — acestea nefiind decât pagini ușor schițate, o carte de icoane, plină de vedeniile locurilor iubite, fără mai mari pretenții: de aceia acum mă voiu îndepărta de trecut ca să ajung la Iașul cel de astăzi...

Tristele întâmplări ale toamnei trecute au smuls Iașul din ațipitele-i visuri de trecut. Străzile lui, care de atâția ani erau așa de părăsite și de tăcute, au fost iarăși pline de mulțimi

grăbite, casele lui, dintre care atâtea fuseseră de mult închise, avură să-și deschidă larg ușile ca să primească oaspeți de să nu-i poată încăpea. Pacea-i prăfoasă a fost scuturată în cele patru vânturi de afluxul tuturor acelor cari, trebuind să plece din Capitală, veniseră la adăpost între zidurile cetății pe care o dăduseră în sama uitării și părerilor de rău.

Aproape brutală a fost această năvălire, care nu i-a plăcut cu totul lașului; el ar fi vrut mai bine o monopolizare mai puțin violentă a singurătății sale; dar dorințele nu i-au fost întrebate, ci el a fost îndatorit, pur și simplu, să-și încoarde cât putea mijloacele puține și să găzduiască pe aceia cari nu mai aveau casele lor înseși.

Orașul cel liniștit a simțit dintru început o oarecare amărăciune năcăjită; de ce să fie luat astfel în stăpânire, după ce așa de mult timp fusese trecut cu vederea? De ce pavagiul lui șubred să fie zguduit de mii de automobile? De ce aceia cari-l lăsaseră a se ruina de odată se așezau ca stăpâni, atunci când în zilele de bielșug nimeni nu se gândise la dânsul? Pe de altă parte, cei ce părăsiseră Capitala se simțiau ca pribegi în acestălalt oraș, și numai pe încetul s'au împăcat cu ce hotărâse soarta.

Și eu am găsit dintru'ntăiu că e greu să mă așez într'un centru nou în astfel de împrejurări, cu o așa de covârșitoare durere în inimă: nu-mi lăsasem unul dintre ai mei acolo..., când nu m'am mai putut întoarce?... Și apoi primejdia nu trecuse; dușmanul era pe urma noastră; armata ni se retrăgea, aliații noștri nu se știa câți sunt. Făcea oare să mai muncești, luând lucrurile dela capăt? Ce-am fi clădit, era să dureze? Ori silințele noastre înnoite iarăși aveau să cadă în mâinile năvălitorilor?

Tragice ceasuri! Ceasuri de îndoială și suferință, ceasuri de crudă stare în cumpănă, când silința părea zădarnică și când noi toți ni ascuțiam urechile, ascultând la piciorul, ce înnainta, al dezastrului, și inimile noastre băteau, sufletele ni erau împovărate de groază!

Și totuși cei cu năcazul nu puteau aștepta; flămânzii cereau hrană, goii îmbrăcăminte, răniții îngrijire, cei fără adăpost un acoperemânt de-asupra capetelor! Cu sălbatecul bubuit al tunurilor în urechi, avurăm să ne apucăm de munca noastră, fără a privi la greutate, ori de era să rămâie, ori ba ce clădiam: trebuia să se facă!

Astfel puțin câte puțin muncă grea ajută pe fiecare să-și biruie năcazul, să-și încoarde nervii pentru o silință care zilnic părea din nou că este mai presus de puterea lui.

Nu voiu înșira tot ce lipsia, tot ce avea să fie creat în împrejurări pe care abia de aflu cuvinte să le descriu. Grozăvia ultimei noastre ierni e săpată cu litere de foc în mintea fiecăruia. Era trudă pieptișă, și adesea ori fără speranțe nedesăvârșită, dar acei cari plângeau casele lor pierdute și acei cari, la început, simțiau neplăcut așa o năvălire la o asemenea vreme, își biruiră năcazul și supărările în silințele spre bine ale tuturor.

Cunoscusem Iașul în alți ani — în ani de pace. Venisem aici une ori, — prea arareori de și nu din vina mea; și totdeauna orașul mă primise loial, cu manifestații de mare bucurie.

Acuma venisem la Iași, — mamă cu inima ruptă, Regină căutând adăpost, ca atâția alții, pribeagă dela vatra mea, și Iașul m'a primit în ceasul meu de suferință și m'a ajutat, ajungând astfel puțin câte puțin casa mea.

Totdeauna avusem simțiri duioase față de oraș, căci, în zilele celei d'întâiu a mele tinerețe, când am venit ca tânără măritată în această țară, se svonise că noi, tinerii, ne vom așeza în a doua Capitală a țerii. Iașul o doria, și, după cea d'întâiu cercetare a singurătății lui pitorești, mi-aș fi făcut bucuroasă locuința între zidurile lui. Dar bătrânii Suverani aveau nevoie de noi; atât de mult doriseră ei de copii, încât nu puteau primi gândul de a trăi noi departe de dânșii. Astfel iașul ne-a văzut rar, dar totdeauna cu bucurie!

Îmi aduc aminte cum strălucia soarele întâia oară când am venit la iași; îmi aduc aminte de fețele voioase care înțesau străzile pentru a ni ura bună venire, de aclamări, de florile, de multele flori ce ni se aruncau în trăsură. Îmi aduc aminte că aveam numai optsprezece ani și eram plină de speranță...

Când am venit în urmă, era cu totul altfel! În doliu eram, și nici lumină de soare, nici flori, nici vesele strigăte de bună venire, ci numai fețe cercetătoare, pline de neliniște, și niciun alt sunet decât al depărtatelor tunuri care ni sunau osânda!

Fără să fiu anunțată, m'am furișat în oraș — pribeagă, fără vatră, fără casă, fără cel mai mic copil al meu... Și iarna se apropia, și ceva asemenea cu desnădejdea zăcea la rădăcinile inimii mele.

Dar nebiruită se ridica din nou speranța, — sfioasă întâi, dar pe fiecare zi mai puternică, încetul pe încetul biruind lacrimi, năcaz și părere de rău.

O iașule! Vom uita noi vre-odată lunile ce au trecut cheltuindu-se în cuprinsul tău! De nedescris sunt suferințele căroră li-au fost martore străzile tale; zăpada stătea ca munții lângă casele tale, cete de cerșitori îți băteau pietrele,

și atâția dintre ei, biruiți de nevoie, se culcau pe dânsule ca să moară.

Te-am văzut, icoană a mizeriei, zguduită de groază, tremurând de frig; și în cele mai întunecate și nenorocite colțuri ale tale am răsbătut, căutând pe cei în nevoie de ajutor, dând tot ce puteam. Dar era totdeauna prea puțin; toată iubirea mea și toată mila mea puteau să ușureze numai o părticică din restriștea ce o întâmpinam la fiecare pas!

Cu adevărat sumbră-ți era înfățișarea în acele luni de iarnă, o, lașule! Simțiai cum fiecă casă adăpostește suferință ascunsă; crude taine păreau că plutesc dincolo de orice zid. Mâncarea era puțină, și mai puține lemne; spitalele erau pline cu vârf, așa încât cei ce nu se îndreptaseră cu totul trebuiau să facă loc altora, ale căror nevoi păreau a fi mai grabnice, și de aceia fețe așa de palide rătăceau pe străzile tale.

Ca niște stafii, soldații noștri neîndestulător hrăniți rătăceau dela un adăpost la altul, adesea neputând găsi nicăiri unde să-și plece capetele chinuite de friguri. Munciam, ne trudiam, încercam să facem minuni, dar mijloacele de transport erau neîndestulătoare, comunicația era întreruptă; pretutindeni zăpada stătea ca niște bariere crude care ne împedecau să ajungem unde voiam!... Și a venit o clipă grozavă, când nu se găseau scânduri destule pentru a face sicrie morților!

O, jalea acestor îngropări care se furișau pe străzi! Câte nu le-am întâlnit!... Un bătrân cal alb înhămat la ceva fără nume, asemenea cu o cutie de coloarea nopții, hodorogind, înapoi și înaintea rătăcia pe zăpada plină de gropi — calul cel alb zi de zi mai obosit, mai ciolănos, mai asemenea cu o stafie. Și atâția dintre aceia cari întâlneau acest macabru

vehicul își întorceau fețele, nebiruind să-i poarte vederea, pe când de-asupra cioarele înnegriau bolțile cu fuga lor sinistră...

Uneori căutam să ies din oraș ca să ajut restriștea în alte părți, dar neconținut viscolele mă dădeau îndărăt, împiedecându-mă de a ajunge satele pe care pornisem să le caut.

Tristă mă întorceam acasă, dar nu fără să fi privit marile pustietăți ajunse acum fără cărări, pline de trupurile cailor morți, cu țapenele picioare întinse, și în zări colibe de miserie ascunse în zăpadă. Și știam că mai departe, unde nu puteam pătrunde, erau alte nenorociri, pe care eram însetată de a le ajuta, dar trebuia să le las în sama Soartei! Și pretutindeni corbii făceau ospăț de serbătoare: numai ei aveau ce să mânânce din destul...

Așa a fost iarna, singura iarnă ce am petrecut în Iași; dar, fără sfârșit cum era, și tot a ajuns la un capăt...

De două ori scumpă, pentru că dorisem cu atâta foc de dansa, primăvara a răsărit în sfârșit strălucitoare asupra restriștii noastre, — și atunci, o Iașule, ce deosebită ți-a fost înfățișarea, și, pentru năcazul ce împărțisem cu tine, de odată ni-am dat sama ce aproape de inimile noastre ajunseseși!

Într'o clipă, te-ai făcut frumoasă, o cetate a lacrimilor! Grădinile tale s'au umplut de flori care mi se aduceau în mănunchi mari de aceia cari doriau să nu plâng prea mult grădinile ce pierdusem.

Smocuri de liliac îmi făceau semn peste ziduri roase de vreme, mari straturi de stânjinei vineți învoioșau și colțul cel mai umil; oriunde mergeam, neconținut flori mi se aruncau în trăsură; până și tramvaiele aveau mănunchi de flori albastre prinse de felinarele lor; nu era om care să treacă fără a ține o floare în mână...

Ca un vis rău ce se împrășteie, se pierdură în zare ceasurile întunecate; și cei mai nenorociți, cei mai părăsiți simțiau că tot mai poate fi o nădejde!

Nu mai șovăiau soldații noștri pe străzi, drumetri răătăcitori cari n'aveau unde merge; pasul li se făcuse mai ușor, mai puțin împovărat, până ce iarăși ei călcară pământul ca niște oșteni ce cred în biruință, ca niște eroi gata de luptă și de izbândă...

Deși opera mea nu era mai puțin grea, ea se făcuse mai dulce: zările se deschiseseră, zăpada se topise; acum eram liberă să călătoresc în larg departe. Atunci, dragi cu adevărat mi s'au făcut împrejurimile tale, lașule. Am descoperit frumuseța pretutindene. Undulătoarele tale dealuri erau acum o strălucire verde, fragedă și minunată; plin de viața cea nouă era pământul cel bun al lui Dumnezeu; moartea părea să fi fost înfrântă — dar într'un colț liniștit știam o mie de cruci și mai bine care purtau mărturie că grozăvia trecută nu fusese un vis!

Sărmană pădurice de cruci, fiecare însemnând mormintele a zece oameni, umilă și neîndestulătoare pomenire a celor cari plătiseră vama războiului, — movile goale supt cruci nenumărate, pe care în zădar căutam să le acopăr cu dulcile flori luminoase ale primăverii. Dar prea erau multe crucile, de nici nu le puteam număra! Copleșită stam înaintea lor cu capul plecat... Și știam că era numai un mic număr din acele cruci, că în toate patru unghiurile țării erau locurile tăcute

unde aceste semne aspre de lemn nu purtau măcar numele celor morți!

Cunosc multe cimitire ascunse de jur împrejurul orașului, unde câmp a trebuit să se adauge câmpului, locul între vechile împrejurimi ajungând a fi prea îngust. Atâtea drumuri pioase le-am făcut la aceste grădini de pace și, stând între movilele fără nume, cu lacrimi în ochi am privit spre orașul înfășurat în valuri de ceață, — cugetând la cellalt mormânt mic pe care a trebuit să-l părăsesc dincolo cu atâtea altele! Fierbinți rugăciuni am șoptit pentru acești fii căzuți ai mamelor care niciodată nu-i vor mai vedea înapoi... Dar liliacul era în floare, păsările cântau, și viața nouă răsăria până și din gropile morților...

Totul se făcuse mai lesnicios de când zăpada nu mai trăgea o barieră între noi și lumea din afară. Eram acum prizonieri scăpați din lanțuri; ceva ca o bucurie sfântă umplea sufletele noastre, care fuseseră așa de năcăjite, și multă ispravă se săvârșia. De fapt ne trudiam împotriva așa de întinsei epidemii de tifus; o parte din țara noastră era năvălită, și alte grozăvii ne urmăreau pas cu pas, dar Primăvara biruise iarna; și nu era oare un semn că Viața trebuie să biruie Moartea? Și astfel fiecare mergea mai ușor la lucru, și încredere nouă umplea fiecare inimă.

Cu adevărat era o înviere, și toți munciau laolaltă ca s'o facă mai deplină, după mijloacele ce avea fiecare.

În orice sară, când îmi isprăvisem munca, făceam să mi se puie șeaua pe cal și călăriam departe printre dealurile ce încunjură lașul, mergând ceasuri întregi pe cărări necunoscute până la locuri de pace înverzită, minunate, în față cu toate grozăviile ce văzusem. Fiece frumuseță nouă

era ca un balsam pentru inima mea plină de năcaz, dar ea trezia în mine un dor grozav de casa ce am pierdut-o!

Pline de o emoție aproape dureroasă erau aceste ceasuri de amurg în tăcută împărtășire cu învierea pământului: simțiam o pace mare și tot odată o nemăsurată tristeță: Dumnezeu făcuse lumea așa de frumoasă, și omul o prefăcuse într'un lad ca acesta!

Aici, pe aceste înălțimi învălurate, departe de zgomot, de muncă și suferință, am recunoscut iarăși pământul cum l-a făcut Firea, fără vălmășagul pe care omul i l-a săpat pe față.

O, strălucirea amurgurilor de-asupra acestor colțuri liniștite! Neatinsa lor covârșire era un răspuns la atâtea întrebări care-mi apăsau sufletul, — dragi mie peste cât se poate spune, mi s'au făcut aceste Ținuturi ce mi se vădiseră odată cu noua trezire la nădejde a anului.

Mai târziu, când terenul se făcu prea tare pentru călărie, în automobil mi-am prelungit rătăcirile de amurg în lung și în larg. Neconținut locuri nouă descoperiam, fiecare plin de un farmec al său deosebit; încântătoare sate, adânci păduri pline de umbră, râuri ca panglici de argint șerpuind prin câmpii acoperite cu îndulcitoare ceață, singuratece biserici, vechi mănăstiri ascunse între pomi. În fiecare sătișor copii mi se făceau prieteni; mâinile nu-mi erau niciodată goale, oriunde mergeam, fețe bucuroase de a mă vedea mă întimpinau, și atâtea binecuvântări făcuseră calea mai dulce.

Zi de zi, vedeam sămănătura care la început era ca o livadă de iarbă verde, făcându-se tot mai înaltă, ca să se coacă supt căldura în creștere a soarelui, până ce a venit ziua când câmpii de grâu acoperiau în strălucit bielșug dealurile joase cu noianele de aur învălurat.

Cu zilele tot mai lungi, și drumurile mele se lungiră, și tot mai prietenoase mi se păreau aceste ținuturi. Am prins să le am adânc iubite.

Un lucru ce nu-l mai văzusem mă uimea: uriașele ogoare de floarea soarelui, stângeni întregi de aceste uriașe flori, o Mare aprinsă de culoare, care nu sămăna cu nimic alta. Le-am aflat în multe locuri: mireasma lor de rășină aromia aierul, pe când fețele lor late păreau să caute veșnic marea lumină care li-a dat numele: strălucitoare petrecere a colorii, care desfăta ochiul meu de artist.

Am făcut și altă descoperire: lașul era orașul crinilor! A venit vremea când locul acesta care până dăunăzi fusese o lume de întunecare și de năcaz se prefăcuse într'o grădină mare, unde această floare a florilor stăpâna împărătește.

Pretutindeni îl aflam, în smocuri înalte de alb nepătat, dând o înfățișare sfințită și celui mai sărac colțișor și o stranie demnitate celei mai umile căsuțe, când mândrele lor tulpine se plecau ușor supt desmierdarea vântului.

Cum crinii mi-au fost totdeauna floarea cea mai iubită, acest bielșug de frumuseță era o vădire deosebită trimeasă pentru ca mai drag să fie orașul inimii mele, și de-odată odăile mele care în iarnă fuseseră așa de pustii, se prefăcură într'o dumbravă plină de mireasmă a florii pe care am îndrăgit-o mai mult!

Frumuseța are o ciudată putere asupra inimii omului; îl ajută să treacă peste multe dureri, călăuzindu-l prin această «vale de lacrimi» către tainele lui Dumnezeu.

Când pe neprevestite dau de un strat de crini cari-și înalță mândra strălucire dintr'un pământ crăpat și setos, parcă-mi vine să cad în genunchi și să mă închin Mânii aceleia Mari

care face astfel de minuni. În asemenea clipe, pare că deodată înțeleg taina adevărilor ascunse care sunt în deobște prea adânci ca să le priceapă inimile omenești. În asemenea ceasuri nicio tristeță nu mai pare să însemne ceva, nădejdea răsare în triumf; chiar și mormintele își pierd groaza, și nesfârșita lui Dumnezeu milă se întinde ca o binecuvântare asupra pământului...

Dar stângaci pot vorbi eu de asemenea minuni, cuvintele mele sunt prea slabe, emoția sufletului nu poate fi cuprinsă în graiu de om! Totuși adesea o vădire a Frumuseții mi-a ridicat inima, mai presus de năcaz, spre o mai adâncă înțelegere care se află supt praful de care ochiul omului se orbește. Nu pot spune limpede în ce fel! Dar în asemenea clipe am priceput subit că suferința e învățătorul cel mare, și ca într'o vedenie limpede am simțit că un popor care a știut cum să sufere, are și dreptul la viață.

Niciun foc nu curăță ca focul jertfei; nicio flacără nu se suie mai drept până în inima Dumnezeirii!

De aceia, o țara mea, nu te gânde niciodată care ți-au fost încercările, nici care pot să mai fie. Prin flacără trebuie să treacă oțelul înainte de a fi o bună sabie tare. Fie-ți nezguduită credința și susține-ți speranța; mai mare ești prin suferințele tale și prin felul cum le-ai purtat, mai vrednică ești de biruință!

Sufletele eroilor noștri morți și-au făcut drum spre faimă; izbânda pământească n'are înțeles decât numai dacă cinstea țării stă înaltă ca o culme.

Și, dacă tu, micuțule Mircea, m'ai părăsit la ceasul de întunec, a fost poate așa pentru ca acei eroi căzuți să afle

pe unul dintre copiii miei care să-i întâmpine în cerurile largi de sus ale lui Dumnezeu!

Mai sunt încă destule ceasuri care ne despart de biruință, dar jertfe așa de mari și suferinți așa de grele nu pot fi toate în zădar. Țara și poporul meu au trecut prin foc, și eroismul lor, care se face neconținut din nou, va aduce ziua când, micuțule Mircea, întorcându-mă, sunt sigură, din pribegie, voi înghițea în extasul recunoștinței și voi săruta piatra mormântului vostru...

Amin!

Cărți apărute în Editura Librăriei
PAVEL SURU

BUCUREȘTI, CALEA VICTORIEI 85

Maria Regina României, <i>Gânduri și Icoane din vremea războiului</i>	Lei 5.--
Maria Regina României, <i>Gânduri și Icoane din vremea războiului</i> , ediție fină	" 8.--
N. Iorga, <i>Drumuri și orașe în România</i> , pe hârtie cromo	" 10.--
N. Iorga, <i>Sate și Mănăstiri în România</i> , pe hârtie cromo	" 10.--
I. Agârbiceanu, <i>Cuvinte către Oastea Țării</i>	" 2.--
Dr. P. Barbu, <i>Isus Christos, Viața Mântuitorului</i>	" 2.50
I. U. Soricu, <i>Doinele mele din zile de luptă</i>	" 6.--
Diaconul N. M. Popescu, <i>Prin Bănatul Timișoarei</i>	" 1.--

ȘCOLARE

N. Iorga, <i>Istoria Lumii</i> , 476–1648, cl. II și a VI-a	" 11.--
N. Iorga, " " dela Ludovic al IV-lea până azi, clasa III-a și a VII-a	" 11.--
N. Iorga. <i>Istoria Românilor</i> , pentru clasa IV-a și a VIII-a	" 14.--
V. Gr. Borgovanu, <i>Istoria Pedagogiei</i>	" 9.50
I. Cionca, <i>Praktische Grammatik der Rumänischen Sprache für den Schul und Selbstunterricht</i>	" 10.--

Nota transcriitorului

Ortografia utilizată în carte este cea conformă cu reforma din 1904. Mai multe cazuri de ortografiere învechită și utilizare a diacriticelor rămân așa cum au fost tipărite în cartea originală. Totuși, în câteva instanțe, litera mare I a fost înlocuită corespunzător cu litera mare Î la începutul cuvintelor.

Numerele de pagini originale sunt înregistrate în comentarii HTML. Diverse erori tipografice din cartea originală au fost corectate, cu forma originală înregistrată în comentarii HTML.

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK ȚARA MEA ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away--you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE

THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE

**PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS
WORK**

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you

are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments

must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, "Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation."

- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works,

and the medium on which they may be stored, may contain “Defects,” such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES -

Except for the “Right of Replacement or Refund” described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the

work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you 'AS-IS', WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™'s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email

contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of

donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit:
www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.